

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Hıfzı Tevfik Gönensay'ın Edebiyat Tarihçiliği

Literary Historism of Hıfzı Tevfik Gönensay

Osman Eroğlu

Mevlâna İdris Zengin'in *Sufi ile Pufi*'si Üzerine

On Mevlâna İdris Zengin's Sufi ile Pufi

Musa Balcı

Öğrencilerin Öteki Hakkındaki Tutumları Üzerinde Küçük Prens Kitabının Etkisi

The Effect of The Little Prince Book on Students' Attitudes about the Other

Sibel Aydın

Kahramanmaraş Depremi Sonrası Gönüllü Çalışmalara

Katılan Kişilerin Psikolojik Dayanıklılık ve

İkincil Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki

The Relationship Between Psychological Resilience and Secondary Traumatic Stress Levels of Individuals Participating in Voluntary Work After the Kahramanmaraş Earthquake

Kaan Sevim & Sena Öksüz Poplata

Eksen Kayması Tanımı ve Tartışmaları: Türkiye Örneği

Definition and Debates on Axis Shift: Türkiye Case

Birce Beşgül

Karma Özel Sayı
Special Issue

Yıl 14
Mayıs 2024

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Türkiye Yazarlar Birliği

TYB AKADEMİ

TIK Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl | Year: 14

Sayı | Volume: Karma Özel Sayı / Special Issue
Mayıs 2024

Sertifika Nu:
ISSN: 2146-1759

İmtiyaz Sahibi | Owner
TYB Vakfı İktisadi İşletmesi adına
D. Mehmet Doğan

Yayın Yönetmeni | Editor in Chief
Mehmet Tuğrul (Dr.)
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yazı İşleri Müdürü | Editorial Director
Mustafa Ekici

İngilizce Editörü | Editor for English
Fatma Süheyla İslamoğlu
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yayın Kurulu | Members of Editorial Board
Hasan Yücel Başdemir (Prof. Dr.) (Ankara Üniversitesi)
Süleyman Elik (Dr.) (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Murat Erol (Adalet Bakanlığı)
Ali Ertuğrul (Doç.Dr.) (Düzce Üniversitesi), Ali Osman Kurt (Prof. Dr.) (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Mehmet Kurtoglu (Vakıflar Genel Müdürlüğü), Sait Okumuş (Prof. Dr.) (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Osman Özbahçe (Milli Eğitim Bakanlığı)

Yayın Danışma Kurulu | Publication Board of Overseers
İbrahim Ulvi Yavuz, Muhsin Mete, Nazif Öztürk, Fatih Gökdağ

Dergi Sekreteryası | Sekretariat of the Journal
Yunus Emre Aydınbaş (Öğr. Gör)
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Yönetim yeri | Administration Address
Milli Müdafaa Cad. 10/12 Kızılay-Ankara
0.312 232 05 71 -417 45 70
www.tybakademi.com - tybakademi@gmail.com

Baskı ve Tasarım | Publishing and Design
www.mtrmedya.com - Öz Baran Ofset

Fiyatı
100 TL

Abone Bedeli
250 TL
Kurumlar için 350 TL

Hesap No
Vakıfbank Kızılay Şb.
IBAN: TR34 0001 5001 5800 7297 391004
Ziraat Bankası Başkent Şb.
IBAN: TR23 0001 0016 8350 1199 485001

TYB AKADEMİ hakemli bir dergidir. Dört ayda bir yayımlanır. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazılar yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen, basılamaz, çoğaltılamaz.

Söyleşi/Tartışma/Kitabiyat bölümünde yer alan yazılar yayın kurulunun onayından geçen deneme, tercüme, kitap tanıtımı vs. türü yazılardan oluşmaktadır.

Dergimizde yayımlanacak yazılar intihal programıyla kontrol edilmektedir.

TYB AKADEMİ, TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM-TR Dizin) ve

EBSCO (Sociology Source Ultimate) dergi indekslerinde yer almaktadır.

Bilim Kurulu

Scientific Board

Prof. Dr. Abdullah Soysal
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu
Prof. Dr. Ali Rıza Abay
Prof. Dr. Alim Yıldız
Prof. Dr. Ali Uzay Peker
Prof. Dr. Arif Bilgin
Prof. Dr. Beyhan Kanter
Prof. Dr. Birol Akgün
Prof. Dr. Celal Türer
Prof. Dr. Cevat Özyurt
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Hüseyin Karaman
Prof. Dr. Kadir Canatan
Prof. Dr. Kenan Çağın
Prof. Dr. Kudret Bülbül
Prof. Dr. Mehmet Karakaş
Prof. Dr. Muhittin Ataman
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan
Prof. Dr. Münire Kevser Baş
Prof. Dr. Musa Yıldız
Prof. Dr. Mustafa Çevik
Prof. Dr. Mustafa Çufalı
Prof. Dr. Mustafa Orçın
Doç. Dr. Ömer Bozkurt
Prof. Dr. Zülfikar Güngör

- “TYB Akademi” Dergisi, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı tarafından dört ayda bir olmak üzere yılda üç defa Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında yayımlanır.
- TYB tarafından çıkarılacak dergi sosyal bilimler kapsamına giren konuları içeren makalelerin, Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak yayımlanabileceği, disiplinler arası, hakemli bir dergidir. İlahiyat, felsefe, tarih, dil ve edebiyat konularında sosyal bilimlere ait araştırmaya dayanan, sahasına katkı sağlayacak nitelikte bilimsel makaleler yayımlanmaktadır. Ayrıca sosyal bilimlere ait bilimsel kitapların değerlendirme yazıları ve dergi yayın kurulunun belirlediği konuya dair mülakatlar derginin yayın kapsamı alanındadır.
- Dergide telif ve tercüme makaleler, araştırama makaleleri, bildiriler, yayın değerlendirme tartışma yazıları, Türkiye’de ve yurtdışında yayımlanmış kitaplar hakkında tahlil ve tenkit yazıları, sempozyum, panel gibi ilmi faaliyetlerin değerlendirilmeleri başta Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce olmak üzere muhtelif dillerde yayımlanabilir.
- Dergide yer alacak yazılar Türkiye’de ve dünyada oluşan gündemleri takip eden, irdeleyen, önerilerde bulunan, günümüz insanını ve toplumlarının sorunları hakkında çözüm yolları öneren yazılar olacaktır.
- Dergi, “Hakemli” bir yayındır. Dergiye gönderilen yazı, konusu ile ilgili iki akademisyen ve Yayın Kurulu tarafından incelendikten sonra yayımlanabilir.
- Dergiye gönderilen yazıların başka bir dergide yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekir. Gönderilen yazıların yayımlanma zorunluluğu yoktur. Dergiye gelen yazılar yayımlansın ya da yayımlanmasın geri gönderilmez.
- Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Yazarlardan herhangi bir ücret alınmamaktadır.

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

[7-26]

Hıfzı Tevfik Gönensay'ın Edebiyat Tarihçiliği

Literary Historism of Hıfzı Tevfik Gönensay

Osman Eroğlu

[27-45]

Mevlâna İdris Zengin'in Sufi ile Pufi'si Üzerine

On Mevlâna İdris Zengin's Sufi ile Pufi

Musa Balcı

[46-61]

Öğrencilerin Öteki Hakkındaki Tutumları Üzerinde Küçük Prens Kitabının Etkisi

The Effect of The Little Prince Book on Students' Attitudes about the Other

Sibel Aydın

[62-77]

Kahramanmaraş Depremi Sonrası Gönüllü Çalışmalara

Katılan Kişilerin Psikolojik Dayanıklılık ve

İkincil Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki

*The Relationship Between Psychological Resilience and Secondary Traumatic Stress Levels of
Individuals Participating in Voluntary Work After the Kahramanmaraş Earthquake*

Kaan Sevim & Sena Öksüz Poplata

[78-99]

Eksen Kayması Tanımı ve Tartışmaları: Türkiye Örneği

Definition and Debates on Axis Shift: Türkiye Case

Birce Beşgöl

Hıfzı Tevfik Gönensay'ın Edebiyat Tarihçiliği

Literary Historism of Hıfzı Tevfik Gönensay

Osman Eroğlu*

Öz

Türk edebiyatında Tanzimat yıllarıyla birlikte pek çok isim, çeşitli yöntem ve sınıflandırmalarla Türk dili ve edebiyatının tarihini yazmaya yönelirler. Bu girişimlerde kimi yazarlar eserleri kimileri sanatçıları kimileri de fikirleri merkeze alarak çeşitli tasnifler geliştirirler. Edebiyat tarihçilerinin bu farklı yaklaşımları, kendilerince bir edebiyat tarihçiliği yöntemi geliştirmelerine vesile olur. Bu çalışmaya konu edilen Hıfzı Tevfik Gönensay, edebî hayatının büyük bir bölümünü kapsamlı Türk edebiyatı tarihleri oluşturmaya adar. Bunun neticesinde 3 adet edebiyat tarihi hazırlayan yazar, kitaplarının ilk ikisinde çeşitli edebiyat adamlarından da yardım alarak bu amacını gerçekleştirir. Hazırladığı çalışmaların genel karakteristiği, İslamiyet öncesinden kendi dönemine kadar süregelen Türk edebiyatının gelişimini çeşitli ölçütlerle bir düzene sokarak anlatmaktır. Aynı şekilde Tanzimat sonrası da önemli bir mihver kabul eden yazar; devir, edebî türler, dil ve kaynak kullanımı meselelerine bu iki kırılma noktasından bakar ve medeniyet sahasında yaşanan değişimleri odak alarak Türk edebiyatı tarihini tasnif etmeye ve değerlendirmeye çalışır. Bu çalışmada da Gönensay'ın edebiyat tarihçiliğimizdeki rolü belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hıfzı Tevfik, edebiyat tarihi, tezkire geleneği, yöntem bilgisi.*

Abstract

With the Tanzimat years in Turkish literature, many names began to write the history of Turkish language and literature with various methods and classifications. In these attempts, some writers develop various classifications by focusing on works, some on artists and some on ideas. These different approaches of literary historians enable them to develop their own method of literary historiography. Hıfzı Tevfik Gönensay, who is the subject of this study, devotes a large part of his literary life to creating comprehensive histories of Turkish literature. As a result, the author, who prepared three literary histories, achieved this goal by getting help from various literary figures in the first two of his books. The general characteristic of his works is to explain the development of Turkish literature from pre-Islamic times to his own period by ordering it with various criteria. Likewise, the author considers the post-Tanzimat period as an important pivot; It looks at the issues of era, literary genres, language and resource use from these two breaking points and tries to classify and evaluate the history of Turkish literature by focusing on the changes in the field of civilization. In this study, we will try to determine Gönensay's role in our literary historiography.

Keywords: *Hıfzı Tevfik, history of literature, tradition of tazkirah, method knowledge.*

* Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, o.eroglu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0024-7906.

Extended Abstract

The first records of literary figures in Turkish literature are generally included in biographies or selections called “güldeste”. While these records mostly contain work titles or samples, the artists do not provide limited information. In addition, the fact that they do not follow a specific methodology keeps them far from being a systematic study. However, the innovation seen in every field after 1839 with the Tanzimat years also finds its counterpart in our literary historiography. In this period, our systematic literary history writing begins in 1887 with Abdülhalim Memduh's *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*. Our literary historiography, which has begun to become systematic over time, begins to evaluate literary figures under the political and social conditions of the period in which they lived.

In the field of Turkish literature studies, M. F. Köprülü was the first person who accepted literary historiography as a branch of science and linked it with the history of civilization. In Köprülü's literary history studies carried out under the influence of G. Lanson, the relationship between author, work and civil history became the starting point for many researchers and enthusiasts after him. In many literary histories, there are traces of his methodological knowledge inspired by the systematics he established. One of the names where this influence is clearly visible is undoubtedly Hıfzı Tevfik Gönensay.

Hıfzı Tevfik first attempted to prepare a literary history in 1926, together with Hasan Âli [Yücel] and Hamâmizâde İhsan [Hamâmioğlu]. The work titled *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar* (1. Cilt), which they prepared for the purpose of being taught in the second grades of high schools, was initially designed as 2 volumes. While the first volume of the work starts from the Hijra dated 622 and covers the tenth century -until XVI. century poets to Mesihî (d. after 1512)-, the work remains unfinished because the next volume was not prepared. This work is far from following a specific method and is considered an anthology that aims to meet the needs of students. Hıfzı Tevfik's second attempt was with N. S. Banarlı. There is a more detailed period classification in the work published in 1942 under the title of *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*. Traces of N. S. Banarlı's more professional approach can also be felt in the work, which is divided into two periods: before Islam and after Islam; The work partially completes Hıfzı Tevfik's previously unfinished literary history. In the work, first of all, information about the periods, geographies and dialects that will be included in the classification is shared. Starting from the oral literature periods, the history of Turkish literature is taken to ancient periods through the Orhun Abideleri. In addition to the social and cultural characteristics of the period, Turkish language and geographies are also included in the classification of the work, and areas of interaction are shown based on reflections in Turkish history and social life, such as the acceptance of Islam and the declaration of Tanzimat. In fact, in this work, a period title is even given, under the name of “Turkish literature in the period of nationalization”, which points to the literary and cultural ground after 1908. Hıfzı Tevfik's third and last literary history is the work titled *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*, published in 1944. This work is a continuation of the literary history prepared by Gönensay together with Banarlı. In this work, in which only Hıfzı Tevfik's signature can be seen, people and genres are given more space in terms of analysis, based on the proximity of the period examined. In this respect, the book is created with a different method than other works.

When Hıfzı Tevfik's three works are examined, it is seen that he consciously approaches literary historiography. The author, who clearly states his purpose before starting his works, tries to eliminate the lack of method in his first work in his second and third works. He sees it as his first

duty to state why a literary history should be written and what he paid attention to for this purpose. Then, focusing on M. F. Köprülü's civilization-centered method, he categorizes and classifies the political and social conditions of the period, intellectual movements, literary innovations and understanding of language. These classifications of his are not much different from other literary history writers of his time. The difference manifests itself mostly in the interpretation parts, in which the latest literary history study differs from others.

It does not go unnoticed that Hıfzı Tevfik Gönensay benefited from a large library while creating his works. Although not in his first work, he also shares these lists in subsequent ones. There are undoubtedly some evaluations under the influence of some of these works. Nevertheless, the richness and competence of the sources he uses add value to his work.

Giriş

G. Lanson tarafından “medeniyet tarihinin biz cüzü” (Lanson, 1926: 5) olarak kabul edilen edebiyat tarihi; siyasi, sosyal, kültürel hayat ile sanatçı, eser ve eleştirmen gibi edebiyatı teşkil eden pek çok unsurun bir potada eritilmesi sürecidir. Edebiyat tarihi, ulusal tarihin tezahürlerinden biridir. Ulusal tarihin tecrübeleri, edebiyatta yansıma buldukça siyasi tarihçilik ile edebî tarihçilik aynı kaynaktan beslenmeye devam etmiş sayılacaklardır. Bu durum, Lanson'un etkisiyle M. F. Köprülü'de de karşılık bulan “devir ve edebiyat ilişkisi” anlayışıyla somutlaşır. Bu minvaldeki değerlendirme sürecine şahsiyet ve fikirlerin de eklenmesiyle kapsamlı bir edebiyat tarihi yazma sürecine geçilebilir. Türk edebiyatı sahasında da edebiyat tarihçiliğinin ana eksenini bu vesileyle devir, şahsiyet ve eser üzerinde ilerlemektedir.

Türk edebiyatında pek çok tür gibi edebiyat tarihçiliği de Tanzimat sonrası gelişim gösterir. Daha önceki dönemlerde tezkirecilik geleneğiyle temsil edildiği ifade edilen edebiyat tarihçiliği, çeşitli eser seçkileri ve ders notlarından oluşan bazı kaynak kitaplarla karşılaşılır. Türk edebiyatında bugünkü manasıyla ilk kez Abdülhalim Memduh'la başlayan edebiyat tarihçiliği, güldeste/antoloji geleneğinden sıyrılarak daha sistematik ve planlı bir edebiyat tarihi yazıcılığına doğru evrilir. Kendisinden önce “Ziya Paşa'nın *Harabat*'ı, Ebuzziya Tevfik'in *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyе*'si, Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Kudemadan Birkaç Şair*'i, Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri*, Mehmet Celal'in *Osmanlı Edebiyatı Numuneleri*” (Yılmaz, 2013: 39) gibi çeşitli eserler, dönemin eleştiri ve edebiyat tarihi ihtiyaçlarına cevap verse de 1888'de Abdülhalim Memduh tarafından yayımlanan *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyе* “Türk edebiyatı tarihi çalışmaları[nda] tezkirecilik geleneğinden modern edebiyat tarihçiliğine geçişin ilk hamlesi” (Sağlam, 2006: 11; Yılmaz, 2013: 39) kabul edilir. Yine yazarın Edmond Fazi ile birlikte hazırladığı *Antologie de Lamour Turc (Türk Aşk Şiirleri Antolojisi)* adlı eserini de bu anlayışla dikkate almak gerekir (Polat, 2012: 76). Bahsi geçenlerden sonra aynı sahada Şahabettin Süleyman, Faik Reşat, Mehmet Hayrettin, İbrahim Necmi Dilmen ve Mehmet Fuat Köprülü gibi isimler de *önemli eserler verirler*. Bu isimlere ek olarak Hıfzı Tevfik Gönensay da *özellikle cumhuriyet sonrasında Türk edebiyatı tarihçiliği çalışmalarında* bulunan isimlerden biridir.

Özel Boğaziçi Lisesi edebiyat öğretmeni ve müdürlüğü görevlerinde bulunan Hıfzı Tevfik Gönensay (1892, Selanik-1949, İstanbul); aynı zamanda iyi bir araştırmacı, şair ve deneme yazarıdır (Yardım, 2009: 193). Millî lisan, millî vezin ve millî edebiyatı sanatın yegâne şahsiyeti olarak gören Gönensay, eserlerini “Edebiyat-ı Cedîde ve Fecr-i Âti lisanını yıkan açık Türkçe” (Ozansoy, 2017: 107) ile yazar. *Servet-i Fünûn*, Şehbâl, *Türk Yurdu*, *Nedim*, Şair ve *Donanma* gibi dergilerdeki edebî yazılarıyla bilinen yazar, hazırladığı üç edebiyat tarihi ile bu alanda önemli bir isim edinir. H. T. Gönensay'ın kaleme aldığı/yazarları arasında bulunduğu edebiyat tarihleri şunlardır:

1. *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)* (1926)
2. *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* (1942)
3. *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* (1944)

Hıfzı Tevfik'in ilk edebiyat tarihi çalışması, 1926 yılında Hamâmîzâde İhsan (Hamâmioğlu, 1885-1948) ve Hasan Âlî (Yücel, 1897-1961) ile birlikte *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)* başlığıyla kaleme aldıkları kitaptır. Kitap “liselerin ikinci devre ikinci sınıfları”nda (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 1) okutulması amacıyla hazırlanır ve içeriği Hicret'ten (M. 622) sonraki 10. yüzyıla kadardır. Eserin 2. cildinin hazırlan(a)mamasından dolayı Hıfzı Tevfik, N. Sami Banarlı ile birlikte aynı dönemleri kapsayan *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmayı oluşturur. İkinci çalışmanın yeniden benzer dönemleri ele alması, ilk çalışmadan memnun kalınmadığına da işarettir. Bu yüzden Gönensay ve Banarlı yarım kalan çalışmayı sürdürmek yerine yeni bir edebiyat tarihi hazırlamayı tercih ederler. Hıfzı Tevfik'in *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışması ise Banarlı ile hazırladığı edebiyat tarihinin devamı niteliğindedir. Bir öncekinden 2 yıl sonra hazırlanan kitapta yalnızca Hıfzı Tevfik'in imzası görülürken incelenen dönemin yakınlığından hareketle kişilere ve türlere tahlil noktasında daha fazla yer verilir. Bu yönüyle kitap, diğer çalışmalardan farklı bir yöntemle oluşturulmuştur.

Ne İçin Edebiyat Tarihi?

Hıfzı Tevfik, Hasan Ali Yücel ve Hamâmîzâde İhsan; *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar* (1. Cilt) adlı kitapta “İslâmiyet'ten evvel vücuda gelmiş olan Türk edebiyatının [ele geçirilen] numûnelerini ve İslâmiyet'ten sonra Türk edebî eserlerini, sırasıyla Çağatay, Azerî ve Anadolu Türklerinin fikrî ve edebî mahsullerini daha doğrusu bu mahsullerden [seçip ayırabildikleri] bazı parçaları” (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2) kullanarak, özellikle Köprülü'nün yönlendirmesiyle, bir Türk edebiyatı seçkisi hazırlamaya çalışırlar. Eserin ön sözünde lise ders kitabı olarak okutulmak ve “edebiyat tarihimizle meşğûl olanlara da müfid olmak” (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2) amacıyla hazırladığı ifade edilir. Asıl maksadınsa gençlere eski Türk edebiyatı ve kültürü hakkında bilgi vermek olduğu belirtilir. Millî tarihe de gönderme yapılan ön sözde eserin Türk edebiyatı ve medeniyet tarihindeki vesikalardan bir seçki olduğu

vurgulanır. Ayrıca, “bir Nefî’yi bir Bâkî’yi bile tanımayan münevverlerimiz” (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2) olduğunu belirterek “millî şuûrun o kadar feyzli bir inkişafa mazur olduğu şu derecede mâzî[y]e karşı bu kadar yabancı ve lâkayt kalmayı acı bul”an (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2) yazarlar, oluşturdıkları edebiyat tarihi ile Türk aydınını, “hiçbir Fransız veya Alman genci tasavvur edemiyoruz ki meselâ Racine ile Molier’i yahut Goethe ile Schiller’i tanınamış, onun eserlerini baştan başa okumamış olsun” (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2) diye nitelendirdikleri Avrupa medeniyetinin aydınlarıyla aynı millî ve edebî bilinç seviyesine getirmeyi amaçlarlar.

Türk edebiyatını “İslamiyet öncesi” ve “İslamiyet sonrası” diye iki genel devreye ayırarak sunan yazarlar arzuladıkları kitaba dair düşüncelerini şu şekilde paylaşırlar:

Maksadımız bir edebiyât târihi yazmak olmadığı için eserler ve muharrirler hakkında fazla malûmât vermek, tehlikâta girişmek istemedik. Yalnız gerek talebe ve gerek kâriler için müfid olabilir mülâhazasıyla her eser ve her eserin muharriri hakkında not şeklinde olmak üzere bazı küçük mütâlaalar ilâvesini zarûrî addettik (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2).

Yazarların bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere eser bir edebiyat tarihi olmaktan ziyade dönemin edebî zevk ve eğilimlerini yansıtan bir “müntehat mecmuası”dır. Bu bakımdan eserin pek başarılı bir edebiyat tarihi olduğu söylenemez. Daha çok çeşitli sanatçılardan yapılan seçkilerle okurlara bir şiir antolojisi sunmak amaçlanmaktadır. Eserde yer verilen sanatçılardan bazıları ve eser sayıları şu şekildedir: Şeyhi (14), Ali Şir Nevai (13), Şehzade Cem (13), Seyyid Nesimi (12), Ahmed Paşa (12), Mesihî (11), Yunus Emre (10), Cemal (9), Melihî (9), Ahmedi (8), Elvan Şinasi (8) (Akdeniz, 2000: 43).

Hıfzı Tevfik’in N. Sami Banarlı ile birlikte *Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* (1942) adıyla hazırladığı ikinci edebiyat tarihi ise öncesinde yayımlanan *Türk Edebiyatı Numûleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)* adlı çalışmaya göre kısmen daha sistemli bir çalışmadır. “1940 yılından itibaren liseler için ders kitapları yazmaya başlayan Nihad Sami’nin edebiyat tarihi alanında yayınladığı ilk eser” (Tonga, 2012: 135) olan bu kitap, iç kapağındaki “Maarif Vekillîğinin 27.11.1941 tarih 28/10026 sayılı kararıyla liselerin 10’uncu sınıflarında yardımcı kitap olarak okutulması kabul edilerek okullara tamim edilmiştir” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 2) bilgilendirmesiyle başlar. Giriş mahiyetinde kısaca hazırlanan “Edebiyat Tarihi” ve “Edebiyat Tarihinde Usûl” başlıklarının içeriğinde eserin yöntemine ve yazarların edebiyat tarihi anlayışlarına dair bazı bilgiler yer alır. Yazarlara göre “Milletlerin edebiyat sahasında yetiştirdikleri büyük şahsiyetleri ve onların meydana getirdikleri edebî eser ve hareketleri tanıtmak için yazılan tarihe edebiyat tarihi denir”ken (Gönensay ve Banarlı, 1942: 5) “edebiyat tarihinde usûl, sanatkârı ve sanat eserlerini, vücuda geldikleri muhit ve zamanın şartları arasında tedkik ederek, onların hakiki derecelerini göstermeğe çalışmak yoludur.” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 5). Bu ifadelerden eserin oluşumunda

Köprülü'nün etkisini görmek mümkündür. Eserin devirlere göre tanzimi de bu fikri destekler ki yazarlar kitabın medeniyet ve ulus tarihiyle bağlantısını şu şekilde izah ederler:

Edebiyat tarihi, milletlerin geçmiş zamanlarda yaşamış oldukları coğrafi sahaları, o devirlerin siyâsî ve içtimaî hayatını, dil, din, ahlâk, ekonomi, fikir ve sanat hareketleri gibi her türlü cemiyet müessesesi ve hadiselerini ehemmiyetle göz önünde bulundurmak mecburiyetindedir (Gönensay ve Banarlı, 1942: 5).

Gönensay ve Banarlı, yazılı dönemle birlikte yüzyıllar şeklinde ilerleyen eserde, bir edebiyat tarihinin toplumun her türlü özelliğini ve dönüşümünü yansıtmaması gerektiği fikrine sahiptirler. Bu hususta N. H. Polat'ın (2002) "Türk Edebiyatı Tarihçiliği Çalışmalarının Neresindeyiz?" başlıklı makalesinde paylaştığı aşağıdaki tespitler kayda değerdir:

Köprülü'nün "zamanımıza yaklaşıldıkça, (...) hükümlerimiz afakî (objektif) olmaktan ziyade enfüsî (subjektif) mahiyette yani 'tarih' olmaktan ziyade 'tenkidî' bir şekilde olur" (s. 3) yargısı, Gönensay ve Banarlı'nın ortak eserinde şöyle yeni bir kılgıya bürünmüştür: Edebiyat tarihinin doğru olarak ortaya koyulması için o edebî ve içtimaî hadiseler üzerinden epey zaman geçmiş olması lâzımdır. Çünkü edebiyat tarihi zamanımızdan uzaklaştıkça daha doğru ve vesikalara dayanan bî-taraf hükümler verir. Yeniye yaklaştıkça bu hükümlere şahsî duygular karışabilir. Bu sebeple günün edebiyatı üzerinde tetkikler yapmak işi tarihten ziyade tenkit adını alır (2002: 5).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere H. Tevfik ve N. S. Banarlı, edebî mahiyete haiz bir eserin ancak zamanın yıpratıcılığına meydan okuyabilmesine bağlı olduğuna inanmaktadırlar. Bunun yanı sıra, güncel edebiyat üzerine yapılacak çalışmaların "tarih'ten ziyade tenkit" (Gönensay ve Banarlı, 1942: 5) olacağını savunan yazarlara göre edebiyat tarihi, "bir milletin geçmiş zamanlardaki tabiat ve cemiyet karşısında neler duymuş ve neler düşünmüş olduğunu göstermeye çalış"malıdır (Gönensay ve Banarlı, 1942: 5). Yine bu noktada ilgili eser için Karakaş'ın (2019) görüşü şöyledir:

Yazarlar sanatkârın devrindeki tesirini, alana vukûfiyetini, kullandığı edebî sanatları ve sanatlı söyleyişi, eser verdiği türleri belirttikten sonra orijinalliğinin hangi noktalardan kaynaklandığını tespit etmeye çalışmışlardır. Bu da basmakalıp ifadelerin yerine her şahsın ayrı ayrı düşünölmüş olması çabasını hissettiriyor olsa da edebî eserlerin mevzularının özetlenerek geçilmesi edebî verimleri dolayısıyla edebiyat tarihinde mevzu bahis edilen sanatçılarının biyografilerinin öne çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanında bütün sanatçılarının aynı edebî şekiller çerçevesinde eser verdiği klasik devir Türk edebiyatında sanatçının sahip olduğu mürettep divanından yahut süslü gazellerinin varlığından bahsetmek yola çıkış gayesi öğrencilerin seviyesine uygun bir edebiyat tarihi hazırlama çabası olan edebiyat tarihçileri için derinlikten yoksun ve tamamıyla ezbere dayalı bir edebiyat tarihi modelini netice vermiş gözükmektedir (2019: 255).

Hıfzı Tevfik'in son edebiyat tarihi ise *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* adıyla yazarın tek başına hazırladığı çalışmadır. Bu eserde Banarlı'yla birlikte hazırladıkları edebiyat tarihinin devamını getirmeyi hedeflediğini belirten Hıfzı Tevfik, çalışmasının yöntem bakımından önceki kitaptaki tasnifle aynı mantıkta olduğunu iddia eder ve kitabının ayrırcı yönü üzerine şu ifadeleri kullanır:

Birinci kitapta edebiyat tarihimiz asırlara bölünerek incelendiği halde bu kitapta edebiyatımızın daha yakın zamanlara ait tarihi, konu yapıldığı için biraz daha teferrüata girilmiş ve bu yakın zamanın edebî belirtileri devirler içinde tedkik olunduğu gibi her devrin başına o devrin tarihi ve medenî durumu da küçük bir hülâsa halinde eklenmiştir (Gönensay, 1944: 5).

Başlangıçtan Tanzimata Kadar Türk Edebiyatı Tarihi'nin “Edebiyat Tarihinde Usûl” başlıklı bölümünde geçen “günün edebiyatı üzerinde tetkikler yapmak işi tarihten ziyade tenkit adını alır.” (Gönensay, 1944: 5) ifadeleriyle Hıfzı Tevfik'in çağdaş bir edebiyat tarihi hazırlama fikri arasında bir tezatlık hissedilir.

Eserinin ön sözünde yer verilen satırlardan anlaşıldığı üzere Gönensay, kitabını liselerdeki Türkçe ve edebiyat öğretimine yardımcı kaynak olması amacıyla hazırlamaktadır:

Maarif Vekilliğince kurulan özel bir komisyonun hazırladığı Türkçe Metinler Serisinin birinci kitabında “Lise Türkçe öğretiminde tutulan yol” hakkında verilen direktiflere göre öğrencinin Türk edebiyatının gelişmesiyle ilgili tarihlerle ve okuyacağı metinlerin yazarlarıyla eserlerine dâir bilgiler elde etmesi lüzumuna işaret edilmekte ve bu husus için yardımcı kitaplara da başvurulması tavsiye olunmaktadır. Bu eserin, bu ihtiyacı karşılayacağını ümit etmekteyim (Gönensay, 1944: 5-6).

Hıfzı Tevfik, edebiyat tarihçiliğinde dönemin fikir hareketlerini ve edebî yeniliklerini merkeze alarak edebiyat tarihi ile ulus tarihi arasındaki bağı kopartmaz. Yazar, edebî yenilik bahsinde asıl yeniliğin milletin düşünce yapısında aranması gerektiğini ifade eder. Edebiyat tarihinin rolü hususunda ise toplum-yazar-eser ilişkisi ve bu durumun eserlere nasıl yansıtacağına tespit edilmesi gerektiği noktasında şunları söyler:

Tanzimat'tan sonra başlayan edebî yeniliğimiz eserden ziyade fikir halindedir. Ve vücuda getirilen eserler bediî değerlerinden çok yenilikleri bakımından önemlidirler. Bunun için Tanzimat'tan sonraki edebiyat tarihimizi edebî nevilerin ilerleyişinden fazla bu ilerleyişini temin eden şahsiyetlere ve bu şahsiyetlerin ortaya koydukları fikirlere ve eserlere göre incelemek gerekir (Gönensay, 1944: 5).

Yukarıda anılan üç çalışmada da Hıfzı Tevfik'in ulus tarihi ile edebiyat tarihini koşut gördüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada edebiyat tarihi; toplumsal tarihi anlamada, milletin siyasi, sosyal, iktisadi ve felsefî düşünce yapısını çözümlenmede önemli bir rol üstlenmektedir.

Edebiyatı Tarihine Gönensay'ın Açısından Bakmak

Hıfzı Tevfik Gönensay'ın edebiyat tarihçiliği toplumların medeniyet dönüşümlerini merkeze alır. Türk dili ve edebiyatı için de İslamiyet'in yadsınamaz bir tesiri mevcuttur. Millet ve dilin yaşadığı dönüşümler, onun çalışmalarında ana eksen olarak kabul edilir. Bu yüzden Gönensay'ın edebiyat tarihlerinde sınırlar genel çerçevede milleti ve dili esas almaktadır. Gönensay'ın yazarları arasında olduğu *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menş'elerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)*'te "Orhun Abideleri" ve "Oğuz Destanları"na kadar gidilmesi ise siyasi ve coğrafi sınırları aşan bir anlayışa işaret etmektedir. Eserin İslamiyet'ten evvelki kısmında Türklerin şifahi edebiyatlarına -görece- çok fazla yer verilmemesi bir kusur gibi görünse de bu döneme ait yazılı belge sayısının az olması, var olanların da birbirlerini hatırlatması bu duruma bir gerekçe olarak kabul edilebilir. İslamiyet sonrası süreç ise eserin asıl odak noktasıdır. Bu süreçte ise kitabın, Türk dilinin yazılı belgelerle takip edilebilen dönemlerini merkeze aldığı görülmektedir. Gençlere eski Türk edebiyatı ve kültürü hakkında bilgi vermeyi amaçlayan eserin ön sözünde yazarların "bu kitâp bizim değil, bütün bir mâzimizindir" (Hıfzı Tevfik vd., 1926: 2) şeklindeki ifadelerinde de belirttikleri üzere seçkide boy ayırımı yapılmaksızın genel Türk tarihi baz alınmaktadır. Seçilen edebiyat ürünleri arasında Çağatay, Azerbaycan ve Anadolu sahasına ait ürünlerin yer alması coğrafyanın da göz ardı edilmediğinin bir göstergesidir.

Hıfzı Tevfik'in N. S. Banarlı'yla hazırladıkları *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* ise "İslamiyet öncesi" ve "İslamiyet sonrası" diye iki devreye ayrılır. Eserde İslamiyet öncesi Türk edebiyatı tarihi, Orhun Abideleri'nden de önceki şifahi dönemlere kadar götürülerek yazılı ve sözlü edebiyat dönemlerine ayrı ayrı hükümler verilir, Türk edebiyatı tarihinin sınırları daha da genişletilir. İslamiyet'ten sonraki devrede ise eserin tasnifi yüzyıllar şeklinde yapılırken toplumsal, siyasî ve coğrafi değişimlerin yanında dildeki değişimler de göz önünde bulundurulurken kitapta oldukça ayrıntılı ve teknik bir sınıflandırmaya gidilir. Türk tarihindeki hemen hemen her kırılmanın edebiyat tarihindeki yansımalarını göstermeyi amaçlayan eserde merkeze alınan mihverin ulus tarihi olduğu görülebilmektedir. Bu hususta N. H. Polat şunları söyler:

Yeni Lisan hareketinden ve bu hareketi perçinleyen Balkan Savaşları'ndan sonra yazılan edebiyat tarihleri, artık siyasî sınırlar (devlet) yerine dili ve onu konuşan milleti esas olma yoluna girmişlerdir (Polat, 2013: 16).

Yazarın *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabı ise Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin siyasi hatlarıyla sınırlandırılmıştır. Her ne kadar başlıkta "Türk Edebiyatı Tarihi" denilse de bu sınırın "Osmanlı-Türkiye Edebiyatı Tarihi" (Anadolu sahası dil ve edebiyatı) olarak kabul edilmesi gereklidir. 1839'dan sonra görülmeye başlanan yenileşme hareketlerinin neticesinde ortaya çıkan yeni edebî türler ve fikirlerin merkeze alındığı bu eserde başka coğrafyalarda, diğer Türk lehçeleriyle edebî ürünler veren Türklerin edebiyatlarına dair bir şey bulunmamaktadır. Bu da

eserin başlığının genel tutulduğunu ve özelde başlık ile içeriğin uyumsuz olduğunu göstermektedir. Eserin tasnifi dönemler, edebî hareketler ve bunların temsilcileri üzerine yapılır.

Hıfzı Tevfik bu eserin ön sözünde yakın dönem Türk edebiyatından bahsetmenin, edebiyatı devirlere ayırmayı zorlaştırdığını kaydeder. Devamında “Tanzimattan sonraki edebiyat tarihimizi edebî nevilerin ilerleyişinden fazla bu ilerleyişi temin eden şahsiyetlere ve bu şahsiyetlerin ortaya koydukları fikirlere ve eserlere göre incelemek gerek” tiğini (Gönensay, 1944: 1) ifade eder. Bu yüzden kitapta türlerin gelişiminden ziyade şahsiyetlerin edebiyat anlayışları merkeze alınır. Hatta pek çok yenilikçi sanatçıyla birlikte fikirlerinden dolayı Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi fikir ve siyaset adamlarına da yer verilir.

Özetle Hıfzı Tevfik, *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)* ve *Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmalarında ulus tarihi ve tezahürlerini eserlerine mihver olarak alır. Değerlendirmelerinde dönemin ve sanatçıların dil özellikleri ile tarihi ve coğrafî etmenleri de göz önünde bulundurmaya ihmal etmeyen yazar, *Tanzimat’tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi’*nde ise Osmanlı ve Türkiye ekseninde yakın dönemin sosyokültürel anlayışını merkeze alır.

Tarihî ve Kültürel Dönüşümler Işığında Devirler

Hıfzı Tevfik’in edebiyat tarihinde devir fikri, medeniyet dairesindeki gelişmeleri merkeze almaktadır. *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)*’te tarihi ve kültürel dönüşüm için İslamiyet’in kabulü odak alınır. Eser daha önce de bahsi geçtiği üzere İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olmak üzere iki genel devreye ayrılır. Okurlara numuneler için özellikle İslamiyet sonrasına denk gelen edebiyat ürünleri seçilir. Başlangıçta 2 cilt olarak tasarlanan çalışmanın ilk cildi Hicret’ten sonraki onuncu yüzyıla -XVI. yüzyıl şairlerinden Mesihî’ye (ö. 1512 sonrası)- kadar gelirken sonraki cilt hazırlanmadığı için çalışma yarım kalır. *Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi’*nde ise daha ayrıntılı bir devir tasnifi uygulanır. Hıfzı Tevfik’in ilk eserin devrelere taksimi ile büyük oranda benzerlikler gösteren bu eserde Banarlı’nın daha profesyonel yaklaşımının izleri hissedilmektedir. Yine İslamiyet’ten evvel ve İslamiyet’ten sonra olmak üzere iki devreye ayrılan eserin tasnifinde öncelikle Türkçenin dönemleri, coğrafyaları ve lehçelerine dair bilgiler verilir. Şifahî edebiyat dönemlerinden başlanarak Türk edebiyatı tarihi sözlü kültür dönemlerine götürülür. Devrin sosyal ve kültürel özelliklerinin yanında Türkçenin coğrafyası da eserin tasnifine dahil edilir, Türk tarihindeki yayılmanın medenî yapıdaki yansımaları baz alınıp dilin etkileşim sahaları gösterilir.

Eserin devirlere göre taksimini Türk medeniyetine dıştan gelen tesirlerin edebiyatta meydana getirdiği değişiklikler üzerine yapan yazarlar, Türk edebiyatı tarihini üç ana devreye ayırır:

1. İslamiyetten önce Türk edebiyatı
2. İslâm medeniyeti tesiri altında Türk edebiyatı
3. Garp medeniyeti tesiri altında Türk edebiyatı

Ayrıca “1908 meşrutiyetinden sonra şuurlu bir cereyan halini alan, Millîleşme devri Türk edebiyatı”nın (Gönensay ve Banarlı, 1942: 7) da dördüncü devre sayılması gerektiğini ifade ederler. Yukarıdaki tasnifte F. Köprülü'nün edebî devirler fikrinin etkisi açıkça görülmektedir. Köprülü'nün tasnifine ek olarak “Millîleşme devri Türk edebiyatı” başlığı altında “Yeni Lisan Hareketi”ni ve Türkçülük fikrini merkeze alan yeni bir devir teklifi görülür.

İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatı bölümünde “Din”, “Türk törenleri” ve “Türklerde aile” başlıkları altında Türklerin medenî özellikleri ve tarihine dair verilen bilgiler ışığında sosyal hayat ile edebiyattaki gelişmeler ilişkilendirilir. Bu eserde İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatı, Türk tarihinin en uzak devirlerinden başlayıp XI. yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Duygu ve düşünce yönünden bolca yerli ve millî malzemeleri içerdiği için yazarlar, devrin “Millî Türk Edebiyatı” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 7) olarak anılmasının uygun olacağını belirtirler. İslam medeniyeti tesiri altındaki Türk edebiyatı ise XI. yüzyılın ortalarından başlayıp Türk siyasî ve kültürel hayatında görülen Batılılaşma hareketlerine kadar gelir. Yazarlara göre “Bu devir edebiyatının ideolojisi de İslami ve kozmopolittir” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 7). Ayrıca bu devir, Türk hayatında görülen İslam eksenli değişimin edebiyata aşırı hatta zarar getirecek şekilde yansıtıldığı bir dönem olarak ifade edilir.

Garp medeniyeti tesiri altında Türk edebiyatı devresi ise “Türklerin İmperialiste Avrupa devletlerine karşı varlıklarını korumak zaruretile, Garp medeniyeti dairesine girerek bütün müesseselerinde bu medeniyeti taklide başladıkları devrin edebiyatıdır” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 7). Yine bu dönem, Arap ve Fars edebiyatı unsurlarının yanında edebiyatımızda Batılı tür ve gramer tesirlerinin görülmeye başlandığı karışık bir süreçtir. Batı medeniyetinin tesiri sadece yeni edebî türler ve uygulamalarla sınırlı kalmayıp “vatancılık, hürriyetçilik, hatta halkçılık gibi Garpten gelen bazı yeni fikirlerle Türk edebiyatının ideolojisinde de bir yenilik” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 8) oluşturur.

Son olarak millîleşme devri Türk edebiyatı, “1908 inkılabından, bilhassa 1912 Balkan felaketinden sonra memleketimizde daha şuurlu bir Millîleşme hareketi”nin (Gönensay ve Banarlı, 1942: 8) görülmesinden sonra başlayan ve millî duygu ve fikirlerin hüküm sürdüğü devirdir. Bu devrin de siyasî ve toplumsal etkisiyle Türk edebiyatı tasniflerinde yerinin alması gerektiğini düşünürler.

Eserde Türk edebiyatının zümrelere göre de sınıflandırıldığı göze çarpar. Bu tasnifte çeşitli dünya görüşü ve yaşam tarzlarıyla edebiyatçı/sanatçıların zümrelere ayrıldığı görülmektedir. Yazarlar tarafından Türk-İslam kültür dairesi altında duygu, düşünce ve kültür farkı üzerine kurulu ve genelgeçer kabul edilen üç zümre edebiyatı zikredilmektedir:

1. Münevverlere mahsus olan: Yüksek zümre edebiyatı,
2. Asıl büyük bir kütleyle ait olan: Türk halk edebiyatı,
3. Tekkelerde toplanan tarikatçıların meydana getirdikleri: Tasavvuf edebiyatı

Bu sınıflandırmada Türk toplum hayatında görülen değişimlerin meydana getirdiği zümreler ve onların edebî yaklaşımları dikkate alınmakta, edebiyatçı/sanatçıların kendilerine has eserleri ile dil ve anlatım özellikleri üzerinde durulmaktadır.

İslamiyet sonrası Türk edebiyatının XIV. yüzyıla kadarki “Yüksek zümre edebiyatı”nda Yusuf Has Hacıp’in *Kutadgu Bilig* ve Edip Ahmet’in *Atabetül-Hakâyık* adlı eserlerinin önemini belirten yazarlar, “Milliyetçilik denilen ülkünün tarihte yeri olmadığı ve olamayacağı bir içtimai devirde âdeta ileri bir Milliyetçilik” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 44) yapan Kaşgarlı Mahmut’un *Divanü Lügati’t-Türk* ve Fahreddin Mübarekşah’ın *Şecere-i Ensâb (Tarih-i Fahreddin Mübarekşah)* gibi eserleriyle Türkçülük faaliyetlerinde bulduklarını kaydederler. Yine XIV. yüzyıla kadar Türk halk edebiyatının başka bir koldan ilerlediğini, özellikle *Divanü Lügati’t-Türk*’te yer alan bilgilerden hareketle “ilk Türk şairi” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 49) Çuçu’ya kadar götördükleri Türk halk şiiriyle birlikte *Manas Destanı* ve *Cingiznâme*’nin de önemli kaynaklar olduklarını savunurlar. Bu döneme kadarki Türk tasavvuf edebiyatı için Ahmet Yesevî [*Divân-ı Hikmet*], Hakîm Süleyman Ata [Bakırganî] ve Alî [ilk Yusuf ve Züleyha manzumesi yazarı] isimleri üzerinde dururlar. XVII ve XVIII. yüzyıl Türk edebiyatı tarihini Osmanlı sahasında yüksek zümre ve halk edebiyatı koşutluğu ile sürdürerek devrin ileri gelen sanatçılarından hareketle bir tasnife giden yazarlar, “XIX’uncu asrın Tanzimattan evvelki mensur eserleri bedîi kıymet bakımından büyük bir ehemniyete haiz değildir” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 191) diyerek yenileşme devrinden önceki nesir eserlerinde pek bir kıymet bulamazlar. Ayrıca “Akif Paşa, hakikatte Divan edebiyatının son mümessillerinden biridir” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 191) diyen yazarlar birçok kaynakta Tanzimat edebiyatının öncülerinden kabul edilen Akif Paşa’yı da yüksek zümre edebiyatının son önemli ismi olarak sayarlar.

Hıfzı Tevfik’in devirler meselesine yaklaşımı Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde görülen medeniyet değişimleri, lehçelerin oluşumu ve zümrelerin bir bütün içinde birbirlerine harmanlanması üzerine kuruludur. Tarihin birbirinden kopuk vakalar silsilesi olamayacağı gibi medeniyet tarihindeki değişimlerin de birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini, sosyal hayatta karşılık bulan tüm dönüşümlerin sebep-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlanacağını savunan bu devir algısı, yazar(lar)ın, tarihin ve doğal olarak edebiyat tarihinin devamlılığına inandığını göstermektedir.

Edebî Türler

Hıfzı Tevfik’in edebî türlere yaklaşımı kendisinden önceki edebiyat tarihçilerinin yaklaşımından çok farklı değildir. Türk edebiyatı tarihçiliğinin manzume ağırlıklı tasnifi onun çalışmalarıyla görülür. Bu durumun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz klasik Türk edebiyatının nazım ağırlıklı üretimi etkilidir. Yazar, nazımın pek çok türünden

yararlanmayı ihmal etmez. Örneğin *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menş'elerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)*'te destan türü altında Oğuz Destanları'na yer verirler. Yine bu eserde Orhun Abideleri'nden alıntılarla nesir türüne de yer verdiği görülür. Banarlı'yla hazırladıkları *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*'nde ise önem derecelerine ve edebiyatımızdaki kıymetlerine göre ilk defa farklı edebî türlere yer verilir. Bu durum, Hıfzı Tevfik'in Banarlı sonrasında edebiyat tarihçiliğine daha kapsamlı baktığını gösterir.

Banarlı'yla birlikte edebî türler hususunda devirleri esas alan H. Tevfik, İslamiyet öncesinde “Şifahî Edebiyat” başlığı altında “dini-bedii törenlerde doğmuş” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 16) koşuk, sagu ve destan gibi hece vezniyle oluşturulmuş örneklerin verildiği bir sözlü edebiyat dönemine işaret ederken “Yazılı Edebiyat” başlığı altında Orhun Abideleri ve diğer Göktürk yazıtlarını örnek gösterip bu dönemdeki alfabe ve diğer genel özelliklerden bahseder. Aynı şekilde koşuk, sagu ve destan gibi türlerin sürdürüldüğünün altını çizer. İslamiyet'ten sonraki Türk edebiyatı bahsinde ise İslam kültürünün Türk milletinin sosyal hayatındaki teşekkülüne dair hususları belirttikten sonra Arap ve İran edebiyatlarından alınan edebî türler ile tefsir, hadis, kelim ve siyer gibi İslami ilimler; tarih, coğrafya, matematik, kimya ve tıp gibi fenni ilimlerin edebiyata yansımaları hakkında bilgiler verir. Özellikle “Tasavvuf Cereyanı” ve tasavvuf nazariyeleri üzerine yoğunlaşılana bu dönem için eserde “Arablardan: Kaside ve Gazel; İranlılardan: Mesnevi ve Rübâî; Türklerden: Tuyuk ve Şarkı” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 37) nazım türlerinin alındığı belirtilirken vezin olarak aruzun kullanılmaya başlandığı ifade edilir.

Yazarın son dönem nazım şekilleri konusunda üzerinde durduğu nokta da edebiyatın her alanında arzulanana değişim ve gelişmelerin nazım şekillerinin yapı ve içeriğinde de görülmeye başladığıdır. Hıfzı Tevfik'e göre, asırların verdiği alışkanlıkların dışına çıkmayı arzulayan sanatçıların bu çabaları kendilerinden sonrakilere öncülük etmesi bakımından önemlidir. Bu noktada Tanzimat'ın edebiyatımıza getirdiği en önemli yeniliklerden biri olan “edebî neviler” bahsine de değinmek gerekir. Zira edebiyattaki tekdüzelikten sıkılan ve yeniliği hedefleyen sanatçılar, özellikle mensur türlere yönelerek fikir ağırlıklı yazılarıyla yenileşmenin/aydınlanmanın tanınmasını ve kabul görmesini hızlandırmışlardır. Tanzimat'la birlikte halka benimsetilmesi amaçlanan hak, kanun, millet ve hürriyet gibi ideolojik kavramların tanıtılmasında büyük önem taşıyan bu edebî yenilikler şunlardır: roman, öykü, tiyatro, gazete, mecmua, mektup, hatırat, seyahat yazıları, mizah, gramer ve lügat kitapları ile tenkit... Hıfzı Tevfik'e göre bu türler vasıtasıyla halka benimsetilmek istenen ideolojiler, “edebî eserlerin asıl içi, yani ruhu ve mânasıdır” (Gönensay, 1944: 17) ve “Tanzimat edebiyatçılarının yazılarında asrın yarattığı yeni fikirler” (Gönensay, 1944: 17) işlenmektedir. Kitabın “Servet-i Fünun” bölümünde, Ekrem ve Hâmid gibi önceki dönemin önemli şairlerinin bile eski nazım şekillerinden tamamen vazgeçemedikleri, Servet-i Fünuncuların ise eskinin etkisinden tamamen kurtuldukları şu şekilde ifade edilir:

Servet-i Fünuncular ise, artık bu eski nazım şekillerini tamamen terk etmiş sayılabilirler. Cenab, garptan sone şeklini getirdikten sonra, bu yeni şekil, Servet-i

Fünun nazmında mühim bir yer aldı. Edebiyat-ı Cedideciler, kendileri de türlü türlü nazım şekilleri ortaya çıkardılar. Artık nazımda şekil meselesi kökünden hâl oldu (Gönensay, 1944: 162).

Buna ek olarak bir de müstezat nazım şekline duyulan ilgi, yazar tarafından önemli bulunmaktadır. Edebî türler bahsiyle, daha önce edebiyatımıza dâhil olan türlerin gelenekten kopamayan sanatçıların elinde oldukça “iptidai” kaldığını savunan Gönensay’a göre “Servet-i Fünuncular, bütün bu nevileri muasır Avrupa milletleri edebiyatına yaklaşan örneklerle zenginleştirdiler. Şiirin mevzuu genişledi. Roman ve küçük hikâye teknik itibarile pek mükemmel bir şekil aldı. Tenkidler ilmîleşti.” (Gönensay, 1944: 163). Bunlara rağmen onlar da zamanın siyasi ve sosyal koşullarından dolayı “yalnız temaşa edebiyatına lakayıt kaldılar” (Gönensay, 1944: 163).

Dile Bakış

Yazara göre, geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk halklarının dil farklılıklarını merkeze alan ve genel olarak üç devreye ayrılan dil taksiminde belirleyici unsur, en kuvvetli eserlerin verildiği lehçelerin anılmasıdır (Gönensay ve Banarlı, 1942: 9). Bu lehçelerden ilki Azerbaycan ve Anadolu sahaları hariç olmak üzere, sırasıyla Göktürkçe, Uygurca ve Hakaniye [Karahanlı Türkçesi] isimlerini de almış ve “Türk lehçelerinin en eski edebî örneklerine malik” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 9) olan Çağatay lehçesidir. İkincisi Osmanlı Devleti’ne muhalif olan Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler gibi devletlerin himayesi altında Oğuzlar ile bağı azalıp İranlılarla teması artan Azerbaycan Türklerinin XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonlarına kadar eser verdikleri Azerbaycan lehçesidir. Sonuncusu ise yazarlar tarafından XI. yüzyılın ortalarından başlayarak “XIV’üncü asırdan sonra da Viyana hudutlarına kadar bütün Balkan yarımadasını ve Şimalî Afrika’yı istilâ eden Oğuz Türklerinin vücuda getirdikleri edebî lehçe” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 9) diye tanımlanan Anadolu lehçesidir.

İslamiyet’ten önceki Türk edebiyatının karakteri bahsinde vezin, şekil, edebî türler ve kafiye bilgisinden hareketle şifahi ve yazılı edebiyatın “eski Türk topluluklarının bedî ve içtimai ruhunu yansıtabilecek değer”lere (Gönensay ve Banarlı 25) sahip olduğunun altı çizilirken “bu devirde edebî lehçe haline gelmiş olan Türk lehçelerinin Göktürk ve Uygur lehçeleri olduğu” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 25) belirtilir. Türk siyasi tarihindeki Doğu ve Batı ayrımından dolayı Türk edebiyatının gelişim çizgisi de XIII. yüzyılla birlikte “Anadolu” ve “Çağatay Lehçesi” sahaları olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrımında şüphesiz siyasi yapının etkisi kadar ortaya çıkan diyalekt farklılığının da etkisi oldukça büyüktür. Bu yüzyıldan sonra Batı Oğuz Türklerinin, Anadolu-Osmanlı Türkleri ve Azerbaycan Türkleri olmak üzere iki alt kola ayrılması, Azerbaycan lehçesi ile edebiyatının doğmasıyla sonuçlanır.

Coğrafyaya ve siyasi gelişmelere bağılı olarak ortaya çıkan lehçe farklılıklarını tasniflerinde göz ardı etmeyen Gönensay ve Banarlı, XVI. yüzyıl Türk edebiyatı tarihine kadar bu tasnifi sürdürmüş, Osmanlı medeniyetinin zirve yaptığı dönemler ve daha sonraki dönemlerde bu coğrafyadaki siyasi ve sosyal değişimlerin hızına bağılı olarak edebiyatta

görülen malzeme bolluğunu da ihmal etmemek adına Azerbaycan ve Çağatay sahasının edebiyat tarihini takip etmeye son vermiştir. Bu yüzyıldan itibaren esere Osmanlı sahasında “Yüksek zümre edebiyatı”, “Halk edebiyatı” ve “Nesirleri” tasnifiyle devam eden yazarlar, özellikle bu yüzyıla kadar ihmal edilen nesir türündeki tarih, tezkire ve seyahatnameler ile bazı coğrafya yazılarının kaleme alındığını belirterek bu dönem nesrinin karakteristiğini şu şekilde ifade ederler:

- a) Arap ve Fars kelimelerinin geniş mikyasta kullanılması,
- b) Arap ve Fars gramer kaidelerinin Osmanlı dilinin örülüşünde mühim bir mevki alması,
- c) Lâfız san'atları denilen kelime hünerleriyle cümlelerin süslenmesi,
- d) Bu cümlelerin birbirlerine bağlanması ile ifadenin müselsel bir hale girmesi,
- e) Seci yapmak merakı ve zevki dolayısıyla ifadenin lüzumsuz yere pek uzaması (Gönensay ve Banarlı, 1942: 132).

Kitapta adı geçen nesirlerden bazıları şunlardır: Mensur tarihler: *Tacüttevarih* [Hoca Sadeddin Efendi] *Künhü'l-Ahbâr* [Gelibolulu Ali]; tezkireler: *Sehi Bey Tezkiresi* (*Heşt Behişt*), *Latîfi Tezkiresi*, Coğrafya: *Kitab-ı Bahriye* [Piri Reis], *Muhit* [Tam adı: *Kitâbü'l-Muhît fi ilmi'l-eflâk ve'l-ebhur*-Seydi Ali Reis], *Mir'âtü'l-Memâlik* [Seydi Ali Reis].

Ayrıca bu dönemde, “Basit Türkçe Cereyanı”nın Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî (Gönensay ve Banarlı, 1942: 136) gibi isimlerle kök salmaya başladığını iddia eden yazarlar, Türkçenin Arap ve Fars dillerinin tahakkümü altından kurtulma çabalarını da XVI. yüzyıla kadar götürmüş olurlar. Üstelik yazarların bu konudaki kanaatleri, bahsi geçen yazarlara o dönemin tezkirecileri tarafından gerekli önemin verilmediği şeklindedir:

Bu sanatkârların XVI'ncı asır tezkirecileri tarafından lâkaydî ile karşılanan saf Türkçe ile yazmak teşebbüs ve hareketleri edebiyat tarihimizde ehemmiyetle karşılanması icap eden hareketlerdendir. Çünkü bu asırda geniş Türk halkının kendi zevkine ve kendi diline uygun eserlere verdiği büyük kıymet hakkında malûmatımız vardır. Hattâ bu zevk, yüksek zümre tarafından da benimsenmiş, halk şairleri, saraylardan halk kahvelerine, Yeniçeri ocaklarına kadar geniş bir içtimaî muhitte çok büyük rağbet görmeğe başlamışlardı (Gönensay ve Banarlı, 1942: 136-137).

Köprülü'ye göre “Mahallileşme” akımından önce millî edebiyat hareketinin ilk temsilcileri (Gönensay ve Banarlı, 1942: 138) kabul edilmesi gereken bu isimler, basit Türkçe ile eser vermişlerdir. Bunlardan Tatavlı Mahremî'nin saf Türkçe şiirlerinden oluşturduğu *Basitnâme*'si bilinse de henüz ele geçmemiştir (Gönensay ve Banarlı, 1942: 137). Edirneli Nazmî'nin *Divan*'ında ise kaside, terci-i bend, gazel, mesnevi ve müfred türlerinde 285 adet manzume yer almaktadır (Gönensay ve Banarlı, 1942: 137-138).

Hıfzı Tevfik, *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı*'nın Divan edebiyatı ile Tanzimat edebiyatı arasındaki farklar bölümünde yer verdiği bilgilerde “Türklerin İslâm dairesine girdikten sonra dillerinde büyük bir değişme olduğu ve Türkçenin içine birtakım Arap ve Fars kelime ve gramer kaidelerinin karışarak dilin tabiiğini kaybettiği”ni (Gönensay, 1944: 14) söyler. Yazar, bu konuda yüksek zümre edebiyatı devrinde de çeşitli şikâyetlerin varlığını belirtir ve XVI. yüzyıldan itibaren yukarıda bahsedilen “Türkî-i basit” hareketiyle başlayan dilde sadeleşme faaliyetlerinin Tanzimat edebiyatı dönemine kadar ciddi bir başarı kaydetmediğini belirtir:

Bir kısım divan şairleri de zaman zaman dilin bu kadar Arapça ve Farsça ile karışmasından şikâyette bulunmuşlardır. Fakat bütün bu güzel fikirlere ve sözlere rağmen dilin meleleşme hareketi bütün divan edebiyatı müddetince devam edip gitmiş ve dilin sadeleşmesi için ciddî hiçbir gayret sarf edilmemiştir (Gönensay, 1942: 14).

Tanzimat edebiyatçılarının dilin sadeleşmesi yolunda önemli fikirlere sahip olduklarını ve ciddi bazı gayretler gösterdiklerini söyleyen Hıfzı Tevfik'e göre dildeki sadeleşme arzulanan ölçüde olamaz. Yine de bu dönemdeki girişimlerin sonrakilere bir kapı araladığı yadsınamaz:

Fakat bütün bu güzel fikirlere, münakaşa ve mücadelelere rağmen Türkçeyi özüne çevirmek mümkün olmamıştır. Bununla beraber Tanzimat devrinde gerek nazım ve gerek nesir dilimizin pek sade örnekler vermiş olduğunu kaydetmek lazımdır. Bu suretle hiç olmazsa ilerisi için Türkçenin sadeleşmesine bir yol açılmış oluyordu (Gönensay, 1942: 15).

Gönensay, eserin “Servet-i Fünun” bölümünün dil bahsinde, dilin sadeleşmesi için bir girişimin olmamasının yanı sıra Edebiyat-ı Cedide sanatkârlarının, Fransız edebiyatında gördükleri yeni imajları ifade etmek veya üslûplarına daha fazla musiki vermek için Arap ve Fars sözcüklerinden faydalanmak, Farsça terkip ve sıfatları daha fazla kullanmak gibi hatalara düşüklerinden bahseder (Gönensay, 1942: 161). Özellikle bu noktada, eleştirilen sanatçıların tenkitte olduğu kadar üslûp şekillenmesinde de ilerleme kaydettiklerini belirtir. 1908 sonrası Türk edebiyatının dil anlayışında ise Fecr-i Âti ve Genç Kalemler zümrelerinin farklı yaklaşımlara sahip olduğunu ifade eder. Bir de bu zümrelerin dışında nazımda Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı ve nesirde Halide Edip Adıvar gibi isimlerin dilde farklı yaklaşımlara sahip olduğundan söz eder. Bu dönemin dil anlayışı başlarda farklılıklar gösterse de Harf Devrimi ile Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumunun kuruluşundan sonra, devletin de teşvikiyle, dildeki sadeleşme ve millileşme hareketlerinin hızlandığını söyleyen Hıfzı Tevfik, yaşanan millileşmenin Türk dilinin ve Türk edebiyatının genel yönelimi olduğunu kaydeder. Ortaya millî romantik hassasiyetlerin fazla olduğu bir edebî anlayışı çıkaran bu yönelimlerde dil ile birlikte vezin de belirleyici olur. Aynı şekilde Gönensay'ın, Banarlı ile birlikte hazırladıkları kitapta da bu fikre sahip oldukları görülür. Yazarlarca ilgili kitabın oluşturulduğu tarihlerde henüz

başlarında olan “hareket[in], pek çabuk bir surette edebiyatımıza da sirayet ederek, dilin sadeleşmesi, Aruz vezninin bırakılarak Hece vezninin kullanılması, millî nazım şekillerile manzumeler yazılması gibi” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 8) değişimlerle Türk edebiyatına yön verdiğini iddia edilir.

Kitapta, ritim ve ahenk unsurları üzerine ise öncelikle kafiye hakkında bilgiler paylaşılır. Kitabın yazılı edebî ürünler bahsinde “Türk edebiyatında en eski devirlerden beri ısrarla kullanılmakta olan ve hatta sevilen” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 24) kafiye çeşidinin yarım kafiye olduğu ifade edilir. Yazarlar bu kafiye çeşidini “Türk zevkinin en çok hoşlandığı ve zaman zaman zengin kafiyelerin katı ahenginden bıkararak kendisine dönmek mecburiyetinde kaldığı daha yumuşak ve akıcı bir âhenk unsuru” (Gönensay ve Banarlı, 1942: 24) olarak tanımlarken İslamiyet sonrası Türk edebiyatıyla birlikte Arap ve Fars dillerinin edebiyattaki etkisinin kuvvetlendiği ve kafiye için Türkçeye tahakküm kurduklarını belirtirler. Benzer şekilde vezin hususunda Arap ve İran edebiyatlarının baskınlığını dile getirirler. İslamiyet sonrası Türk edebiyatında hece vezni, yüksek zümre edebiyatından dışlanıp yerine aruz tercih edilmiştir. Hece ise tekke-tasavvuf ve âşık edebiyatı sahasına terk edilmiştir. Hem kafiye hem de vezinde Arap ve Acem dillerine meyil arttıkça dil de millilikten uzaklaşmaya başlamıştır. Bunlara nazım şekilleri de eklenince Türk edebiyatı, Arap ve Acem edebiyatı eksenli bir edebiyata evrilmiştir:

Bu devirde Türk müverrihleri kendi dillerini ihmal ederek, Arap ve Fars dillerine kıymet vermişlerdir. Bu arada, Türk diline Arap ve Fars kelimeleri ve gramer kaideleri karışarak, Türkçe özlülüğünü kaybetmiştir. Nazımda, millî vezin bırakılarak, Müslüman milletlerin müşterek vezni haline giren Aruz vezni kullanılmıştır. Türk nazım şekilleri de terk edilerek, edebî eserler ekseriya Arap ve Acem nazım şekilleriyle yazılmıştır (Gönensay ve Banarlı, 1942: 7).

Hıfzı Tevfik, Tanzimat sonrasında dildeki çeşitli hareketlenmelere rağmen 1908 sonrası Türk edebiyatına kadar aruzun baskınlığının göze çarptığını belirtir. Yazar “Namık Kemal’in küçük tecrübelerinden sonra, Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid gibi şahsiyetler hece vezni ile koskoca eserler yaz”sal da (Gönensay, 1944: 15) “en güzel, en değerli eserlerini aruzla yazdılar” (Gönensay, 1944: 15) diyerek aruzun bu dönemde kuvvetle sürdürüldüğünü belirtir. Edebiyat-ı Cedide devrinde ise arzulanan musikinin yakalanması için, heceden daha avantajlı olduğu düşünülen aruzun genel kabul gören ölçü olduğunu ifade eden yazara göre, Türk edebiyatının son devirlerinde “aruz veznini en mükemmel bir dereceye çıkaran Servet-i Fünunculardır. Bu devirde aruz, Türkçe ile tamamen kaynaşmış ve adeta Türk vezni gibi, hiçbir aksaklık göstermeksizin kullanılabilmiştir.” (Gönensay, 1944: 162). Ayrıca Gönensay’ın tespitine göre 1908 sonrası Türk edebiyatında Fecr-i Âti zümresi dışında kalan pek çok isim, yaşanan millileşme cereyanı ve inkılapların etkisiyle yavaş yavaş hece ölçüsüne yönelmeye başlamışlardır.

Kaynak Kullanımı

Hıfzı Tevfik, kendi çalışmalarını öğrenciler ve edebiyat meraklılarına kaynak teşkil edecek eserler arasında görmek istediğini belirtirken kendisi de çalışmalarında eski ve çağdaşı olan birçok kaynaktan yararlanır. *Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşelerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt)*'te Anadolu, Azerbaycan ve ağatay sahasından birçok kaynaktan yararlandıklarını belirten yazar, eserlerinde paylaştığı bilgi ve metinleri nereden aldığını belirterek diğer antolojilerden farklı bir yol izlemiştir. Yine de bu eser tam bir edebiyat tarihi özelliğine sahip olmadığından kullanılan kaynaklar edebiyat tarihçiliğinde kullanılacak metodolojik kaynak vasfını taşımamakta olup sadece örnek metinleri ihtiva etmektedirler. Hıfzı Tevfik'in daha teknik bir edebiyat tarihi oluşturma gayesiyle Banarlı'yla birlikte kaleme aldıkları *Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*'nde de başvurulan kaynaklar hiç paylaşılmaz. Gönensay ve Banarlı'nın bu ortak kitapta neden bir kaynakça kullanmadıkları belli değildir. Eserin profesyonelliğine gölge düşüren unsurlardan en barizi de bu durum olur. Ancak Gönensay, tek başına hazırladığı *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*'nde kullandığı kaynakların tamamını gösterir. Üstelik "Tanzimat Edebiyatı", "Servet-i Fünun Edebiyatı" diye ayırdığı her bölümün sonuna ayrı birer kaynak listesi ekler. Kitabın "Bibliografya" bölümünde başvurulduğu bildirilen eserler şunlardır:

Tanzimat Edebiyatı

Tarihler: *Tarih Musahabeleri* (Abdurrahman şeref), *Türkiye ve Tanzimat* (Ali Reşat, tercüme), *Tarih-i Osmanİ* (Ali Reşat), *Resimli ve Haritalı Tarih-i Osmanİ* (Ahmet Rasim); **Edebiyat Tarihleri:** *Osmanlı Müellifleri* (Bursalı Mehmet Tahir, 1333), *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (İbrahim Necmi Dilmen), *Türk Teceddüt Edebiyatı* (İbrahim Habip Sevik), *Türk Edebiyatı Tarihi* (İsmail Hikmet Ertaylan), *Edebiyat Tarihi Dersleri-*"Tanzimat Edebiyatı" (Agâh Sırđı Levend), *Yeni Edebİ Yeniliğimiz* (İsmail Habip Sevik), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (Mustafa Nihat zn); Antolojiler: *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniyye* (Ebüzziya Tevfik), *Bedayi-i Edebiyye* (Bulgurluzde Rıza), *Nefais-i Edebiyye* (Midhat Cemal), *Resimli Mntahabat-ı Cedide* (Süleyman Bahri-Refet Avni), *Türk Edebiyatı Antolojisi* (Ali Canip Yöntem), *Namık Kemal Antolojisi* (Ahmet Hamdi Tanpınar); **Monografiler:** İlk Büyük Muharrirlerden şinasi (Ahmet Rasim), şinasi (İsmail Hikmet Ertaylan), şinasi (Murat Uraz), *Ziya Paşa* (İsmail Hikmet Ertaylan), *Ziya Paşa* (Ali Ekrem), *Namık Kemal* (Murat Uraz), *Namık Kemal Beyin Tercüme-i hli* (Ebuzziya Tevfik), *Ruh-i Kemal* (Süleyman Nazif), *Namık Kemal* (Ali Ekrem), *Namık Kemal, Hayatı ve şiirleri* (Sadettin Nüzhet Ergun), *Ekrem Bey* (İsmail Hakkı), *Recaizade Ekrem* (Ali Ekrem), *Recaizade Ekrem* (İsmail Hikmet Ertaylan), *Recaizade Ekrem* (Murat Uraz), *Abdülhak Hâmid* (İsmail Hikmet Ertaylan), *Abdülhak Hâmid* (Kunt Ozan), *Hâmid (lmnden Sonra)* (lişan Reşit Tanural), *Muallim Naci* (M. Salhi), *Muallim Naci Efendi* (İsmail Hakkı), *Muallim Naci* (Murat Uraz), *Ahmet*

Midhat Efendi (İsmail Hakkı), *Ahmet Midhat* (İsmail Hikmet Ertaylan), *Ahmet Midhat Efendi, Hayatı ve Eserleri* (Kâmil Yazgıç), *Ahmet Midhat* (Murat Uraz), *Cevdet Paşa* (İsmail Hakkı), *Cevdet Paşa ve Zamanı* (Fatma Aliye), Şemseddin Sami (Hikmet Turhan Dağlıoğlu), *Ahmet Vefik Paşa* (İsmail Hikmet Ertaylan), *Mustafa Reşit Paşa* (Cavit Baysun); **Müteferrik Eserler:** *Hâmid ve Mülâhazat-ı Felsefiyyesi* (Rıza Tevfik), *İki Dost* (Ziya Paşa ve Namık Kemal) (Süleyman Nazif), *Türk Temaşaı* (Selim Nüzhet Gerçek), *Türkçede Roman* (Mustafa Nihat Özön), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (Mustafa Nihat Özön), *Türk Matbaacılığı* (Selim Nüzhet Gerçek), *Şinasi-Şair Evlenmesi* (Mustafa Nihat Özön), *Hâmidin Son Yılları ve Son Şiirleri* (Hıfzı Tevfik Gönensay).

Servet-i Fünûn Edebiyatı ve 1908 Sonrası Türk Tarihi Edebiyatı

Tarih: *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi* (Enver Behnan Şapolyo); **Edebiyat Tarihleri:** *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (İbrahim Necmi Dilmen), *Türk Teceddüt Edebiyatı* (İbrahim Habip Sevük), *Edebî Yeniliğimiz* (İsmail Habip Sevük), *Yeni Edebî Yeniliğimiz* (İsmail Habip Sevük), *Edebiyat Tarihi Dersleri*–“Servet-i Fünun Edebiyatı” (Agâh Sırrı Levend), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (Mustafa Nihat Özön); **Antolojiler:** *Edebiyat-ı Cedide* (Reşit Süreyya), *Türk Edebiyatı Antolojisi* (Ali Canip Yöntem), *Genç Neslin En Güzel Hikâyeleri* (Yaşar Nabi Nayır), *Halk Edebiyatı Antolojisi* (Fuat Köprülü); **Monografiler:** *Atatürk* (M. Turhan Tan), *İsmet İnönü* (Yusuf Ziya Ortaç), *Tevfik Fikret* (Ruşen Eşref), *Fikret ve Ahlakı* (Köprülüzâde Mehmet Fuat), *Fikret'in Hayatı ve Eserleri* (Salih Nigâr Keramet), *Tevfik Fikret* (Kemâlettin Şükrü), *Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri* (İsmail Hikmet), *Tevfik Fikret, Hayatı ve Eserleri* (Faruk Nafiz Çamlıbel), *Tevfik Fikret'in Hayatı, Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinde Parçalar* (Ahmet Hamdi Tanpınar), *Cenap Şahabettin* (Sadettin Nüzhet Ergun), *Cenap Şehabeddin* (Murat Uraz), *Mehmet Âkif* (Süleyman Nazif), *Mehmet Âkif* (A. C.), *Mehmet Âkif* (Ziraat Enstitüsü), *Mehmet Âkif* (Ülkü Matbaası), *Mehmet Âkif* (Eşref Edib), *Mehmet Âkif* (Midhat Cemal), *Ziya Gökalp ve Mefkure* (Saffet Örfi), *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları* (Ali Nüzhet), *Ziya Gökalp, Hayatı ve Eserleri* (Orhan Seyfi), *Ziya Gökalp* (Hilmi Ziya Ülken), *Ahmet Rasim Bey* (Mehmet Celâl), *Ahmet Rasim, Hayatı ve Eserleri* (Reşat Ekrem Koçu), *Hüseyin Rahmi Gürpınar* (Refik Ahmet Sevensil), *Yahya Kemal* (Kunt Ozan), *Yahya Kemal* (Orhan Seyfi), *Yahya Kemal* (Murat Uraz), *Ahmet Hâşim* (Yakup Kadri), *Ahmet Hâşim, Hayatı ve Eserleri* (Yusuf Ziya), *Ahmet Hâşim, Hayatı ve Seçme Şiir ve Yazıları* (Ahmet Cevat), *Ahmet Hâşim ve Symbolisme* (Suut Kemal Yetkin), *Halide Edib* (Baha Dürder), *Ömer Seyfettin, Hayatı ve Eserleri* (Ali Canip Yöntem), *Âşık Dertli, Hayatı ve Divanı* (Çankırı Talât), *Çankırı Şairleri* (Çankırlı Talât), *Emrah* (Vehbi Cem Aşkun), *Süleyman Nazif* (İbrahim Alâettin); **Müteferrik Eserler:** *Genç Şairlerimiz ve Eserleri* (Mehmet Behçet Yaşar), *Genç Romancılarımız ve Eserleri* (Mehmet Behçet Yaşar).

Paylaşılan bu kaynaklara bakıldığında Hıfzı Tevfik Gönensay'ın edebiyat tarihi yazıcılığında gittikçe uzmanlaştığı; ilk dönemlerdeki seçki oluşturma fikrinden sıyrılıp zamanla alana özgü kaynaklarla zenginleştirilmiş ve yetkin bir edebiyat tarihi yazmaya doğru gelişen bir çizgide olduğu görülmektedir.

Sonuç

Hıfzı Tevfik, çağdaş Türk edebiyatında edebiyat tarihi başlığı altında yayımladığı eserleriyle yer edinmiş önemli bir araştırmacı ve edebiyatçıdır. Her ne kadar ilk eserinin tam anlamıyla bir edebiyat tarihi olduğu ifade edilemese de yazar hem N. S. Banarlı'yla birlikte hem de kendi adına çıkardığı diğer eserlerde Türk edebiyatı tarihine dair çeşitli görüşler belirtir, kullandığı tasniflerle edebiyat heveslilerine yöntemle temellendirilmiş bazı bilgiler sunmayı başarır. Hıfzı Tevfik'in edebiyat tarihçiliğine bakarken Türk tarihi ile modernleşme süreçlerini göz ardı etmemek gerekir. 1926 yılında Hamâmîzâde İhsan ve Hasan Âli'yle birlikte yayımladıkları kitap, yeni cumhuriyet devrinde lise seviyesindeki öğrencilere okuma kaynağı olması amacıyla hazırlanmıştır. Bu kitabın geleneksel okuma metinleri yerine cumhuriyetin ilke ve yaklaşımlarına uygunluğu ilk beklentilerden biridir. Nitekim kitabın başında paylaşılan Talim ve Terbiye Heyetinin uygun görüşü üzerine kitabın lise ikinci sınıflara okutulabileceği ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Gönensay'ın Banarlı'yla birlikte hazırladıkları ikinci kitapta ise edebiyat tarihçiliği metodolojilerine daha fazla riayet edilmektedir. Kitabın başında paylaşılan usûl bilgisi ve uygulama esasları bu eserin bilinçli ve teknik bir edebiyat tarihi şeklinde hazırladığını göstermektedir. Kitap, ismini de aldığı üzere Türk edebiyatını başlangıcından (sözlü edebiyat devri) alıp Akif Paşa'ya kadar getirir ve hem araştırmacılara hem de meraklılara sistematik bir edebiyat tarihi sunar.

Yazarın tek başına hazırladığı *Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışması da kapsadığı dönem itibariyle yazarı sıklıkla edebiyat tenkitçiliğine yönelmek mecburiyetinde bırakır ki yazar bunu yakın dönemin devirlere ayıramayacak olmasına bağlar. Bu durum ise Gönensay'ın yer yer öznelliğe kaçmasına sebep olur. Ancak kitabın ön sözünde belirtildiği gibi eser, edebiyat tarihi okurlarına ve öğrencilere yardımcı kitap olması bakımından yeterli ve amacına uygun bir çalışma olarak kabul edilebilir. Kendinden önceki edebiyat tarihlerinin ve özellikle M. F. Köprülü'nün tesiri altında kaldığı aşıkâr olan Hıfzı Tevfik'in bölümlerin başına hazırladığı devrin sosyal, siyasi ve edebî durumunu çözümlediği giriş yazıları da bu fikri desteklemektedir.

Gönensay, bahsedilen eserlerinde yeni cumhuriyetin ilke ve inkılaplarına uygun bir edebiyat tarihi hazırlama gayretindedir. İlk kitabı haricinde, edebiyat tarihlerinde yazarları ve eserleri devirlerinin genel görüntüsü içinde değerlendirmeye çalışırken Türk edebiyatının yaşadığı sosyokültürel ve siyasi değişimi, bu süreçlere koşut tutarak göstermeyi amaçlar. Kullandığı kaynaklar ve tasniflerinde yer verdiği sanatçılarla da bunda başarılı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akdeniz, S. (2000). Arap Harfli Yeni Türk Edebiyatı Antolojilerinin (1839-1928) Karşılaştırmalı İncelemesi, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 1(2), 33-52.
- Gönensay, H. T. (1944). Tanzimat'tan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Gönensay, H. T., ve Banarlı N. S. (1942). Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı Tarihi. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Hıfzı Tevfik, Hasan Âli, Hammâmizâde İhsan. (1926). Türk Edebiyatı Numûneleri, Menşe'lerden Onuncu Hicret Asrına Kadar (1. Cilt). Milli Matbaa. İstanbul.
- Karakaş, E. (2019). Yeni Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Edebiyat Tarihleri Üzerine Bir Araştırma. (Doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lanson, G. (1926). Târîh-i Edebiyatta Usûl. (çev. Yusuf Şerif), Matbaa-i Amire. İstanbul.
- Ozansoy, H. F. (2017). Edebiyatçılar Çevremde. (haz. Yakup Öztürk), Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Polat, N. H. (2002). Türk Edebiyatı Tarihçiliği Çalışmalarının Neresindeyiz?, Ç. Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi: <https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/14.php> [05.11.2023].
- Polat, N. H. (2012). Edebiyat Tarihçiliği ve Prof. Dr. M. Orhan Okay. TYB Akademi, 22, 75-85.
- Polat, N. H. (2013). Yöntem Bilgisi Açısından Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihçiliği. Yöntem Bilgisi Açısından Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihleri (9-25). Kurgan Edebiyat. Ankara.
- Sağlam, N. (2006). Medeniyet Tarihimizin En Girift Labirenti: Türk Edebiyatı Tarihi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 4(7), 9-23.
- Tonga, N. (2012). Nihad Sami Banarlı'nın Edebiyat Tarihçiliği. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 1(2), 129-143.
- Yardım, M. N. (2009). Edebiyatımızda Hüzün. Yağmur Yayınevi. İstanbul.
- Yılmaz, S. (2013). Yöntem Bilgisi Açısından Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye. Yöntem Bilgisi Açısından Osmanlı Dönemi Edebiyat Tarihleri (27-47). Kurgan Edebiyat. Ankara.

Mevlâna İdris Zengin'in *Sufi ile Pufi*'si Üzerine *On Mevlâna İdris Zengin's Sufi ile Pufi*

Musa Balcı*

Öz

Modern çocuk edebiyatımızın önemli temsilcilerinden Mevlâna İdris Zengin (1966-2022); hikâye, şiir, deneme ve sanat masalı gibi türlerde çok sayıda eser vermiştir. Kendine mahsus bir anlatım tarzı yakalayan yazar, eserlerinde mesajlarını doğrudan değil, dolaylı olarak verir. Hatta iletilerini çoğunlukla sadece hissettirmekle yetinir. Sesi bugüne aitse de bakış açısı yönüyle Şark İslam edebiyatından izler taşıyan Mevlâna İdris, klasik masaldan fantastik edebiyata uzanan bir çizgi üzerinde yürümüştür. Onun öykü/hikâye olarak nitelenen *Sufi ile Pufi* kitabı bu yönüyle ilgi çekicidir. Eserlerinde çocuk ve gençlerin rahatlıkla kavrayabileceği şekilde ironiye kapı aralayan mizahi bir yön de bulunmaktadır. Sadece bireyin değil toplumun yüz yüze kaldığı problemlere de değinir. Mevlâna İdris'in metinleri, çocuğun kahramanla kendisi arasında özdeşlik kurması bakımından elverişlidir. Anlatımında, zekâyı harekete geçiren soru ve mizahî unsurlar bulunması, hatta ironiye kapı aralanması ona ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Anlatıcının bu tavrı günümüz çocuk ve genç okuyucusunun ilgisini yakalamada yazara avantaj sağlamaktadır. Eserlerinin bu yönü, onu telkinden ibaret bilgi veren yazarlardan ayırır ve hayatın doğal akışı içerisinde zamanla şekillenecek bir karakter inşasına katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: *Mevlâna İdris Zengin, Sufi ile Pufi, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı.*

Abstract

Mevlâna İdris Zengin (1966-2022), one of the important representatives of our modern children's literature, produced many works in genres such as stories, poems, essays and art tales. The author, who has a unique style of expression, gives his messages in his works not directly but indirectly. In fact, he is often contented with making us feel his messages. Although his voice belongs to today, Mevlâna İdris, who carries traces of Eastern Islamic literature in terms of his point of view, has walked on a line extending from classical fairy tales to fantastic literature. His book *Sufi ile Pufi*, which is described as a story, is interesting in this respect. In his works, there is also a humorous aspect that opens the door to irony in a way that children and young people can easily comprehend. He touches upon the problems faced not only by the individual but also by the society. Mevlâna İdris's texts are also favourable in terms of the child's identification between himself and the hero. The presence of questions and humorous elements in his narration, which stimulate the intelligence, and even opening the door to irony, give him a distinctive feature. This attitude of the narrator gives the author an advantage in capturing the interest of today's children and young readers. This aspect of his works distinguishes him from writers who only give information through indoctrination and contributes to the construction of a character that will be shaped over time in the natural flow of life.

Keywords: *Mevlâna İdris Zengin, Sufi ile Pufi, Children and Youth Literature.*

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, musa.balcı@hvb.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9695-6506

Extended Abstract

Mevlāna İdris born in 1966 in Kahramanmaraş/Andırın, completed his primary and high school education in this city. In 1989, the author graduated from İstanbul University Faculty of Law and his first article was published in *Yeni Devir* newspaper at the age of secondary school. In the following years, his works were published in *İkindiyazıları*, *Diriliş*, *Dergâh*, *Albatros*, *Genis Zamanlar* and *Gerçek Hayat* magazines. Mevlāna İdris, who also writes columns in *Karar Newspaper*, has written some fairy tales and stories for children, which have also been broadcast on television and radio. Growing up in a crowded family, witnessing his father's shop and his friends who came to his house during his childhood, and his brother's involvement with books and magazines influenced Mevlāna İdris's writing.

Mevlana İdris has been described as "among contemporary fairy tale writers" and "one of the leading names of contemporary Turkish children's poetry." In an interview with him, he says that he does not prioritise the concern of giving a message when writing for children, but when we look at the names he gives to his books, it is seen that these names are well thought out and have specific references. He has been one of the important representatives of this ageless style of expression today, especially with his enthusiastic and poetic style in his books, which are also described as art tales. Mevlana İdris, who adopts intuition rather than teaching in terms of his understanding of art, defines himself as "a writer who learns from children rather than teaching them."

Mevlāna İdris is an artist who carries the voice of Eastern Islamic literature to his texts with today's discourse and language, as in the works of Sezai Karakoç and Cahit Zarifoğlu, his followers. For example, the text "Varoldum" at the beginning of the book *Vay Canına* is close to the content of a monotheism and the text "Elim" is close to the content of a münajat. Studies on the traces of classical literature in his works also draw attention. In particular, it is necessary to mention a poem titled "Ay Soylevi-I" dedicated to Cahit Zarifoğlu by Mevlana İdris, who had a deep affection for him, and the essay "Bir Çiçek Sana Açıyordu."

In an interview with him, Mevlāna İdris pointed out that the heroes in the works of children's literature in the West are mostly negative characters such as bandits, thieves and monsters; on the contrary, the heroes in our children's literature are more human. As a matter of fact, he chose the heroes of his works with this sensitivity. He stays away from an indoctrinating attitude in his works. Because according to Mevlāna İdris, "Religion is not taught through literature. Religious text makes a judgement. In literature, how you say it is important." His narratives, which are described as art fairy tales, are very different from classical fairy tales.

The book *Sufi ile Pufi* has different characteristics from the narrative genres we are familiar with. It is partly a children's novel and partly consists of stories that seem to be interconnected but revolve around the same protagonists. The narrator character in the book is Ayca, the youngest member of the house. When we remember the texts of our Pendnâme tradition, which address everyone, men and women, with the address "O Son!", it is meaningful that Mevlāna İdris chooses a girl as the narrator character. The events in the book are depicted through her eyes. Some of the questions and words spoken by Ayca reflect the point of view of an adult, not a child. Mevlāna İdris, with his characteristic of shifting to the adult point of view from time to time, unites in a similar attitude with Cahit Zarifoğlu, with whom he has a deep affection.

The heroic naming of *Sufi ile Pufi*, which is also the name of Mevlāna İdris' book, expresses a conscious preference. The name *Sufi and Pufi* is interesting in that it evokes the names that children give to their playmates while playing with their toys. The name Sufi is preferred for the positive messages the author wants to convey. Pufi, on the other hand, is a rhyming name that harmonises/rhymes with it.

One of the most prominent features of Mevlâna Idris stories is the inner dialogues of the protagonists. Although these internal dialogues are conveyed through the language of a child character, they are sometimes blended with a philosophical point of view and the texts present an appearance with fantastic elements. He encourages children to think, question and look at events critically with his narratives.

The exhortative aspect of our classical literature is felt in Mevlâna Idris's works not in a direct and commanding style, but in a form of intuitive expression. The author reminds his readers of values such as approaching social events with empathy, thinking critically, having environmental sensitivity and not giving up on dreams. His intuitive attitude in narration also develops self-confidence, taking responsibility and a sense of ownership of the issues in the reader.

Mevlâna Idris is a writer who is also nourished by the texts of classical Eastern Islamic literature. He himself stated that Saadi Shîrâzî was among the writers he was most influenced by. In this study, the similarity of his point of view with Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî is expressed with the determination made under the title "Ayaklara Ozgurluk". This similarity of our classical and modern literature needs to be deepened and the centuries-long undercurrent of our common storytelling style needs to be clearly revealed. Stating that exciting titles are waiting to be researched in this regard is a signpost and a duty for us and other researchers.

Giriş

Mevlâna İdris Zengin, "Harf-i Can" şiirinde "Bir kum tanesiyim ama/ Çölün derdini taşıyorum" (Zengin, 1997: 9) diyerek kendi duruşunu tevazuyla ifade eden ve eserlerinde gündelik olanın üstündekine uzanmaya çalışmış bir sanatkârdır. O, günlük hayatta karşılaşılan problemlere kayıtsız kalmamış; *Hayâl Dükkânı* kitabı örneğinde olduğu üzere doğrudan, ferdî, fantastik, sembolik benzeştirme ve kıyas (analoji) yoluyla yaratıcı çözümler ortaya koymuştur (Baki, 2022: 135). Mevlâna İdris bir yazar olarak masallarında da "evvel zaman içinde değil, modern zaman içindedir" (Emeksiz, 2008: 20). Eserlerinde okuyucusuyla konuşur gibi son derece yalın bir dil kullanmıştır. Onun hikâye ve masalları, "kitapla iyileştirme/tedavi süreci" şeklinde tanımlanan bibliyoterapi açısından da (Işık, 2023:4) ele alınmıştır.

Mevlâna İdris, takipçisi olduğu Sezai Karakoç ve Cahit Zarifoğlu'nun eserlerinde olduğu üzere Şark İslam edebiyatının sesini bugünün söyleyiş ve diliyle metinlerine taşıyan bir sanatkârdır. Örneğin *Vay Canına* kitabının baş kısımlarında yer alan "Varoldum" (Zengin, 1996: 16) metni bir tevhit, "Elim" (Zengin, 1996: 24) metni ise bir münacat muhtevasına yakın durur. Onun eserlerinde klasik edebiyatın izlerine dair çalışmalar da dikkat çekmektedir (Turan vd. 2019: 29-40). Özellikle Cahit Zarifoğlu'na derin bir muhabbet duyan Mevlâna İdris'in ona ithaf ettiği "Ay Söylevi-I" (Zengin, 1997: 24) başlıklı bir şiiri ve "Bir Çiçek Sana Açıyordu" (Zengin, 1997: 132) denemesinden de söz etmek gerekir.

Kendisiyle yapılan bir söyleşide Mevlâna İdris, Batıda çocuk edebiyatı eserlerindeki kahramanların çoğunlukla haydut, hırsız ve canavar gibi olumsuz karakterlerden meydana geldiğini; bunun aksine, bizim çocuk edebiyatımızdaki kahramanların ise daha insani olduğuna işaret eder. Nitekim kendisi de eserlerinde kahramanlarını bu

hassasiyetle seçmiştir. O, eser verirken telkinci bir tavırdan uzak durur. Çünkü Mevlâna İdris'e göre "Edebiyatla din öğretilmez. Dinî metin bir hüküm bildirir. Edebiyatta ise nasıl söylediğiniz önemlidir." Onun sanat masalı olarak nitelenen anlatımları klasik masaldan çok farklıdır. Yazar bu konudaki anlayışını şu cümlelerle özetler: "Bir varmış, bir yokmuş..." dediğiniz zaman masalın gerçekliğini yok eden bir şey yapıyorsunuz... 2000'de yaşıyorum şu anda." (Kılınç, 2014: 12-13).

1. Mevlâna İdris'in Hayatı ve Eserleri

Kitaplarında genellikle birkaç satırlık özgeçmişine yer verilen Mevlâna İdris'in, *Sufi ile Pufi* kitabında yer alan hayat hikâyesi ise daha uzundur. 1966 yılında Kahraman Maraş/Andırın'da doğmuş olan Mevlâna İdris, ilköğretim ve lise eğitimini bu şehirde tamamlamıştır. 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiş olan yazarın ilk yazısı ortaokul çağında *Yeni Devir* gazetesinde yayınlanmıştır. Sonraki yıllarda çalışmaları *İkindiyazıları*, *Diriliş*, *Dergâh*, *Albatros*, *Geniş Zamanlar ve Gerçek Hayat* dergilerinde basılmıştır. *Karar Gazetesi*'nde köşe yazıları da kaleme alan Mevlâna İdris'in çocuklar için kaleme aldığı bazı masal ve öyküleri televizyon ve radyolarda da yayınlanmıştır.

Mevlâna İdris, *Kuş Renkli Çocukluğum* kitabı ile 1987'de Gökyüzü Yayınları Çocuk Edebiyatı Ödülünü; *Korku Dükkânı* kitabıyla da 1998'de Türkiye Yazarlar Birliği Çocuk Edebiyatı Ödülünü almıştır. Çocuk edebiyatı alanında kırktan fazla kitaba imza atan Mevlâna İdris'in editörlüğünde yayınlanmış olan *ÇETO Dergisi* de söz edilmesi gereken çalışmalarından biridir. Sanatını ve özgün yazarlık çizgisini daha da derinleştirebileceği bir yaşta, 7 Haziran 2022 tarihinde vefat etmiştir.

Kalabalık bir ailede büyümesi, çocukluk döneminde babasının dükkânına ve evlerine gelen dostlarıyla sohbet meclislerine şahitlik etmesi, ağabeyinin kitap ve dergilerle içli dışlı olması gibi durumlar Mevlâna İdris'in yazarlığına tesir etmiştir. Kendisiyle yapılan bir söyleşide söylediği şu sözler yazarlık motivasyonu açıklar niteliktedir: "Geldik gidiyoruz ve şahit olduğumuz kötülükleri yok etmek için zayıflara, yoksullara çok borcumuz var" (Yasa: 2012: 162).

Tacettin Şimşek'in "çoşkulu, şiirsel üslup" sahibi bir yazar olarak nitelediği Mevlâna İdris; hayâlden, mizaha, denemeden sanat masalına kadar çok sayıda eser kaleme almıştır (Şimşek: 2014: 42). Onun eserleri şu şekilde listelenmiştir (Kılınç: 2014: 17):

Sanat Masalları: *Çınçınılı Masal Sokağı* (1990); *Kirpiler Şapka Giymez* (1991); *Ütüsüz Ayakkabılar* (2002).

Öykü/Hikâye: *Sufi ile Pufi* (2004).

Şiir: *Kuş Renkli Çocukluğum* (1987), *İyi Geceler Bayım* (1997), *Dondurmalı Matematik* (2000).

Duvar Kitapları/Deneme: *Hayal Dükkânı* (hayal), *İyilik Dükkânı*, *Korku Dükkânı*, *Sinir Dükkânı*, *Sinir Dükkânı* (sinir), *Tehlikeli Bir Kıpı* (1999, duvar).

Deneme: *Vay Canına* (1997), *Behram'ın Günlüğü*.

Tuhaf Adamlar Serisi (2004, 10 kitap, masal): *Dokuz Düğmeli Adam*, *Düşünen Adam*, *Kuş Adam*, *Masal Alan Adam*, *Para Dağatan Adam*, *Profesör Haşır Huşur*, *Saçları Dökülen Adam*, *Televizyonları Bozulan Şehirdeki Sinirli Adam*, *Tersine Adam*, *Yağmurlu Şehirdeki Adam*

Acıyıp Hayvanlar Serisi (2004, 10 kitap): *Dünyanın En Uğurböceği*, *Filozof Köpek*, *Gazoz Çeşmesi*, *Kardan Tavşan*, *Kuşkucu Horoz*, *Kuyruğu Dumanlı Kedi*, *PihaNesüMüv*, *Romantik Tilki*, *Uçan Eşek*, *Vejetaryen Aslan*.

Hayvanlar İş Başında (2015, 8 kitap): *Bakkal Kaplan*, *Baloncu Kirpi*, *Diş Hekimi Timsah*, *Doktor Tilki*, *Kasap Köpek*, *Öğrenci Eşek*, *Öğretmen Öküz*, *Trafik Polisi Kurbağa*.

Başka Çocuklar (2016, 12 kitap): *Behram Geri Dön*, *Bir Çuval Gözlük*, *Bulut Çocuk*, *Çocuk Kırmızı*, *Dünyayı Kurtaran Çocuk*, *Halepli Zeynep*, *Havuç Havuç Havuç*, *Küçük Süpermen*, *Mavi Çocuk*, *Sarı Telefon Sokağında Rüya*, *Sessizlik Torbası*, *Tuz*.

Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı'nda Mevlâna İdris, “çağdaş masal yazarları arasında” ve “çağdaş Türk çocuk şiirinin önde gelen isimlerinden” (Arıcı vd., 2016: 220, 272) biri olarak nitelenmiştir. O, kendisiyle yapılan bir söyleşide çocuklar için yazarken mesaj verme kaygısını öncellemediğini söylese de kitaplarına verdiği isimlere bakıldığında bu adlandırmalar üzerinde iyi düşünüldüğü ve hedefi belirli göndermeler yapıldığı görülmektedir. O, özellikle sanat masalı olarak da nitelenen kitaplarındaki coşkulu ve şiirsel üslubuyla, bu eskimeyen anlatım tarzının günümüzdeki önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Sanat anlayışı bakımından öğretmeyi değil, sezdirmeyi benimseyen Mevlâna İdris, kendini “yazarken çocuklara öğreten değil, çocuklardan öğrenen bir yazar” (Zengin, 2014: 272) olarak tanımlamaktadır.

2. *Sufi ile Pufi Kitabı*

Mevlâna İdris'in Uçurtma Yayınları tarafından basılan ve “öykü” olarak nitelenen *Sufi ile Pufi* kitabı, şekil olarak küçük boy kitap (9,5x9,5) formundadır. Eserin çizimleri Dağıstan Çetinkaya tarafından yapılmış ve siyah beyaz renklendirme ile resimlenmiştir.

Kitap şu epifrafla başlamaktadır: “*Canına okuyacağım ne varsa çince yazılmış. İşin içinden çıkamıyorum.*” (Zengin, trsz:5).

Sufi ile Pufi kitabındaki kahraman ikiz kardeşlerin (11 yaşında olan Suat ile Fuat) birbirine zıt karakterli olması gibi Mevlâna İdris'in diğer eserlerinde de zıtlıklar

kullanılmıştır. Sufi dürüst, çalışkan ve okumayı seven bir karakter iken; Pufi ise haylaz, hilebâz ve kurnazdır.

Eserde anlatıcı kişi, Sufi ile Pufi'nin kız kardeşleri olan Ayça'dır. Olaylar yazar tarafından onun bakış açısıyla ortaya konulur. Hikâyede yardımcı karakter olarak ise Baba (Nedim Bey), Anne (Meryem Hanım), Ümit ("Ayaklara Özgürlük" öyküsünde Pufi'yle yarışan karakter), Taksici ("Ne Halleri Varsa Görsünler" öyküsünde), Doktor ("Yüz Gram Zaman" ve "Ayaklara Özgürlük" öykülerinde) ve Muhtar ("Vay Canına Dünya Bu Kadardı İşte") altı kişi yer almıştır.

Mevlâna İdris'in *Sufi ile Pufi* eseri üzerine müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Hakkında kaleme alınan yüksek lisans tezlerinde yazar ve eserleri, bir iki sayfalık bölümlerde (Işık, 2017: 156-158; Günay, 2019: 74-75) değerler eğitimi bakımından konu edilmiştir.

Mevlâna İdris'in masal ve hikâyeleri, bu türlerin klasik anlatımındakinden farklı biçimde başlar, gelişir ve okuyucuyu şaşırtıcı şekilde sonlanır. Eserlerinin "genel itibariyle 6-12 yaş grubuna" (Yasa, 2012: 29) hitap ettiği düşünülse de, tıpkı takipçisi olduğu Zarifoğlu'nun çocuk edebiyatı ürünlerindeki gibi onun eserlerinde de net bir yaş sınırlamasının pek fazla gözetilmediği görülür.

Sufi ile Pufi kitabının bölümleri, yazarın verdiği adlarla aşağıda ayrı başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

2.1. "Rüzgâr Olamıyorum"

Selamlama cümlesi "Merhaba"yla başlayan kitabın ikinci cümlesini bir soru oluşturmaktadır. Anlatıcı, "Bu kitabı açmadan önce ne yapıyordunuz?" (Zengin, trsz: 8) diye sormayacaktım der ve peşi sıra "olmadık birkaç hayal" sıralanır. Sonrasında ise çocukların yapmak istediklerini küçükseyen ve onları "rasyonel" bulmayan yetişkin tavrı tenkit edilir:

"Her zaman söylüyorum büyükler oldukça bizim bir şey yapmamız imkânsız. Örneğin başkalarının 'Nedim Bey' dediği babamı ele alalım. Babam cici adamdır, gözlük takar ve avukatlık yapar." (Zengin, trsz: 10).

Hikâye anlatıcısı, daha metnin başında okuyucuyu içten yakalamayı kolaylaştıran otokritizme (kendi kendini eleştiri) yönelir ve kendisinden bahsetmeden, okuyucuya babasından söz etme tavrını tenkit eder:

"Oh!.. Kendim! Kendimi tanıtmadan babamdan söz etmeye başlamışım. Adım Ayça. Altı yaşındayım. Siz şu anda neredesiniz bilmiyorum ama ben evimizdeyim. Annem mutfakta akşam yemeğini hazırlamakla meşgul. Onun yemeklerine bayılıyorum." (Zengin, trsz: 11).

Anlatıcı Ayça'nın yaşı, evde olması ve okula daha başlamadığını dile getirmesi; çocukların hayal dünyasının henüz kurumsal törpülemeye tabi tutulmadığına bir gönderme biçiminde okunabilir. Annesinin mutfakta yemek hazırlamakta olduğunu söylemesi de paket yemeklere bir gönderme olmalıdır. Nitekim birkaç paragraf sonra anlatıcı “okumayı bilmediğim için kitap okuyamıyorum” (Zengin, trsz: 12) cümlesini kurar.

Anlatıcı Ayça, evde anne Meryem Hanım ve baba Nedim Bey dışında iki kişinin daha bulunduğunu söyler: Sufi ile Pufi (ikiz kardeşler Suat ile Fuat). Herkesin karıştırdığı ikizler, fizikî olarak birbirine çok benzerler. İlkokul son sınıfta olan Sufi ile Pufi'nin “Yaşlarının toplamı yirmüüktür.” (Zengin, trsz: 13).

2.2. “Aynaya Hiç Bakmazlar”

Sufi ile Pufi'nin ayna kullanmamalarının sebebi şöyle açıklanır: “Pek az ayrıldıklarından hep kendi kendilerinin karşısındaymiş gibi yaşarlar.” (Zengin, trsz: 13). Anlatıcı bu noktadan itibaren daha önce fizikî görünüm olarak insanların birbiriyle karıştırdığı ikiz kardeşler Sufi ile Pufi arasında farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaya başlar: “Onları karıştırmamamın tek yolu çoraplarıdır. Sufi beyaz, Pufi ise hep kırmızı çoraplar giyer.” (Zengin, trsz: 14).

Yazar, hikâye anlatıcısı Ayça'nın kendi evlerinden söz ettiği kısımda onun ağzından, evlerin çok katlı ve bahçesiz olmasını tenkit eder. Yapılan tenkit Sezai Karakoç'un “Balkon” şiirini çağırıştırır (Karakoç: 2020):

“Evimiz tek katlı ve bahçelidir. Çevremizde bizimki dışında tek katlı ve bahçeli ev de yok, diğer evlerin niçin bahçesiz ve dokuz-on katlı yapıldığını anlayabilmiş değilim. Yine de o evleri sevmiyorum.

O evleri yapanlar dokuzuncu kattan bi düşselerdi bir daha dokuz katlı ev yapmaya yanaşmazlardı sanıyorum.” (Zengin, trsz: 15).

Mekân olarak bir evin ve çevresindeki ağaçların insanlar için ne kadar önemli olduğu şu cümlelerle anlatılmaya devam edilir: “Ev değişmeyecekse bahçemiz de değişmeyecek demektir. Yani bahçedeki erik ağacı, akasya ve bana hep göz kırpan kiraz ağacı da... Önemli olan bu işte.” (Zengin, trsz: 16).

2.3. “Ne Hâlleri Varsa Görsünler!”

Bu bölümde insanların yemek yemeden yaşayamayacakları tartışması yapılır. Gün geçtikçe betonlaşan çevremiz ve beraberinde kaybettiğimiz toprak konusuna eleştirel biçimde değinilir. Burada dikkat çeken bir başka nokta ise toprağı ekenin Sufi karakter olmasıdır. Ektiği şey ise ticari bir ürün değil, maydanozdur:

“Yediğimiz ne varsa topraktan yetiştiğini söylüyorlar, sonra da toprağı yok edip yerine asfalt döküyor ve aptal binalar yapıyorlar.

Sufi bahçeye maydanoz ekmişti; şimdi bahçeden maydanoz toplayıp yiyebilirsiniz. Ama asfalta ne ekilebilir ki? Hiç eker, hiç yersiniz. Afîyet olsun." (Zengin, trsz: 21).

Yazar, bir sofrada ailece yenen akşam yemeğinin önemini de bir değer olarak okuyucuya aktarır: "Beş kişilik sofrada birimizin suratı asık olsa, yemeklere de bir şey olur, yiyemeyiz." (Zengin, trsz: 22).

Sufi karakteri kitap okurken, Pufi ise Ayça'yla uğraşıp durmaktadır. İştten eve yorgun gelen baba, ekme almayı unutmuştur. Hikâyede, babaların ekme almayı unutacak kadar yorulmaları da bir alt mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Babanın ekme almaları için Sufi ile Pufi'yi gönderdiği fırının adı "Yarım Çörek Fırını"dır.

İkizlerden ekme almaya giden Sufi, bir ekme alarak eve gelir ama Pufi bir türlü eve dönüp gelmez. Herkes merak içinde kalır. Tam o sırada babanın telefonu çalar ve Pufi'nin Sufi'den daha erken eve gelip ödülü kapmak için taksi tuttuğu, şoförü "Haydi, hızlı! Daha hızlı!" diye sıkıştırıp sonunda kaza yapmasına sebep olduğu bilgisi kendisine iletilir. Mevlâna İdris, "Tren, otuz saatlik yolu iki saate indirdiği zaman/Geriye kalan yirmisekiz saatte ne yapılacağını soran Çinliye de hiç kimse cevap verememişti./ Anlamsızca hızlandırılan ve hızla anlamsızlaştırılan bir hayatın içinden geçiyoruz" (Zengin, 1996: 122) anlayışındadır. Anlatıcı Ayça, "Bir musibet bin nasihatten evladır" atasözüne göndermede bulunurcasına şu cümleleri aktarır: "Babamın anlattığına göre Pufi hastaneden eve dönerken 'aman yavaş, daha yavaş' diyormuş." (Zengin, trsz: 27).

2.4. "Biraz Çoğalsınlar Ben Onlara Gösteririm"

Mevlâna İdris, bu bölüme bir soruyla başlar: "Size 'gündüz mü daha güzel yoksa gece mi' diye sorsalar ne dersiniz?" (Zengin, trsz: 30). Çocukların merak duygularına hitap etme ve yeni şeyler öğrenmede soru sormanın değerine gönderme yapma amacıyla konuya şöyle devam edilir: "Bana akli başında sorular sorulmadığı için kendi sorularımı kendim buluyorum. Bulduğum kimi sorular beni terletiyor" (Zengin, trsz: 31). Yazar aynı zamanda her insanın hayat serüveninin diğerlerinden ayrı olduğunu dile getirmektedir. Anlatıcı, gece bekçisi üzerinden başladığı cümleleriyle insan için zamanın kıymetini anlatmaya yönelir: "Gece, gece bekçisinin, gündüz ise gündüz bekçisinin elinden kayıp gidiyor. Gülümsüyorum" (Zengin, trsz: 32).

Pufi, iddiacı ve kurnaz bir karakterdir. Sufi'nin kendisinden çok uyuduğunu iddia etmektedir. Anlatıcı Ayça, ikiz abileri arasında bu iddiadan dolayı bir yarış düzenler: Erken uyumama yarış! Pufi yarış başladıktan sonra gece saat on ikiyi on geçe odasından ağlayarak çıkar. Kapanmasın diye Japon yapıştırıcısıyla göz kapaklarını kaşlarının altına yapıştırmıştır. Doktora giderler ve doktor gözkapaklarını açar. Bir taraftan kızar, bir taraftan da söylenir: "Ah açık göz Pufi ah..." (Zengin, trsz: 42).

2.5. "Yüz Gram Zaman"

Bu bölüme mantık dersi verir gibi makasın ne işe yaradığından hareketle bir giriş yapılır. Terziler ve berberlerin vazgeçilmez iş aleti olan makas için bir heykel dikmedikleri

söylenir. Aslında anlatıcının amacı heykel dikmenin yani aracı amaç hâline getirmenin anlamsızlığını dile getirmektir:

“Yalnızca yalnızca makasın değil, üzerimize çekip uyuduğumuz yorganın, su içtiğimiz bardağın, küçük çay kaşığının, kitabın, ayakkabıların, şarkıların, kalemin de heykeli yok.

Heykeli olması gerekip de olmayan şeyleri saymaya kalkışsam bana bir ton zaman gerekir. Oysa ben yüz gram zamanı dahi bulamıyorum.” (Zengin, trsz: 44-45).

Diğer bölümlere göre daha uzun olan bu başlık altında teleskoptan da söz edilir. Baba, eve bir kutu içinde teleskop getirir. Bütün aile fertleri bahçeye kurulan teleskopla gökyüzünü izler. Ayça, şimdiye kadar görmediği büyüklükte bir yıldız bakabildiği için çok mutlu olmuştur. Bunun büyüyle sabaha kadar rüyasında da yıldızların arasında dolaşır: “Ama yeryüzüne dönüşüm fazla uzun sürmedi. Uyanınca kendimi yine yatağında buldum ve hiç üzülmедim. Ya kendimi yatağında bulamayıydım?” (Zengin, trsz: 53). Bu sözlerle, ölümün yarısı olarak nitelenen uykudan uyanabilmenin ne büyük bir nimet olduğu da alt mesaj olarak verilmektedir.

Sufi ile Pufi'nin sınıf arkadaşları da teleskopla gökyüzüne bakmak için Ayça'ların evinin bahçesine gelirler. Annesinin ikram ettiği çayı içerler ve sırayla teleskopla gökyüzünü izlerler. Sonrasında ise baba, Sufi ile Pufi'ye sırasıyla gökyüzünü incelemeleri ve gözlemlerini yazmaları ister. Pufi burada da ölçüyü kaçıır. Uydurduğu “Gökyüzünü bana sorun” şarkısını söyleyip durur ve güneşe bakayım derken gözü teleskobun merceğinden dolayı zarar görür. Doktor, Pufi'nin çok büyük bir tehlike atlattığını söyler.

Anlatıcı bu olayla, diline bir şeyi pelesenk eder gibi sloganlaştıran ama gerçekte o konuda bilgisi olmayan insanları anlatmak istemektedir: “Bence gökyüzüne dair hiçbir şey sorulamayacak tek insan vardı: Pufi” (Zengin, trsz: 58).

2.6. “Ayaklara Özgürlük”

Çocuk edebiyatında sorular üzerinden anlatıma yönelmeye büyük önem verilir. Mevlâna İdris, kitabın bu bölümüne de bir soruyla başlar: “Odanızın kaç adım olduğunu hiç saydınız mı? Ben saydım.” (Zengin, trsz: 60).

Anlatıcı Ayça, yaşadığı odada kendisini mutlu edecek bir şey olmadığını söyler ve dünyayı dolaşarak kendisine göre olan bilgileri öğrenmek istediğini; gitmek istediği yerin sonsuz çiçekler, sonsuz bahçeler, sonsuz ırmaklar ve sonsuz mutluluklar ülkesi olacağını dile getirir. Seyyah ruhludur anlatıcı, dünyayı dolaşırken kaç ayakkabı eskiteceğini bile düşünür. Bu arzusunu dile getirdiği kısım ilgi çekicidir:

“Dünya çocuklarıyla tek tek, zaman yetişmezse çift çift ya da elliser elliser tanışacağız. Dil konusunda güçlük çekeceğimi hiç sanmıyorum. Aramızda anlaşmazlık olmadığı için anlaşma ihtiyacı duymayacağız çünkü. Birbirimize gülümseyecek ve geçeceğiz. Olacak ve bitecek.” (Zengin, trsz: 62).

Yukarıdaki pasajda çocuklar üzerinden dile getirilen, çekişmeksizin birbirine yaklaşmanın ve ortak gönül diliyle konuşmanın önemi dikkat çekicidir. Bu yaklaşım tarzı bizlere, yazarın adını da taşıdığı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde yer alan 1205-1209. beyitleri hatırlatır. Mevlânâ ile özdeşleşen “zebân-i hemdilî/müşterek gönül dili” bakış açısını ifade eden bu beyitler, *Mesnevî-Birinci Defter*'deki Hüdhüd ile Hz. Süleyman arasındaki hikâyenin anlatıldığı bölümde (Mevlânâ Celâleddîn, 1386: 59) bulunmaktadır.

همزبانى خویشى و پیوندی است

مرد با نامحرمان چون بندی است

Müşterek gönül dili, akrabalık ve bağlılıktır

Yabancılarla aynı ortamdaki insan hapiste gibidir

ای بسا هندو و ترک همزبان

ای بسا دو ترک چون بیگانگان

Nice Hintli ve Türk müşterek bir dil kullanır

Nice iki Türk de vardır sanki birbirine yabancıdır

پس زبان محرمی خود دیگرست

همدلی از همزبانى بختست

O halde mahremlik dili bambaşka bir şeydir

Gönül birliği dil ortaklığından daha yücedir

غیر نطق و غیر ایما و سحر

صد هزاران ترجمان خیزد ز دل

Konuşma, ima, işaret ve defter olmadan

Yüzbinlerce tercüman dirilir bir gönülden

(<https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh66>; <http://www.masnavi.net/2/25/eng/1/1205/>)

Mevlânâ İdris'in lise yıllarında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hakkında yaptığı bir sunumun çok beğenilmesi sonrasında kendisine arkadaşları ve öğretmenlerince “Mevlâna” diye hitap edildiği anekdotu (<https://yasamoykusu.com/biyografi/mevlana-idris-zengin>) yakın arkadaşları tarafından da aktarılmaktadır.

Yazar, bu kısımda arabaların insanların yürüme yeteneklerini köreltiğini, ayaklarıyla bir yerlere gitmek yerine arabalara bindikleri için trafik kazalarının olduğunu ve insanların öldüğünü anlatır. Daha sonra sözü Pufi'ye getirir; onun da arabasız olduğunu ekler. Bu durum Pufi için olumlu bir özelliktir. Pufi, başka bir sınıftan olan Ümit ile koşma

yarışı yapacaktır ve Sufi de bahçede onunla birlikte koşmaktadır. Pufi'nin Ümit'le yarış yapacakları iki sokak “Beyaz Çiçek Sokağı” ve “Küçük Karınca Sokağı” adını taşımaktadır. Koşu, kim yorulup bırakırsa onun yenik sayılmasına kadar devam edecektir. Yarış sırasında bir sahtekârlık planı yaparlar ve Sufi iki turda bir saklandığı bir apartman aralığından çıkar ve Pufi'nin yerine koşar. İkiz oldukları ve aynı elbiseyi giydikleri için Ümit bu durumun farkına varamamıştır. Bu şekilde devam ettikleri yarışta yüzelliyedi tur koşmalarına rağmen yarışı kaybederler. Meğerse Ümitler de üçüzdür ve aynı hileli planla Sufi ile Pufi'yi yenerler. “Ayaklara Özgürlük” kısmı, Ayça'nın şu cümleleriyle biter: “İkizler ve üçüzler birbiriyle tanışıp çaylarını içerken ben de çiçekleri alıp vazoya koştum. Çiçekler ne ikizdi, ne de üçüz. Çiçekler milyarüzdü.” (Zengin, trsz: 72).

2.7. “Sonuçları İçimde Taşıyorum”

İlk paragrafındaki bütün cümlelerin sorulardan oluştuğu bu bölümde “savaşa hayır!” mesajını taşıyan bir soru da yer almaktadır. Bunlar sıradan sorular değildir; varlığın yaratılışını ve evrenin düzenini anlamaya dönüktür. Anne, her zaman olduğu gibi çocuğun gönül tahtındadır. Mevlâna İdris'in “Savaş Şiir Harita” (Zengin, 1996: 110) denemesinde olduğu üzere, savaşa karşı olmak da metinlerin merkezinde yer alan temel mesajlarından biridir.

“Dünya olmasa nerede dolaşırdık? Yıldızlar gibi, rüzgârlar gibi, yağmurlar gibi mi yaşardık? O zaman da böyle savaşlar yapar mıydık? Bu bulut böyle geçer miydi gökyüzünden? Annem böyle gülümser miydi bana? Ay nerede olurdu? Ben nerede olurdum, siz nerede olurdunuz, dünya olmasa?” (Zengin, trsz: 74).

Yazar, insanoğlunun kendisi dışında dünyada yaşayan canlıların hayatını sınırlayan girişimlerine sözü getirir ve bizleri bu konu üzerinde tekrar düşünmeye davet eder:

“Ne kuşlar, ne de balıklar bizim dolaştığımız alanlara karışmadılar. Ama biz uçaklar yapıp gökyüzüne çıktık, denizaltılar yapıp denizlere daldık ve böylece hem kuşların, hem de balıkların sakin hayatlarını karmakarışık ettik. Aslında ne kuşdilinden ne balık dilinden anladığım söylenemez ama sanki kuşların ve balıkların artık bizim için kötü dualar etmeye başladıklarını hissediyorum.” (Zengin, trsz: 75).

Yazar, anlatıcı karakter Ayça'nın dilinden tabiatın dengesini bozan insan davranışlarını sorgulama konusunda gerilimi turmandırır. İnsanın hırs dolu davranışlarından dolayı daha kötü bir dünyada yaşamak zorunda kalabileceğini dile getirir. Kuşların kafese, balıkların akvaryumlara konulmasının anlamsızlığına dikkat çeker. Kendi evlerinde bulunan akvaryumdaki balıklara da sözü getirir ve eleştirdiği tutum ve davranışlardan bazılarının kendi aile fertlerinde de bulunduğunu söylemekle, okuyucuda hikâyede anlatılanlarla kendi arasında bir özdeşlik kurmasını temin eder. Mevlâna İdris'in bir söyleşisinde en çok etkilendiği yazarlar arasında zikrettiği Şirazlı Sadî'nin (Kılınç, 2014: 9) otokritik tavrının (kendini eleştirme) metne yansımaları bu noktada anlamlı durmaktadır.

“Beyler tutup balıkları paylaşıyorlar. Önce zahmet edip bir sorun bakalım, balıklar sizi istiyor mu, bu akvaryumu istiyor mu? Bir de balıklara isim koymuşlar, sanki çocukları... İyi valla, birer tane de nüfus cüzdanı alsaydınız.” (Zengin, trsz: 79).

...

“Kendimi bir an balık gibi düşündüm. Ama olta iğnesinin boğazıma takıldığı yere gelmeden bu düşünceden vazgeçtim.” (Zengin, trsz: 82).

Hikâyenin bu kısmında günlük hayatta karşılaştığımız olaylardan bir pasaj açılır. Pufi, balık tutmak için Sufi'yi ikna eder. Babaları, en çok balık tutana sürpriz hazırlayacağı sözünü verir. Anne salata hazırlar. Bölümün başlığını da oluşturan cümlenin yer aldığı paragrafta anlatıcı karakter Ayça, kendisinin diğer insanlardan farklı oluşuna sözü getirir ve kendisine hiç sürpriz yapılmadığından da bahseder:

“Şu sürprizleri de oldum olası merak etmişimdir. Ama bana hiç sürpriz yapan olmadı. Bir de, bana sürpriz yapılamazmış gibi geliyor. Sanki her şeyi yaşamış gibiyim. Bir olay öncesinde küçücük bir merak... İşte hepsi o kadar. Hiçbir sonuca şaşırıyorum. Sonuçları içimde taşıyorum.” (Zengin, trsz: 81).

Balık tutmaya giden Sufi ile Pufi eve dönerler. Sufi keyifsizdir, kovasında sadece üç tane balık vardır ama Pufi'nin kovası balık doludur ve keyfine diyecek yoktur. Anne balıkları temizler ve pişirir. Sufi hariç diğer aile fertleri yedikleri balıktan dolayı zehirlenip hastanelik olurlar. Çünkü Pufi, Sufi'yi balığa gitmeye razı etmeden bir gün önce bir balıkçıdan iki kilo balık alıp bir yere saklamıştır ve kovasına bu balıkları kendi tutmuş gibi boşaltıp akşam eve getirmiştir.

“Sufi ise yalnızca kendi tuttuğu balıkları yediğinden zehirsiz bir akşam yaşama güzelliğini bir kez daha yakalamıştı.

Midelerimizi yıkatıp eve dönerken bir yandan midemin ne kadar sürede kuruyacağını hesaplayıp, bir yandan da Pufi'nin açığızlülüğünün bir gün bizi mahvedebileceğini düşünüyordum. Ama üç saniye içinde Pufi'yi affedince kendimden de şüphelenmeye başladım ve kendimi affetmem binlerce saniyemi aldı.” (Zengin, trsz: 55).

2.8. “İnanmayanlar Ayağa Kalksın”

Kitabın bu bölümünün ilk cümlesi soru biçiminde ortaya konulmamış, bir soruya hazırlık amacıyla dört cümleden oluşturulmuştur. Yazarın “kendini tanımak” gibi felsefi bir konuyu bu arada küçük okuyucunun gündemine taşıma başarısı dikkat çekicidir.

“Herkes aynaya baksın, eksiklerini tamamlasın. Yola bir kez çıkınca artık durma ihtimali yok. Nasılsak öyle gideceğiz. Ayna ayna, haydi n'olur söyle bana. Bende eksik olan ne?”

...

“Biriniz bana beni anlatsın. Biriniz bana beni anlatsın. Kendimi tanımadan gidersem bana yazık olacak.” (Zengin, trsz: 88).

Ayna metaforunun merkezde olduğu hikâyenin bu bölümünde, insanın kendini tanıması, bu dünyaya geliş amacının farkına varması ve günü geldiğinde bu dünyadan ayrılacağı dile getirilir. Ayça, bu can yakıcı mevzuyla meşgulken, Pufi odasında canlıların büyümesi konusunu içeren bir dersi çalışmaktadır. O arada, babası elinde iki tavşanla çıkagelir. Anlatıcı, hikâyeye tavşanları da dâhil eder ve onlarla ilgili “eski bir atasözü” aktarır: “Tavşanlar gelince dünyanın kaderini bırak ve tavşanlara bak.” (Zengin, trsz: 91). Ama bunun gerçekten bir atasözü olup olmadığı açık değildir.

Tavşanlardan biri siyah, diğeri beyazdır. Siyah olanı Pufi’nin, beyaz renklisi de Sufi’nindir. Tavşanların renkleri ile onları sahiplenen hikâye kahramanlarının karakterleri arasında da bir mesajın hedeflendiği düşünülebilir. Pufi, kendi tavşanının da beyaz olmasını ister ve bunun için bir plan yaparak tavşanını beyaza boyar. Siyah renkli tavşanın nasıl beyaz görüldüğü merak edilirken, araya hikâyenin akışıyla ilgisi olmayan bir konu girer. Yazar, eğitimde ölçmenin test yöntemiyle yapılmasına da bir gönderme yapmak için hikâyeye ilgisi bulunmayan kimi gerçeklikleri ifade eden cümlelere şıklar hâlinde (A-B-C-D-E) yer verir. (Zengin, trsz: 88). Hikâyenin akışıyla görünürde ilgisi olmayan fakat anlatıcının zihin dünyasında önemli birer mesele olarak durduğu anlaşılan kimi hususlara yer vermek, Mevlâna İdris metinlerinde belirgin bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Siyah renkli tavşanın nasıl beyaz renge büründüğü, Ayça’nın bu yaşına kadar (Ayça 6 yaşındadır) (Zengin, trsz: 95) hiç görmediği şiddette bir yağmurun yağmasıyla anlaşılır. Yağmurdan sonra harika bir güneş açar ve Ayça bazı gerçekleri gördüğünü burada sıralar. Fakat bu gerçeklerin hikâyenin akışıyla ilgisi görünmemektedir. Yağmurla beraber ortaya çıkan ve hikâyemizle ilgisi olan konu, Pufi’nin tavşanı beyaza boyamasının anlaşılmasıdır. Tavşanını beyaza boyayan Pufi, yağmur yağacağını kestirememiştir. Ayça’nın ifadesiyle “Yoksa o, tavşana yağmurluk yaptırmadan durur muydu hiç...” Anlatıcı karakterin bu sözüyle, gerçeklerin bir şekilde ortaya çıkacağı mesajı başarılı biçimde verilir. Durumun anlaşılmasından sonra Ayça, duvardaki takvimden bir yaprak koparır ve babasının bu durumda söylediği “bir gün daha geçti” sözünü aktarır. Yağmurun arındırıcı özelliği ve takvim yaprağı da anlamlı göndermeler içerir.

Pufi yine rahat durmaz ve Sufi’ye tavşanları arasında bir yarışma düzenlemeyi teklif eder. Yarışmayı, on beş gün içerisinde kimin tavşanı daha ağır gelirse o kazanacaktır. Her ikisi de tavşanlarına sürekli havuç yedirirler. Yazar, burada tavşanların sürekli yemesi üzerinden dünyamızın karşı karşıya bulunduğu bir duruma dikkatleri çeker:

“Günler böyle açıkça görülüyor, şişmanlıkları yüzünden bahçe her gün bir-iki milimetre daralıyordu. Büyüme dünyayı daraltır ama bu, dünyanın umurunda değil. Büyüyün bakalım n’olacak.” (Zengin, trsz: 101).

Pufi, tavşanına daha fazla havuç yedirmek için değnekle başına hafifçe vurur fakat bir müddet sonra nasılsa sert biçimde vurunca tavşan düşüp bayılır. Tavşan iyileştikten sonra ise asla havuç yemez:

“Kararlılık diye buna derim ben.

İlkeli tavşanlar bir başka oluyor canım.” (Zengin, trsz: 104).

2.9. “Bekledim Gece Oldu”

Bu bölüm, “Yeni şeyler öğrenmesek ne olurdu?” (Zengin, trsz: 105) şeklindeki soruyla başlar ve sorular uzayıp gider. Yazar, anlatıcının ağzından başkalarının öğrettiklerinin kendisini sıkıntıya soktuğunu ama kendi başına öğrendiği şeylerle arasında bir problem olmadığını söyler. Babasının çocuklarına bir şeyler öğretme tutkusu nedeniyle, makinist olan çocukluk arkadaşı sayesinde tren kullanmayı bile öğrenirler. Sonra da bir ayakkabıcıdan ayakkabı yapmayı öğrenirler. Babanın öğrettiği şeyler arasında, gündüz uyuyup gece uyanık kalmak da vardır.

Sufi ile Pufi'nin babasından yeni öğrenecekleri şey ise “mors alfabesi”dir. Baba çocuklarına bir zaman postacıların kullandığı bu alfabenin ne işe yarayacağını anlattıktan sonra onlardan bunu ezberlemelerini ister. Pufi altı, Sufi sekiz harf ezberlemiştir. Baba, evin duvarına mors alfabesiyle önce bir cümle yazar ve onlardan bu cümleyi çözmelerini bekler. Daha sonra salon, mutfak, hatta banyoya kadar evin bütün duvarları mors alfabesiyle yazılan cümlelerle dolup taşar.

Duvarlara mors alfabesiyle yazılan cümlelerin çoğunu nasılsa Pufi çözmektedir. Meğerse Pufi, her sabah mors cümlesini bir kâğıda yazıp evden çıkmakta ve doğruca postaneye gitmektedir. Orada mors alfabesini bilen telgraf memuruna cümlenin anlamını çözdürerek eve dönmekte ve hediye kapmaktadır. Sonunda Pufi'nin bu sahtekârlığı da anlaşılır.

“Bekledim Gece Oldu” başlığı altında işlenen Mors Alfabesi, ortaokullarda okutulan Türkçe dersinde bir ünite konusu olarak da (6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı, Ata Yayıncılık, Bilim ve Teknoloji Ünitesi) işlenmiştir.

2.10. “Yaralandım Anne”

“Bu hayat kime yetiyor anne? Bu yol nereye gidiyor? Bağırın adamlar niçin bağırıyor?” sorularıyla başlayan bu bölüm, hayatta önemsiz görünen limon kolonyasının hoşluğu meselesine de işaret eder ve sonrasında anneye, bitmek bilmeyen sorular yöneltilir. Bir monolog tarzındaki sorular oldukça kısadır ve konu bazen duygu bildiren cümlelerle uzayıp gidebilmektedir. Bu soruların bir kısmı çocuk bakışının eseri olduğu gibi bir

kısmıysa ancak yetişkinlerin yöneltebilecekleri türdendir: “Niçin herkes herkesi düzeltmeye çalışıyor? İnsanlar neden numaraların arkasına saklanıyor?” (Zengin, trsz: 126).

Mevlâna İdris’in hikâye ve sanat masallarında teknolojinin insan hayatını kuşatmasına ve kent yaşamının onu tabiattan koparmasına karşı açık bir cephe alış vardır. Yazar bu konuda “Çocukluğun Dijitalleşmesi Çocuğun Dijital Zehirlenmesi” (Zengin, 2017: 598-602) başlığıyla çözümleyici kuramsal bir metin de kaleme almıştır. Sezai Karakoç’un sesini çağrıştıran “Gül Dersleri” başlıklı denemesinde ise konuya dair tavrı şu cümlelerle karşımıza çıkar:

“Özetle teknoloji, insanın kendisine ait gündemini ve doğal hızını ortadan kaldırarak İnsanlara kendi gündemini dayatır

Teknolojinin dayattığı gündem ise telaş, hızlılık, gürültü, stres ve duyarsızlıktır İyi şeyler de oluyordur arada.

Teknoloji bir tek gül bile üretmez

Oysa ben gül koklamak istiyorum.” (Zengin, 1996: 28).

Yazar, hayatın gittikçe doğallıktan kopmasına ve sanallığın kuşatmasına itirazını yükseltir. Bu bölümde konu telefonlar ve tabiattan kopuk kent yaşamı üzerinden okuyucunun gündemine taşınır:

“Telefonlar kabrolsun anne. Benimle telefonsuz konuşan ne kadar az insan var. Niçin şehir anne? Burada kimse bir yere saklanamaz. Burada yalansız yaşayamaz.” (Zengin, trsz: 127-128).

Anlatıcı karakter Ayça ya da Sufi ile Pufi’den bu bölümde hiç söz edilmez. Anneye duyulan derin muhabbetin çocuk diliyle dile getirilmesi ve annenin bir çocuk için ne anlam ifade ettiğinin tasvir edilmesi bakımından metin oldukça başarılıdır. Anne teması, Mevlâna İdris’in merkezindeki konulardandır ve onun bu anlamda bir başka güzel metni de “Annemin Yüzüne Bakıyorum” (Zengin, 1996: 70) denemesidir.

“Birden ah birden yoksullaşıyorum. Bir daha kendime gelemiyorum. Kendime gelmesem de olur. Fakat sana gelmeyi kaybetmeye dayanamam. Saçların ıslaktı, gelmiş beni öpmüştün. Yavaşça yüzüme eğilmiştin. Benim güzel çocuğum demiştin.

Saçların yüzüme değmişti ve ben o anda sana ait olduğumu anlamıştım. Ben senin zindansızlığına ve gülümseyişine aidim. Kaybolursan bunları bir daha bulamam.” (Zengin, trsz: 132).

2.11. “Vay Canına Dünya Bu Kadardı İşte”

Mevlâna İdris, ezber düşüncelere ve yerleşik kanılara hemen her fırsatta gönderme yapan yazarlardandır. Bu bölümün başlığındaki şaşkınlık ifadesi olan “Vay Canına” aynı zamanda yazarın “Denemeler” alt başlığıyla kaleme aldığı şiirsel metinlerin toplandığı kitabın adıdır. Yazar, kitabın bu kısmında belgeye dayalı referans kabulünü tartışmaya açar:

“Müthiş canım sıkılıyordu. Sokağa çıktım ve önüme ilk çıkan kişiye ‘bir dakika bakar mısınız bayım, dedim. Ben bir canavarım.’ Bay, bir dakika baktı ve ‘sen mi, dedi. Çıkar bakalım belgeni.’ ‘Ne belgesi?’ dedim hiç anlamamış gibi. ‘Sağır mısın sen, dedi. Canavarlık belgesi diyoruz ya!’

Böyle bir belgeden haberim olmadığını söyledim. O da bana böyle bir belgem yoksa bir hiç olduğumu söyledi. ‘Belgem yok ve hiç değilim’ dedim.” (Zengin, trsz: 136).

Anlatıcı, insanın “belge”siz de bir şey olabileceğini, her şeyin evrakta yazılı olanla anlam kazanamayacağını ikna edici biçimde dile getirir. Sahip olduğu belgelerle kendini bir şey zanneden muhatabına da “Bay bir sürü şey” şeklinde hitap eder:

“Peki öyleyse bay bir sürü şey. Akıllı mısın, göster bakalım belgeni. Yoğurt seviyor musun, dişlerini fırçalıyor musun, pijamaların çizgili mi göster bakalım belgeni’ dedim.” (Zengin, trsz: 137).

“Bayım” ifadesini severek kullanan ve muhataplarına da çoğu kere bu şekilde hitap eden yazarın şiirlerinden oluşan kitabında da bu tabir (Zengin, *İyi Geceler Bayım*, 1997) karşımıza çıkar.

Muhatabın belge almak için muhtarlığa başvurmasını söylemesi üzerine anlatıcı Ayça, mahalle muhtarına gider; kendisinin bir canavar olduğunu ve ondan bunu belgelemesini ister. Muhtar, kısa bir diyalogun sonunda bir kâğıda “Bu kız bir canavardır” yazarak altını mühürler ve imzalar. Belgeyi alan Ayça, yeniden sokağa çıkar ve kendi kendine, “Demek bu belge olmasa ben bir hiçtim öyle mi?” diye sorar ve sonra elindeki kâğıdı yüzlerce parçaya ayırır. Yazarın burada kullandığı “canavar”, sözlükte geçen “çok yaramaz çocuk” (<http://lugatim.com/s/canavar>) manasında olmalıdır. Çünkü Mevlâna İdris, “Bilgilerle yüklü bir canavar olmaktansa/Bilmeyen, hafif, kuş gibi bir insan olmayı seçiyorum” (Zengin, 1996: 122) anlayışındadır.

Yazar, kitabın sonunda okuyucusuna, kitaba dalıp giderken gerçeklikten koptuğunu, yapması gereken işleri ihmal ettiğini hatırlatır ve insanın en güvenli mekânı olan evine döner. Mevlâna İdris’in muhayyilesindeki “kurmaca dünya ile gerçek dünyayı birleştiren dili” (Kazan, 2012: 42) tıpkı izini sürdüğü Zarifoğlu gibi çocuk edebiyatı ürünlerinin yetişkinler tarafından da ilgiyle okunmasını sağlamıştır. Bu noktada her iki sanatkar da başarılı eserler kaleme almıştır. *Sufi ile Pufi* kitabı bir soru cümlesiyle tamamlanır.

“Bu kitabı kapattıktan sonra ne yapacağınızı sormayacağım.

Fakat yapmak istediğiniz bir şey varsa geç bile kaldınız. Gidin ve hemen yapın.

Yapmak istediğiniz gibi; ne eksik, ne fazla. Sorun çıkarsa beni arayın.

Ben şimdi eve gidiyorum.

Anlaştık mı?” (Zengin, ty: 144).

Sonuç

Sufi ile Pufi kitabı, aşına olduğumuz anlatım türlerinden farklı özelliklere sahiptir. Bir yönüyle çocuk romanı, bir yönüyle birbirine bağlı gibi görünen ama aynı kahramanların etrafında dönen hikâyelerden oluşmaktadır. Kitapta anlatıcı karakter, evin en küçük bireyi konumundaki Ayça’dır. Pendnâme geleneğimizin kadın erkek herkesi muhatap alan ve “Ey Oğul!” hitabıyla dile dökülen metinleri hatırlandığında, Mevlâna İdris’in bir kız çocuğunu anlatıcı karakter olarak tercih etmesi anlamlıdır. Kitapta yer alan olaylar onun gözüyle tasvir edilmektedir. Ayça’nın dilinden aktarılan kimi sorular ve sözler, bir çocuğun değil yetişkinin bakış açısını yansıtmaktadır. Zaman zaman yetişkin bakış açısına kayma özelliğiyle Mevlâna İdris, derin muhabbet duyduğu Cahit Zarifoğlu’yla benzer bir tutumda birleşir.

Mevlâna İdris’in kitabına da ad olan Sufi ile Pufi kahraman isimlendirmesi bilinçli bir tercihi ifade etmektedir. Sufi ile Pufi adlandırması, çocukların oyuncaklarıyla oynarken oyun arkadaşlarına verdikleri isimleri çağrıştırması bakımından ilgi çekicidir. Sufi ismi yazarın aktarmak istediği müspet mesajlar için tercih edilmiştir. Pufi ise onunla uyumlu/kafiyeli yakıştırma bir isimdir.

Sufi ile Pufi eseri dâhil, yazarın kitaplarının resimlendirilmesi müstakil bir çalışma konusu olmayı hak edecek kadar başarılı ve özgündür. Bu kitap, örf ve inanç dairemize aykırı olmayan mizahî unsurları taşıması yönüyle de başarılı bir çocuk ve gençlik edebiyatı eseridir. Nitekim Mevlâna İdris’in başka öykülerinde de “güldürücü/düşündürücü” unsurlar geniş yer tutmaktadır. O, gülebilenin insana en yakışan fitrî bir özellik olduğu inancındadır. Yazar, eserlerinde tıpkı bu kitapta olduğu üzere insanı güçlü ve zayıf yönleriyle resmetmektedir.

Mevlâna İdris hikâyelerinin belirgin özelliklerinin başında, kahramanların iç konuşmaları gelir. Bu iç konuşmalar bir çocuk karakterin dilinden aktarılsa da yer yer filozofik bakış açısıyla harmanlanır ve metinler fantastik unsurlar taşıyan bir görünüm arz eder. O, anlattıklarıyla çocukları düşünmeye, sorgulamaya ve olaylara eleştirel bakmaya yönlendirir.

Klasik edebiyatımızın öğüt verme yönü, Mevlâna İdris’in eserlerinde doğrudan ve buyurucu üslupla değil, sezdirici bir anlatım biçiminde hissedilir. Yazar, okurlarına sosyal olaylara empatiyle yaklaşma, eleştirel düşünme, çevre duyarlığına sahip olma

ve hayâlden vazgeçmeme gibi değerleri hatırlatır. Onun anlatımdaki sezdirici tavrı, okuyucuda özgüven, sorumluluk alma ve meseleleri sahiplenme duygusunu da geliştirir.

Mevlâna İdris metinlerine dikkatle bakıldığında karşımıza; basit ve gündelik olanın içinde, yüzü kalıcı olana dönük, kendinden emin, yenileşmeye ve çoklu okumaya elverişli, derin ve kapsayıcı bakışa sahip, bu dünyalı ama maveraya koşan, zekâ pırıltılarına rağmen pragmatik yazarlık peşinde olmayan bir sanatkar çıkar. Nitekim Mevlâna İdris kendisiyle 2018 yılında yapılan bir söyleşide (Polat, 2018: 86), “Çocuklar için yazarken önem verdiğiniz ilkeleriniz nelerdir?” sorusuna şu cevabı vermiştir: “Çocuk mantığı, algı dili, umut ve verili dünyanın dışına çıkma isteği.”

Mevlânâ İdris, klasik Şark İslam edebiyatı metinlerinden de beslenen bir yazardır. En çok etkilendiği yazarlar arasında Şirazlı Sadî'nin olduğunu kendisi ifade etmiştir. Bu çalışmada ise onun Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yle bakış benzerliği “Ayaklara Özgürlük” başlığı altında yapılan tespitle ifade edilmiştir. Klasik ve modern edebiyatımızın bu benzerliğinin derinleştirilmesi ve müşterek hikâye anlatım tarzımızın yüzyıllardır devam eden dip akışının belirgin şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Bu konuda heyecan verici başlıkların araştırılmayı beklediğini ifade etmek, şahsımız ve diğer araştırmacılar için bir işaret taşı ve ödevlendirir.

Kaynakça

- Arıcı, A. F. vd., (2016). “Çocuk Edebiyatı Türleri ve Çocuk Eğitimine Katkıları”, *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı*, Editör: Tacettin Şimşek, Ankara: Grafiker Yay., 4. Basım.
- Baki, Y. (2022). “Hayâl Dükkânı Adlı Çocuk Yapıtında Analojilerin Kullanımı”, *Journal of Children's Literature and Language Education*, 5/2, 128-153.
- Emeksiz, A. (2008). “Modern Dünyada Mevlâna İdris'in ‘Tuhaf Adamlar’ı”, *Türk Halkları Edebiyatı II: Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresi*, Bakü, 16-22.
- Günay, S. (2019). Mevlâna İdris Zengin'in Eserlerinde Değerler Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Işık, E. (2023). *Mevlâna İdris Zengin'in Çocuk Edebiyatı Ürünlerinin Bibliyoterapi Unsurlarına Göre İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Işık, M. (2017). *Karakter Eğitimi Açısından Mevlâna İdris Zengin'in Hikâye ve Masallarında Eğitsel İletiler*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Karakoç, S. (2020). *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul.
- Kazan, V. (2012). *Mevlâna İdris Zengin'in Masallarının Eğitsel Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kılınç, B. S. (2014). *Mevlâna İdris Zengin'in Hikâye ve Masallarındaki İletiler ve Bu İletilerin Türkçe Eğitimi Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Mevlânâ, Celâleddîn Muhammed-i Belhî. (1386 hş.). *Mesnevî-yi Mesnevî*, (Haz.: Mehdi Âzer-yezdi Hürremşâhi), Tahran.
- Polat, Z. (2018). *Mevlâna İdris Zengin'in Çocuk Edebiyatı Türündeki Eserlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Şimşek, T. (2014). “Çocuk Edebiyatı Tarihine Ön Söz”, *Türk Dili Dergisi, Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, Aralık, 15-58.

- Turan, L.- Öztürk, H.-K., Ali. (2019). "Uçan Eşek'te Harnâme'nin İzleri Karşılaştırmalı Bir Okuma Denemesi", *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 29-40.
- Yasa, M. (2012). *Mevlâna İdris Zengin'in Masal Kitaplarının Çocuk Edebiyatının Temel Öğeleri Bakımından İncelenmesi*, *Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Zengin, M. İ. (Tarihsiz). *Sufi ile Pufi*, Uçurtma Yayınları, İstanbul.
- Zengin, M. İ. (1996). *Vay Canıma*, VakVak Yayınları, İstanbul.
- Zengin, M. İ. (1997). *İyi Geceler Bayım*, A Sanat Yayınları, İstanbul.
- Zengin, M. İ. (2014). "Çocuklar İçin Edebiyat Vardır ve Bunu Tartışmanın Anlamı Kalmamıştır", Söyleşi: Abdulkadir Emeksiz, *Türk Dili Dergisi*, *Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, Aralık, 267-274.
- Zengin, M. İ. (2017). "Çocukluğun Dijitalleşmesi Çocuğun Dijital Zehirlenmesi", *TRT Akademi Dergisi*, Cilt: 02, Sayı: 04, Temmuz, 598-602.

Öğrencilerin Öteki Hakkındaki Tutumları Üzerinde Küçük Prens Kitabının Etkisi

The Effect of The Little Prince Book on Students' Attitudes about the Other

Sibel Aydın*

Öz

Son yıllarda özellikle Suriye'den ülkemize gelen göç neticesinde Türk eğitim sisteminde meydana gelen çok kültürlülükle beraberinde öğrenciler arasında iletişim, uyum ve benzeri alanlarda birtakım sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Okul içerisinde ev sahibi toplumun çocukları ile göçmen çocuklar arasında yaşanan dışlama, uyum problemleri, ötekileştirme gibi problemler bir çözüme kavuşmadığı sürece günümüzde çocuklar arasında, ileri vadede yetişkinler arasında ve makro açıdan toplumsal boyutuyla sosyal sorun olarak bir çığ gibi büyüme potansiyeline sahiptir. Yaşanılan problemlerin çözüme kavuşması, göçmenlerle toplumsal barışın inşası için öğrenciler arasındaki farklılıklara saygı temelli iletişim sağlanması sosyal açıdan sağlıklı bir toplum inşasına katkı sunabilir. Bu bağlamda en çok okunan çocuk kitaplarından biri olan Küçük Prens kitabı aracılığıyla çocukların ötekine karşı tutumunun olumlu dönüşüne katkı sağlamıştır. Sonuç olarak edebi eserler aracılığıyla çocuklara ulaşmak etkili ve görece kolay bir yoldur. Çalışma kapsamında veri kaynaklarından biri olan Küçük Prens kitabı çocuğun zihnindeki öteki hakkındaki tutumun olumlu yönde değişmesine yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öteki, Küçük Prens, Tutum

Abstract

In recent years, especially as a result of the migration from Syria to our country, multiculturalism in the Turkish education system has led to a number of problems in communication, adaptation and similar areas among students. Unless the problems such as exclusion, adaptation problems, marginalization between the children of the host society and immigrant children within the school are not solved, it has the potential to grow like an avalanche as a social problem among children today, among adults in the future and in the macro dimension as a social problem. In order to solve the problems experienced and to build social peace with immigrants, communication based on respect for differences between students can contribute to the construction of a socially healthy society. In this context, the Little Prince, one of the most widely read children's books, contributed to the positive transformation of children's attitudes towards the other. As a result, reaching children through literary works is an effective and relatively easy way. The Little Prince, which is one of the data sources within the scope of the study, helped to change the attitude towards the other in the minds of children in a positive way.

Keywords: The Other, The Little Prince, Attitude

* Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, sibelaydin@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2852-0844.

Extended Abstract

Art, which shapes and transforms society, is also shaped by society. Since some literary works have impressive language and visuality, it was envisaged that children could be reached through literary works. For this reason, *The Little Prince* book was selected as a literary tool within the scope of the study. When the literature was examined to investigate the “other” perception of 6th grade middle school students in the context of school social work and the relationship between immigrant children and children of the host community, it was seen that there were studies on migration, but the subject was not evaluated within the scope of art and school social work. The main purpose of the research is to ensure harmony among children and reinforce peace by using school social service and art together. In this context, the effect of *The Little Prince*, one of the most widely read children’s books, on the reconciliation of 6th grade students in mixed schools with the “other” in their minds will be investigated.

As a result of the civil war in Syria, approximately 3.5 million Syrians have been granted temporary protection status (Kaya, 2017). According to the statistical data of the Directorate General of Migration Management for 2022, approximately 1.6 million of this 3.5 million population are children (DGMM Statistics, 2022). There is no other period in Turkey’s recent history when child migration has been so high or when migrants have so many children (Polat, 2012; Özerem, 2019). Therefore, it is important to conduct research that includes children of migrants and children of host communities. Based on the size of the population, the study was designed and planned as an alternative to solution proposals in the context of school social work for peace with the “other” child.

This study is based on the data from my PhD thesis titled “Art and Social Work Practices for 6th Grade Students: Understanding the Other Immigrant through a School Social Work Intervention”. Although mixed design was used as the research method of the thesis, the quantitative part of the data will be discussed in this study. The study was carried out with an experimental group of 15 people and a control group of 15 people from the 6th grade students who have normal developmental level and who are studying in mixed schools affiliated to National Education in Zonguldak province and who voluntarily participated in the activities in Zonguldak Bülent Ecevit University Civilization Research and Values Education Research Center Directorate (MEDEM). The data collection tools included the Respect for Differences Value Scale developed by Feride Ersoy and the *Little Prince* book, which was approved for use in this study. The *Little Prince* book was read with the relevant group for 8 weeks. Both groups were administered the Respect for Differences Value Scale at the beginning and end of the 8-week period.

The significance of the difference between the pre-test and post-test scores of the Respect for Differences Value Scale was tested according to the evaluation results before and after the “Peace Education Program” prepared within the scope of the research. At this point, descriptive statistics such as mean (mean) and standard deviation (SD) were calculated for total and subscale scores in the measurement tools used in the research. Due to the low number of participants in the data, nonparametric tests were used.

A total of 30 students participated in the study. Half of these students (n=15, 50%) were in the control group, while the other half (n=15, 50%) were in the experimental group.

In the study, there were equal numbers of participants in both groups. The equal number of participants makes the comparisons between groups more reliable and valid. The equal number of participants in the experimental and control groups also allows for more meaningful and reliable intergroup comparisons.

There is a need for anti-discrimination and anti-oppression practices to prevent stigmatization and marginalization that have surfaced as a result of mass migration and heterogenization in the education system in recent years. According to the pre-test results of the Mann Whitney U Test, which was used to determine whether there was a significant difference between the scores of the students in the experimental and control groups on the Respect for Differences Value Scale, no statistically significant difference was found between the groups ($U=109,000$, $p=0,885$), while the post-test results showed that the experimental group scored statistically significantly higher than the control group ($U=35,000$, $p=0,001$). The fact that there was no significant difference between the pre-test and post-test scores in the control group, where no study was conducted, was considered normal. In the experimental group, the emergence of a significant difference in respect for differences through the Little Prince book read within the scope of the Peace Education Program shows that the education given to the students was effective. The significant difference here also shows us the need for Peace Education Program and similar trainings.

Since the peace education prepared within the scope of the study is effective despite its short duration, it is recommended that it be used in school social work, especially the Little Prince book should be read and social workers should work in every school.

Giriş

Okullar, çocukların zamanının çoğunu geçirdiği, akademik gelişimlerinin sağlandığı mekânlar olmasının yanı sıra çocukların kişilik gelişimine katkıda bulunan yerlerdir. Akranlar arası barış ortamı okulda sağlanmaya başlarsa toplumun her kademesini olumlu yönde etkileyebilir. Bu sebeple dönemin ev sahibi çocukları ve göçmen çocuklara ulaşılarak aralarında çatışma önleyici etkinlikler yapmak toplumun menfaatine olacaktır. Bu yolda çocuklara ulaşmak için sanat daha özelden edebi eserlerin bir araç olarak kullanımını etkili olabilir.

Bir yandan toplumu şekillendiren, dönüştüren sanat bir yandan da toplum tarafından şekillenir. Kimi edebi eserlerin etkileyici dil ve görselliğe sahip olması nedeniyle edebi eserler aracılığıyla çocuklara ulaşılabilmesi öngörülmüştür. Bunun için çalışma kapsamında edebi araç olarak Küçük Prens kitabı seçildi. Okul sosyal hizmeti bağlamında ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin “öteki” algısı ve göçmen çocuklar ile ev sahibi toplumun çocukları arasındaki ilişkinin araştırılması için literatür incelendiğinde göç ile ilgili çalışmalar olduğu ancak konunun sanat ve okul sosyal hizmeti kapsamında değerlendirilmediği görülmüştür. Araştırmanın temel amacı; okul sosyal hizmeti ile sanatı bir arada kullanarak çocuklar arasında uyumu sağlama, barışı pekiştirmedir. Bu bağlamda, en çok okunan çocuk kitaplarından birisi olan Küçük Prens’in karma okullarda eğitim alan 6. sınıf öğrencilerinin zihnindeki “öteki” ile barışmasına olan etkisi araştırılacaktır.

Suriye’de yaşanan iç savaş sonucunda yaklaşık 3.5 milyon Suriyeliye geçici koruma statüsü tanınmıştır (Kaya, 2017). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2022 yılı istatistikleri verilerine göre, bahse konu 3.5 milyon nüfusun yaklaşık 1.6 milyonunu çocuklar oluşturmaktadır (GİGM İstatistikleri, 2022). Türkiye’nin yakın tarihinde çocuk göçünün bu denli olduğu ya da göçmenlerin bu denli çocuk sahibi olduğu başka bir dönem yoktur (Polat,

2012; Özerem, 2019). Bu nedenle göçmen çocukları ve ev sahibi toplumun çocuklarını kapsayan araştırmalar yapmak önemlidir. Popülasyondaki büyüklükten hareketle araştırma tasarlanmış ve “öteki” çocuk ile barış için okul sosyal hizmeti bağlamında çözüm önerilerine bir alternatif olarak çalışma planlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet bölümünde tamamlamış olduğum “6. Sınıf Öğrencilerine Yönelik Sanat ve Sosyal Hizmet Uygulanması: Öteki Göçmeni Bir Okul Sosyal Hizmeti Müdahalesi ile Anlamak” başlıklı doktora tezimin verilerinden üretilmiştir. Tezin araştırma yöntemi olarak karma desen kullanılmış olsa da bu çalışmada verilerin nicel kısmı ele alınacaktır. Araştırmanın evrenini normal gelişimsel düzeye sahip olan Zonguldak ilinde Milli Eğitime bağlı karma okullarda eğitim gören ve Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları ve Değerler Eğitimi Araştırma Merkez Müdürlüğündeki (MEDEM) etkinliklere gönüllü katılan 6. sınıf öğrencisi olanlardan 15 kişilik deney grubu ve 15 kişilik kontrol grubu ile çalışma sürdürülmüştür. Veri toplama gereçleri olarak; Feride Ersoy tarafından geliştirilen ve bu çalışmada kullanım izni alınan Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği ve Küçük Prens kitabı yer almaktadır. İlgili grupla 8 hafta boyunca Küçük Prens kitabı okundu. Her iki gruba 8 haftalık sürecin başında ve sonunda Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği uygulandı.

Tezin önemli veri araçlarından biri olan Feride Ersoy tarafından Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim dalında yapmış olduğu doktora çalışması kapsamında 2013 yılında geliştirilen Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeğidir. Ölçek likert tipli olup değer ölçekleri; hiçbir zaman, nadiren, bazen, genellikle, her zaman şeklinde derecelendirilmiştir. Likert derecesine bağlı olarak hiçbir zaman ifadesine olumsuz ifadelerde 5 olumlu ifadelerde 1 puan verilerek diğer derecelerin puanları olumsuz ifadelerde bir eksiltilecek olumlu ifadelerde ise bir puan artırılarak veriler analize hazırlanmıştır (Ersoy, 2013).

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Ersoy tarafından yapılmıştır (2013: 58). Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği'nin Lisrel programıyla yapısal eşitlik ve model analizleri yapılmış, her bir boyutun geçerlik ve güvenilirliği doğrulanmıştır (Köç ve Duygu, 2018: 38). Ölçekte yer alan gizil ve örtük değişkenler önce ölçme modeli kapsamında doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmış sonra doğrulanmış ölçme modellerinin birlikte oluşturduğu yapı, diğer bir ifadeyle; ölçeğin bütünü yapısal analize tabi tutulmuştur.

Karşısındaki bireye değer veren insanlar alay etmez, öfke beslemez ya da öfkelerini kontrol ederler. Bu da kişide tahammül gücünün geliştiğini gösterir. Çalışma kapsamında kitap okuma etkinliğinde Suriye'den gelen arkadaşından bahsederken ismiyle değil de “Suri” olarak bahseden deney grubundaki bir gönüllü öğrenci tam da bu noktada arkadaşına taktığı lakap, alay ettiğini ve saygı duymadığını gösteriyor. Bu ve benzeri birçok örnekten yola çıkarak ve Farklılıklara Saygı değeri Ölçeği ilköğretim çağı öğrencilerine uygun olarak tasarlanmış olmasından ötürü bu çalışmada kullanılmıştır.

Bir diğer veri kaynağı Küçük Prens adlı kitap Fransız yazar Saint-Exupéry, Amerika'da sürgündeyken 1943 yılında yazılmıştır. Yazarı tarafından yapılmış 46 suluboya resim ile hem bir çocuk kitabı hem felsefe kitabı hem de yetişkinlere yönelik bir edebi eser olan Küçük Prens, dünyada en çok satan kitaplar arasında yer almakta olup aynı zamanda pek çok dile çevirisi yapılmıştır. Hikaye, yazarın Afrika'daki Büyük Sahra Çölü üzerinde uçarken motoru arızalandıktan sonra çöle zorunlu inişle başlar. Çölün ortasında yalnız kalan pilotun kendisine yardım edecek kimsesi yoktur. Bitkin bir şekilde uykuya dalan pilot, gün doğumu ile birlikte küçük bir çocuk sesiyle uyanır ve kitaptaki serüven başlar. Çalışma, sanat ile okul sosyal hizmeti işbirliğini ortaya çıkarmayı amaçladığı için; Küçük Prens isimli kitap aracılığıyla göçmen ve ev sahibi toplumun öğrencileri arasındaki ötekileştirme probleminin çözümüne katkı sunmaya çalışılmıştır. Kitap; farklılıklara saygı, hoşgörü ve sevgi temaları ekseninde okunmuştur.

Farkında olmak kıymetli bir haldir. Birey farkında olursa; sosyo kültürel birçok meseleye saygı duyabilir. İletişimde kişiler arası saygı inşası gerçekleştiğinde hak ihlali veya suuistimali azalır hatta yok olur, hal böyle olunca “ötekileşmeye” yer açılmaz. “Farklılıklara saygı değeri; hoşgörü değerinin bir alt boyutudur. İnsanların fiziksel özellikleri, güzellik ve beğenme anlayışları, engel durumları, olaya bakış açıları, sorunlar karşısında çözüm önerileri; farklı olanı aşağılamama, toplumdaki dışlamama, görüş ve düşüncelerine saygılı olma, saygı sınırları içerisinde eleştirme gibi özellikler farklılıklara saygı değerinin davranışsal boyutlarını oluşturmaktadır (Ersoy, 2013: 220)”.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ön test ve son test olarak uygulanan Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeğinin sonuçlarına yer verilmiştir. Deney ve kontrol grubunun Milli Eğitim Bakanlığına bağlı karma eğitim sisteminde eğitim gören normal gelişim düzeyine sahip gönüllü 6 sınıf öğrencilerinden seçilmiş olması nedeniyle demografik bulgulara tekrara düşmemek adına yer verilmemiştir. Araştırmanın nicel verilerinin analizinde SPSS 24.0 istatistik programı kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında hazırlanan “Barış Eğitimi Programı” öncesi ve sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği'nin ön test-son test puanları arasındaki farkın anlamlılığı sınıanmıştır. Bu noktada; araştırmada kullanılan ölçüm araçlarındaki toplam ve alt ölçek puanlarına ilişkin ortalama (Ort.), standart sapma (ss) gibi tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Verilerdeki katılımcı sayısı düşük olması nedeni ile non parametrik testler kullanılmıştır.

İki bağımsız grup (kontrol ve deney) arasında, ölçüm araçlarındaki toplam ve alt ölçek puanları arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla parametrik olmayan bir test olan Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Mann-Whitney U Testi özellikle veri setinin normal dağılıma sahip olmadığı durumlarda iki bağımsız grubun karşılaştırılmasında kullanılır.

Kullanılan bir diğer test; Wilcoxon İşaretili Sıra Testi'dir. İki bağımlı grup (yani aynı bireylerin farklı zamanlardaki ölçümleri) arasında ortalamaların karşılaştırılmasında kullanılan parametrik olmayan bir testtir. Bu çalışmada, kontrol ve deney grupları içerisinde, etkinlik (Küçük Prens okuması) öncesi (ön test) ve sonrası (son test) puanları arasındaki farklılıkların belirlenmesi için kullanılmıştır.

Sonuçlar, katılımcıların genel ve alt ölçek puanlarının dağılımlarını gösteren tanımlayıcı istatistikler, kontrol ve deney grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olup olmadığını belirleyen Mann-Whitney U testi, her iki grup içinde etkinlik öncesi ve sonrası puan değişikliklerini analiz eden Wilcoxon İşaretili Sıra testi sonuçları ve katılımcıların grup dağılımlarını sunan frekans/yüzdeler dağılımları olmak üzere dört ana başlık altında sunulmuştur.

	n	%
Grup		
Kontrol	15	50,0
Deney	15	50,0

Tablo 3, araştırmaya katılan öğrencilerin gruplara göre dağılımını göstermektedir.

Araştırmaya toplamda 30 öğrenci katılmıştır. Bu öğrencilerin yarısı (n=15, %50) kontrol grubunda yer alırken, diğer yarısı (n=15, %50) deney grubunda yer almıştır.

Araştırmada, her iki grupta eşit sayıda katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların eşit sayıda olması, araştırmanın gruplar arası karşılaştırmalarını daha güvenilir ve geçerli kılar. Deney ve kontrol grubunun eşit sayıda katılımcıya sahip olması, aynı zamanda gruplar arası karşılaştırmaların daha anlamlı ve güvenilir olmasına olanak tanır.

Gruplar Arası Karşılaştırma Testi Sonuçları (Mann Whitney U Testi)

	Kontrol		Deney		Mann Whitney U Testi	
	Ort.	ss	Ort.	ss	U	p
Ön test Toplam	157,93	23,52	155,27	29,70	109,000	0,885
Son test Toplam	157,13	16,89	181,33	15,45	35,000	0,001
Ön Test Farkındalık	23,80	3,19	21,00	4,33	69,500	0,073
Son Test Farkındalık	24,33	3,27	26,67	2,16	65,000	0,047
Ön Test Kategorileştirme	19,80	3,53	19,07	4,83	106,500	0,802
Son Test Kategorileştirme	19,33	3,22	22,20	2,14	53,500	0,013
Ön Test Kabullenme	17,73	4,42	17,07	3,31	99,500	0,588

Son Test Kabullenme	18,53	2,64	20,13	3,00	80,500	0,181
Ön Test Hoşgörü	19,60	4,81	20,20	4,68	107,500	0,835
Son Test Hoşgörü	19,47	3,80	23,60	3,64	44,000	0,004
Ön Test Öfke Kontrolü	15,87	4,31	14,40	4,84	95,500	0,479
Son Test Öfke Kontrolü	14,73	3,39	16,80	4,28	73,500	0,104
Ön Test Alaycılık	15,13	3,87	14,80	3,47	108,500	0,867
Son Test Alaycılık	13,80	3,76	16,53	3,85	65,000	0,047
Ön Test Sevgi	22,00	4,23	24,53	6,28	82,500	0,212
Son Test Sevgi	22,93	5,91	28,53	3,18	41,500	0,003

Tablo 1, Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeğinde deney grubu ile kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test sonuçlarını Mann Whitney U Testi ile karşılaştırmaktadır.

Deney ve kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Ön test sonuçlarına göre kontrol ve deney grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($U=109,000$, $p=0,885$). Son test sonuçlarına bakıldığında ise deney grubunun kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek puan aldığı görülmüştür ($U=35,000$, $p=0,001$).

Farkındalığın anlamlılığına ilişkin ön test sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($U=69,500$, $p=0,073$). Son test sonuçlarında deney grubunun kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha yüksek puan aldığı görülmektedir ($U=65,000$, $p=0,047$).

Kategorileştirme bazında ön testte gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($U=106,500$, $p=0,802$). Son test sonuçlarına göre deney grubu, kontrol grubuna göre anlamlı bir şekilde daha yüksek skor almıştır ($U=53,500$, $p=0,013$).

Hoşgörü teması için de ön testte gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($U=107,500$, $p=0,835$). Son test sonuçlarına göre deney grubunun kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek puan aldığı görülmüştür ($U=44,000$, $p=0,004$).

Alaycılık için analize bakıldığında ise ön testte gruplar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($U=108,500$, $p=0,867$). Son test sonuçlarında deney grubunun kontrol grubuna göre anlamlı olarak daha yüksek skor aldığı görülmektedir ($U=65,000$, $p=0,047$).

Sevgi temasında ise; ön test sonuçlarına göre gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($U=82,500$, $p=0,212$). Son testte deney grubu, kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek skor almıştır ($U=41,500$, $p=0,003$).

Yukarıdaki analizden yola çıkarak; Küçük Prens kitabının okunması etkinliği, deney grubunun Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği'nde bazı alt boyutlarda (genel puanlama, farkındalık, kategorileştirme, hoşgörü, alaycılık ve sevgi) kontrol grubuna göre daha olumlu skorlar almasına neden olduğunu söylemek mümkündür.

Kontrol grubu için herhangi bir çalışmanın yapılmadığından hareketle aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın görülmemesi normal karşılanmıştır. Deney grubunda ise Barış Eğitimi Programı kapsamında okunan Küçük Prens kitabı aracılığıyla farklılıklara saygı noktasında anlamlı farkın ortaya çıkması çalışmanın amacına ulaştığını ve öğrencilere verilen eğitimin etkili olduğu gösterir. Burada meydana gelen anlamlı fark aynı zamanda bize Barış Eğitimi Programının önemini ve benzeri eğitimlere duyulan ihtiyacı da ortaya koymaktadır. Makro anlamda ise eğitim politikalarına konuyla ilgili verilecek yer, olumlu toplumsal dönütlerin alınmasına yardımcı olabilir.

Araştırma kapsamında hazırlanan “Barış Eğitimi Programı'nın” uygulama öncesi ve sonrasında yapılan Farklılıklara Karşı Saygı Değeri Ölçeği'nin değerlendirme sonuçlarına göre deney ve kontrol grubunda kabullenme ve öfke kontrolü farklılıkları düzeylerinin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Veriler kabullenme için ele alındığında; ön testte ($U=99,500$, $p=0,588$) hem de son testte ($U=80,500$, $p=0,181$), gruplar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Öfke Kontrolü için de hem ön testte ($U=95,500$, $p=0,479$) hem de son testte ($U=73,500$, $p=0,104$) gruplar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Gruplar İçi Karşılaştırma Testi Sonuçları (Wilcoxon Testi)

	Kontrol		Deney	
	Ort.	ss	Ort.	ss
Ön test Toplam	157,93	23,52	155,27	29,70
Son test Toplam	157,13	16,89	181,33	15,45
Z (Wilcoxon Testi)	-0,063		-2,386	
p	0,950		0,017	
Ön Test Farkındalık	23,80	3,19	21,00	4,33
Son Test Farkındalık	24,33	3,27	26,67	2,16

Z (Wilcoxon Testi)	-0,399	-3,016		
P	0,690	0,003		
Ön Test Kategorileştirme	19,80	3,53	19,07	4,83
Son Test Kategorileştirme	19,33	3,22	22,20	2,14
Z (Wilcoxon Testi)	-0,42	-1,73		
P	0,675	0,084		
Ön Test Kabullenme	17,73	4,42	17,07	3,31
Son Test Kabullenme	18,53	2,64	20,13	3,00
Z (Wilcoxon Testi)	-0,428	-2,194		
p	0,669	0,028		
Ön Test Hoşgörü	19,60	4,81	20,20	4,68
Son Test Hoşgörü	19,47	3,80	23,60	3,64
Z (Wilcoxon Testi)	-0,07	-1,878		
p	0,944	0,060		
Ön Test Öfke Kontrolü	15,87	4,31	14,40	4,84
Son Test Öfke Kontrolü	14,73	3,39	16,80	4,28
Z (Wilcoxon Testi)	-0,596	-1,394		
p	0,551	0,163		
Ön Test Alaycılık	15,13	3,87	14,80	3,47
Son Test Alaycılık	13,80	3,76	16,53	3,85
Z (Wilcoxon Testi)	-1,071	-1,48		
p	0,284	0,139		
Ön Test Sevgi	22,00	4,23	24,53	6,28
Son Test Sevgi	22,93	5,91	28,53	3,18
Z (Wilcoxon Testi)	-0,598	-1,906		
p	0,550	0,057		

Tablo 2, Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeğinde etkinlik yapılan deney grubu ile etkinlik yapılmayan kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test sonuçlarını kendi içlerinde Wilcoxon Testi ile karşılaştırmaktadır.

Genel puanlamada; kontrol grubunda ön test ve son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($Z=-0,063$, $p=0,950$). Deney grubunda ise ön test ile son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($Z=-2,386$, $p=0,017$),

bu son testte genel puanlamanın arttığını göstermektedir. Barış eğitimi öncesi deney grubuna belli temalar etrafında fikirlerini değiştirecek bir süreçten geçildiği için puanlamada anlamlı bir farkın olmasının beklenen bir durum olduğu söylenebilir.

Farkındalık kontrol grubunda ön test ve son test arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($Z=-0,399$, $p=0,690$). Deney grubunda ise ön test ile son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($Z=-3,016$, $p=0,003$). Bu fark, son testte farkındalık skorlarının ön teste göre arttığını gösterir. Deney grubunu oluşturan çocuklara verilen eğitim çocukların farkındalık noktasındaki düzeylerinin anlamlı bir şekilde artışı verilen eğitimle ilişkili görülmüş olup deney grubu lehine güzel bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Kategorileştirme noktasında kontrol grubunda ön test ve son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($Z=-0,42$, $p=0,675$). Deney grubunda da ön test ile son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($Z=-1,73$, $p=0,084$). Bu noktada öğrencilerin kategorileştirme ile ilgili bir eğitim almamış olmalarından kaynaklı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Araştırma kapsamında kabullenme düzeylerini ön test ve son test puanları arasındaki farkın anlamlılığı sınındığında ise: kontrol grubunda ön test ve son test arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($Z=-0,428$, $p=0,669$). Deney grubunda ön test ile son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($Z=-2,194$, $p=0,028$), bu son testte kabullenme skorlarının ön teste göre arttığını gösterir. Bulguların bu yönde çıkmasının araştırma kapsamında çocuklara verilen ötekileştirme karşıtı barış içerikli eğitim ile ilgili olduğu düşünülmektedir. İstatistiksel olarak ortaya çıkan anlamlı fark çalışmanın verimli geçtiğini göstermektedir.

Kontrol grubunda ön test ve son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($Z=-0,07$, $p=0,944$). Kontrol grubunun fikirlerini değiştirecek onları hoşgörü konusunda bilgilendirip düşüncelerini etkileyecek herhangi bir etken söz konusu olmadığı için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı düşünülmektedir. Deney grubunda da ön test ile son test arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır, fakat p değeri $0,06$ ile sınırda kalmıştır ($Z=-1,878$, $p=0,060$). Deney grubunda ise hoşgörü üzerine istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu düşünülmektedir.

Her iki grupta da ön test ve son test arasında öfke kontrolü ve alaycılıkla ilgili istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgudan hareketle eğitim öncesinde deney ve kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin benzer tutumlara sahip olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında hazırlanan “Barış Eğitimi Programı” uygulama sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ön test ve son test arasında “sevgi” düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($Z=-0,598$, $p=0,550$). Deney grubunda da ön test ile son test arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır, fakat p değeri $0,057$ ile sınırda kalmıştır ($Z=-1,906$, $p=0,057$). Bu verilerden yola çıkarak ilgili eğitimin deney grubu lehine anlamlı bir farklılık meydana getirdiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak deney grubunda, etkinlik sonrası genel puanlama, farkındalık ve kabullenme skorlarında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, çalışma kapsamında 8 hafta süren Barış Eğitimi Programı içerisinde Küçük Prens kitabının okunması bu boyutlarda olumlu değişime vesile olabileceğini göstermektedir. Diğer boyutlarda her iki grup için de önemli bir değişiklik saptanmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmanın tartışma bölümü verilerden ulaşılan sonuçlar ve alanyazındaki ilgili çalışmalar ışığında 2 kısımda ele alınmıştır. Birinci kısımda ötekine ilişkin alanyazına, ikinci kısımda ise okul sosyal hizmetine olan gereksinime yer verilmiştir.

2011 yılında Suriye’de yaşanan olaylar neticesinde pek çok ülkeye sığınma talebinde bulunan Suriyeliler on yılı aşkın bir süredir Türkiye’de de barınmaya devam etmektedirler. Gerçekleşen kitlesel göçün önemli nedenlerinden biri; iki ülke arasındaki sınır komşuluğu olduğu gibi diğer yandan uygulanan “açık kapı” politikasının etkisidir. Yaşanan yoğun göç sürecinin ardından Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün paylaştığı verilere göre 30 Nisan 2020 tarihi itibarıyla Türkiye’de 3.580.263 geçici koruma kapsamında Suriyeli yaşamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Bu popülasyon içerisindeki geçici koruma kapsamı altında bulunan 18 yaş altı bireylerin toplam sayısı 1.679.425’tir (GİGM, 2020) ki bu sayı Suriye’den gelen toplam nüfusun neredeyse yarısını denk düşer.

2011 yılında ülkemize başlayan kitlesel göçe yönelik kalıcı politikalar oluşturmaktan ziyade geçici hizmetler verilerek başlayan kitlesel göç süreci; eğitim, sosyal entegrasyon ve kabul edilmiş süreçlerini geciktirdi. Kitlesel göçle gelenlerin misafir olarak lanse edilmesi sebebiyle göçmenlere entegrasyon süreci için herhangi bir çalışma yapılmadan milyonlarca yabancı ile birlikte yaşamak durumunda kalındı. Uyum sürecinin işletilmemesi ekonomik maliyeti, bir takım siyasi kaygıları azaltırken, diğer yanda toplumsal sorunların çıkardığı zararın boyutu maddi olarak karşılığı tespit edilemeyecek düzeydedir. Oysa ülkemizde yükseköğrenim de dahi üniversiteyi kazanan 1. sınıf öğrencilerine oryantasyon eğitimi verilirken, milyonlarca insanın topluma karışması karşısında uyum çalışması yapılmamıştır. Kitlesel göçle gelen milyonlarca eğitim çağındaki birey için ilk önemli adım; Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2013 yılında çıkardığı genelgeler ile atılmaya başlandı.

Son yıllarda meydana gelen kitlesel göç ve eğitim sistemindeki heterojenleşme sonucu su üstüne çıkan damgalama ve ötekileştirmeyi önlemek için ayrımcılık ve baskı karşıtı uygulamalara ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Çalışma kapsamında hazırlanan “Barış Eğitimi Programı” öncesi ve sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği’nin ön test-son test puanları arasındaki farkın anlamlılığı ile oluşan veri seti ötekileştiren söylemleri gün yüzüne çıkarmıştır. Küçük Prens kitabı barış iklimine olumlu katkı sunmuştur. Nitekim, deney ve kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin

Farklılıklara Saygı Değeri Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan Mann Whitney U Testinin ön test sonuçlarına göre gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamışken ($U=109,000$, $p=0,885$) son test sonuçlarına bakıldığında ise deney grubunun kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha yüksek puan aldığı görülmüştür ($U=35,000$, $p=0,001$). Herhangi bir çalışmanın yapılmadığı kontrol grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın görülmemesi olağan karşılanmıştır. Deney grubunda ise Barış Eğitimi Programı kapsamında okunan Küçük Prens kitabı aracılığıyla farklılıklara saygı noktasında anlamlı farkın ortaya çıkması öğrencilere verilen eğitimin etkili olduğu gösterir. Burada meydana gelen anlamlı fark aynı zamanda bize Barış Eğitimi Programı ve benzeri eğitimlere duyulan ihtiyacı göstermektedir.

Modern dünya tıpkı Güldalı'nın belirttiği gibi Batı Avrupada ortaya çıkarak yayılan, ırkçılık, cinsiyetçilik ve ataerki gibi yapısal eşitsizliklerle içi içe olan kapitalist üretim ilişkileriyle karakterize olan tarihsel ve toplumsal bir sistemi ifade etmektedir (2018: 228). Ayrımcılık ve baskı karşıtı sosyal hizmetle ilgili literatüre bakıldığında Türkiye yapılan sosyal hizmette ırkçılık ve ayrımcılık konularının fazla çalışılmadığını söylenebilir. Yapılan çalışmalara örnek olarak; Tuncay ve İl (2006)'in baskı karşıtı uygulamayı teorik çerçevesi ile ele alan makalesi, Cankurtaran ve Beydili (2016) ayrımcılıkla ilgili temel kavramları açıkladıkları makale, Yücel (2017), baskı karşıtı uygulamanın teorik çerçevesini ele aldığı makalesi, Güldalı (2018) baskı karşıtı sosyal hizmet uygulamasını neoliberal dönüşümler bağlamında ele aldığı makalesi, Özdemir ve Duyan (2018)'in baskı ve ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet bir arada ele aldığı çalışması ve Tek (2019) ırkçılık karşıtı sosyal hizmet uygulamasını konu alan makalesine ulaşılmıştır. Türkiye'de sanat ve okul sosyal hizmeti bir araya getiren baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamaya dair bir çalışmaya rastlanılmamış olması literatürde bir boşluğu doldurmaktadır.

Farklılıklar doğuştan olabildiği gibi içine doğulan coğrafyadan da kaynaklanır. Bu iki yönle baktığımızda farklılıklar kültürel ve biyolojik kaynaklar başta olmak üzere pek çok kaynaktan doğar, beslenir. Farklılıklar zenginlik olarak görülmediğinde, toleransın olmadığı durumlarda çatışmalara neden olur. Asimilasyon yerine birlikte yaşamayı öğrenmek çatışmaları önlemeye yardımcı olacaktır. Çatışma olmaması için kullanılan dil, verilen eğitim, öğretilen değerler önem arz eder. Toplumda kutuplaşmayı önlemek için erken yaşta doğuştan gelen farklılıklarla ötekinin inşa edilmemesini gerektiği öğretilmelidir. Bu bağlamda, eğitime kazandırılacak olan çok kültürlü eğitim fikri fırsat eşitliğine zemin hazırlayarak okul ortamı yeniden inşa edilmeye çalışılmalıdır (Cırık, 2008: 29). Bu uygulamanın sağlıklı işlemesi ve çocuklar üzerindeki etkileri göz önüne alındığında ailelerde çok kültürlü eğitim sürecine dahil edilmelidir. Çok kültürlü eğitimde, öğrenciler, aileler dışında öğretmenler/idareciler de eğitim kapsamına olmalıdır, ayrımcılık karşıtı dil kullanılması da önemli hususlardan biridir (Özgür 2009, Cankurtaran ve Beydili-Gürbüz, 2016).

Barış eğitiminin amacı da tıpkı farklılıklara saygı eğitimin amacı gibi insan haklarına duyarlı, hoşgörülü, yardımlaşmayı içeren sosyal becerilerin özümsemiği bir hal oluşturmaktır (Özdemir, 2011:612). Çalışma doğrultusunda “barış eğitimi” kapsamında Küçük Prens kitabının okunması, bazı kavramlar etrafında konuşulması ile bu sürece katkıda bulunulacağı varsayılmaktadır. Bu eğitimle, çocukların, ailelerin ve öğretmenlerin “öteki” hakkında görüşleri noktasında öncelikle kendilerini tanımalarını, öteki ile barışı inşa etmeleri için gayret sarf edilecektir. Bu noktadan hareketle Barış Eğitimi Programının kapsamı; öteki ile uyum, kültürel kimlik, farklılık ve saygı kavramlarını konuşarak barış içinde hayatlarını sürdürmeleri için tasarlandı. Çocukların barış eğitim ile öteki ile uyumu kabullenmiş olmaları ve farklılıkların doğallığının farkına varmış olmaları beklenir. Ailelerin ve öğretmen/idarecilerin de farklılıkların toplumları zenginleştirdiğini ve beslediğini özümsemiği ve önyargılardan arınılmasına vesile olması beklenir.

Farklılık terimi, daha ziyade beşeri niteliklerin farklılıklarını ortaya koymak üzere kullanılır. Ayrıca bireylerin temel var olma kaynağı olan farklılıkların, toplumlarda bulunması kaçınılmaz durumdur. Onun için toplumdaki bireylerin, barış içindeki bir arada yaşamasına yönelik olarak farklılıkları dikkate alma yerine tüm farklılıkların gözetilip kabul edilmesiyle sosyal mevcudiyetini devam ettirmesi lazımdır (Memduhoğlu, 2011). Farklılıklar doğumla olabileceği gibi daha sonra da kazanılabilir. Bireylerin birbirlerinden mezhep, yaş, engellilik, kültür farklılıkları, cinsiyet biçiminde kategorilendirilmesi doğal bir süreç şeklinde nitelendirilebilir. Bilhassa önyargı oluşturmaya genelde açık olan çocuklar değişik yaşlarda farklı terimlere karşı önyargılar oluşturmaktadır. Bu bakımdan bir toplumun “farklılık” terimini içselleştirebilmesine yönelik olarak çocukların eğitimi oldukça önemlidir. Çocukların “farklılık” terimine ilişkin bilinçlendirilip farkındalıklarının oluşturulmasında okul ortamı önemlidir. Bu lensle bakıldığında, okul sosyal hizmeti, öğrencinin yararı ve akademik başarısını arttırmayı amaçlamanın ötesinde uzun vadede ve geniş perspektifte toplumsal barışa da katkı sunacaktır. Okul sosyal hizmeti, öğrenci merkezli müdahaleler çerçevesinde öğrencinin üstün yararı için psiko-sosyal bir ekip ile yürütülen özel bir sosyal hizmet alanıdır, öğrencilerin karşılaştığı veya karşılaşma riskinin olduğu problemlere karşı erken müdahalenin öneminden ötürü alanda çalışmalar yapılması faydalı olacaktır. Aktan’ın belirttiği gibi tıpkı Tıp biliminde erken teşhisin hayat kurtarması kadar sosyal hizmet mesleğinde de yer alan koruyucu önleyici sosyal hizmet müdahalesi öğrencinin iyilik hali için büyük bir öneme sahiptir (2016: 245).

Özkan ve Kılıç’ın da belirttiği gibi; Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlükleri ile okulların Psikolojik Danışma ve Rehberlik Servisleri birlikte sundukları hizmetler sorunların çözümünde yeterli olmayabiliyor (2013). Karşılaşılan sorunların çocukların tam iyilik halleri için çözümlenmesi gerekir ve bu noktada okul sosyal hizmetinin devreye girmesi gerekmektedir. Bu bağlamda okullarda başlayacak olan barış eğitimi ile

süreç olumlu şekilde işletilebilir. Tüm bunlar okul sosyal hizmetine duyulan ihtiyacın gün geçtikçe artmaya başladığını göstermektedir.

Okul sosyal hizmeti ile özellikle göç sonucunda ortaya çıkan sosyal dışlanma, ötekileşme, uyum problemleri gibi durumlarda uygun sosyal hizmet müdahaleleri ile kazanım elde edilebilir. Öğrenci aile öğretmen ve idareci arasında iletişim kuracak olan okul sosyal hizmet uzmanı vereceği oryantasyon eğitimleri ile göç gibi bazı sancılı süreçleri hafifletebilir. Sosyal hizmet uzmanının uygulayacağı ölçekler, yapacağı derinlemesine görüşmeler, gözlemler ve etkinlikler neticesinde tespit ettiği sorunlar azaltılıp hem okul iklimini hem de eğitimin kalitesi olumlu yönde dönüşebilir. Okul sosyal hizmeti çocuğun problem çözme kapasitesinin artmasını önemser, bu nedenle hem göçmen çocukların okula entegrasyonu hem de ev sahibi toplumun çocuklarının sürece uyumu için okul sosyal hizmeti gereklidir. İnsan ilişkilerinde sorun çözmeye katkı sunarak genel iyilik artırmaya çalışan okul sosyal hizmeti (Özkan ve Kılıç, 2013; Thompson, 2014; Özkan ve Selçik, 2016; Duman, 2017) aracılığıyla çocuklar arasında sağlanacak uyum akranlara arasında baskı ve ayrımcılığı önleyecektir.

Nitekim sağlıklı bir okul ortamı yaratmak, çocukların üstün iyilik halleri için ayrımcılığın önüne geçerek kültürel kaynaşmayı pekiştirmek için okul sosyal hizmetine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları baskı ve ayrımcılık karşıtı uygulamalarla ötekileşmiş gruplara karşı hassasiyet geliştirilmesi noktasında çalışmalarda bulunmakta ve göçmen öğrencileri güçlendirmektedir. Okul sosyal hizmet uzmanının yapacağı ev ziyaretleri, öğretmen/idareci toplantıları, veli toplantıları iletişimi arttıracığı için çözülmesi gereken problemler noktasında pek çok zemin hazırlayacaktır. Aynı zamanda okul içerisinde bir takım etkinliklerin düzenlenmesinde sosyal hizmet uzmanı taraflar arasında iletişim sağlanmasına aracılık edecektir.

Öneriler

Barış Eğitimi Programı göstermektedir ki çocuklara uyum ya da değerler eğitimi verildiğinde olumlu dönütler alınmaktadır. Bu nedenle okul sosyal hizmet uzmanlarının öğrenci odaklı çalışmalarına eşit bir şekilde tüm çocuklara verilmesi için ilgili kadronun istihdam edilmesi önerilmektedir. Çocuğun içinde bulunduğu sistem de bir takım davranışsal örüntüleri tetikleyebilir, pekiştirebilir ya da sürdürülebilir olma noktasında katkı sunabilir. Bu nedenle çocuğun içinde bulunduğu sistemi değiştirmek faydalı olabilir. Tüm bunlar okul sosyal hizmet uzmanından beklenen hizmetler olduğu için okullarda okul sosyal hizmet uzmanına ihtiyaç duyulduğu alandaki diğer çalışmalar gibi bu araştırma ile de ortaya konulmaktadır. Sosyal hizmet uzmanının uygulayacağı ölçekler, yapacağı derinlemesine görüşmeler, gözlemler ve etkinlikler neticesinde tespit ettiği sorunlar azaltılıp hem okul iklimi hem de eğitim kalitesi olumlu yönde değişebilir. Her okulda okul sosyal hizmeti birimi açıldığı takdirde öğrencilerin, ailelerin ve öğretmen/idarecilerin ihtiyaç duydukları, fark ettikleri, önlem alınması gereken her

konuda başvurabilecekleri, işlevsel bir rolü olan bir destek mekanizması olacaktır. Her okulda kurulacak olan okul sosyal hizmeti biriminin sadece sorunlar olduğunda değil, önleyici tedbir almak noktasında da pozitif katkı sunacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında hazırlanan barış eğitiminin kısa süreli olmasına rağmen etkili olması sebebiyle okul sosyal hizmetinde kullanılması, özellikle Küçük Prens kitabının okutulması önerilmektedir.

Son olarak, araştırma kapsamında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için birkaç noktaya değinilebilir. Çalışmada kullanılan Küçük Prens kitabı gibi edebî eserler, okul sosyal hizmetiyle sanatın bir arada olabileceğini göstermiş ve diğer edebî eserlerin incelenmesine bir zemin hazırlamıştır. Farklı edebî eserlerin sonuçları merak edilmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, E. (2014). Sosyal çalışmada çağdaş eleştirel perspektifler. Sabev Yayınları.
- Cırık, İ. (2008). Çok kültürlü eğitim ve yansımaları. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(34), 27-40.
- Çoban Kaynak, R. (2017). Sosyal adalet, eşitlik ve sosyal hizmet. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4), 252-260.
- De Saint-Exupéry, A. (2020). Küçük prens (C. Süreyya ve T. Uyar, Çev.). Can Çocuk Yayınları.
- Dominelli, L. (2002). Anti-oppressive social work theory and practice. Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (2015). Baskı karşıtı uygulama: Yirmi birinci yüzyılın zorlukları. T. Tuncay (Ed.), Sosyal hizmet: Temel alanlar ve eleştirel tartışmalar içinde (s. 83-100). Nika Yayınevi.
- Foucault, M. (2016). Entelektüelin siyasi işlevi (Seçme yazılar 1). Ayrıntı Yayınları.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2020). Suriyeli sığınmacılar değerlendirme Raporu. https://www.goc.gov.tr/files/files/Istatistik/afad_son_rapor.pdf
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2022). Geçici koruma istatistikleri. http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecicikoruma_363_378_4713_icerik
- Güldalı, O. (2018). Baskı karşıtı sosyal hizmet: Modern dünya-sistemi açısından eleştirel bir değerlendirme. Toplum ve Sosyal Hizmet, 29(1), 228-243.
- IASSW (2014). <https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/> [27.06.2023]
- Ife, J. (2008). Human rights and social work. Cambridge University Press
- IFSW ve IASSW (2011). Küresel sosyal çalışma tanımı. <http://ifsw.org/getinvolved/global-definition-of-social-work> [12.10.2023]
- IFSW (2014). <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> [14.09.2023]
- Köç, A. ve Duygu, H. (2018). Ortaokul öğrencilerinin farklılıklara saygı değerini edinimleri ve yabancı uyruklu öğrencilerle uyum becerileri. Journal of Innovative Research in Social Studies, 1(1), 38-51.
- Küçükkaraca, N. (2013). İnsan hakları, sosyal adalet ve sosyal hizmet. Maya Akademi Yayınevi.
- Memduhoğlu, H. B. (2011). Sosyal Bilgiler eğitiminde değerler eğitimi ilkeleri ve bir uygulama [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 4(4), 605-626.

- Özerem, A. (2019). Türkiye'deki Suriyeli göçmen çocukların eğitimi ve uyumu: İzmir örneği. *Çocuk ve Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 16-36.
- Özkan, Y. ve Kılıç, E. (2014). Çocuk ve Aile Odaklı Sorunların Çözümünde Okul Sosyal Hizmet Uzmanlarının Önemi: Uzmanların Çocuk ve Ailelerle Çalışmada Sahip oldukları Beceriler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183(183), 397-412. <https://doi.org/10.20296/tsad.35935>
- Özkan, Y. ve Selçik, O. (2016). Okul sosyal hizmetinin okul erken terki üzerine potansiyel etkisi. *Journal of International Social Research*, 9(43), 1275-1281.
- Özgür, Ö. (2010). Çokkültürcü sosyal hizmet: Eleştirel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 89-104.
- Polat, H. (2012). Göç sürecinde çocuklara yönelik önlemler: Suriye örneği. *Çalışma ve Toplum*, (4), 185-208.
- Rogers, J. (2012). Anti-oppressive social work research: Reflections on power in the creation of knowledge. *Social Work Education: The International Journal*, 31(7), 866-879.
- Yücel, İ. (2017). Baskı karşıtı sosyal çalışmanın meşruiyet sorunu. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 155-167.

Kahramanmaraş Depremi Sonrası Gönüllü Çalışmalara Katılan Kişilerin Psikolojik Dayanıklılık ve İkincil Travmatik Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki

The Relationship Between Psychological Resilience and Secondary Traumatic Stress Levels of Individuals Participating in Voluntary Work After the Kahramanmaraş Earthquake

Kaan Sevim* & Sena Öksüz Poplata**

Öz

Travma ile ilgili öncül araştırmalar çoğunlukla travmayı doğrudan tecrübe eden bireylere yönelik çalışmalar olmuştur. Daha sonraki çalışmalarda ikincil travmaya maruz kalan gruplar da araştırmacıların odağına girmiştir. Bu çalışmada Kahramanmaraş merkezli depremden etkilenmiş olan 11 ilde gerçekleştirilen psiko-sosyal destek çalışmalarına gönüllü olarak katılan bireylerin ikincil travmatik stres düzeyleri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya toplam 101 kişi katılmıştır. Veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu, Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (YPDÖ) ile İkincil Travmatik Stres Ölçeğinden (İTSÖ) yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yüksek; ikincil travmatik stres düzeylerinin ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Psikolojik dayanıklılık ile ikincil travmatik stres düzeyleri arasında negatif ve anlamsız bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Cinsiyet, medeni hal ve çocuğa sahip olma durumlarının psikolojik dayanıklılık üzerinde bir etkisi olmasa da ikincil travmatik stres düzeylerinde etkisi olduğu bulunmuştur. İkincil travmatik stresi etkileyen en önemli değişkenin cinsiyet olduğu ve erkeklerin ikincil travmatik stres düzeylerinin kadınlara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Psikolojik Dayanıklılık, İkincil Travma

Abstract

While previous research on trauma has mostly focused on individuals directly experiencing trauma, subsequent studies have turned their attention to groups exposed to secondary trauma as well. This study aimed to investigate the relationship between the levels of secondary traumatic stress and psychological resilience among individuals who voluntarily participated in psychosocial support activities conducted in 11 provinces affected by the earthquake centered in Kahramanmaraş, Turkey. A total of 101 individuals participated in the research. Data were collected using a demographic information form, the Psychological Resilience Scale for Adults (PRSA), and the Secondary Traumatic Stress Scale (STSS). The analysis revealed that the participants had high levels of psychological resilience and low levels of secondary traumatic stress. A negative and insignificant relationship was observed between psychological resilience and secondary traumatic stress levels. While gender, marital status, and having children did not have

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, kaan.sevim@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5697-2074

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sena.oksuz@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6356-3906

an effect on psychological resilience, they were found to influence levels of secondary traumatic stress. Gender was identified as the most important variable affecting secondary traumatic stress, with men having lower levels of secondary traumatic stress compared to women.

Keywords: *Disaster, Resilience, Secondary Trauma*

Extended Abstract

While studies on trauma have primarily focused on the development of symptoms in individuals directly experiencing trauma, recent years researchers begin to explore how individual exposure to traumatic stress affects not only the victims themselves but also those who around them and the professionals serving these groups. This study examines the relationship between secondary traumatic stress levels and psychological resilience among volunteers providing psycho-social support in the 11 provinces affected by the 7.7 magnitude earthquake centered in Kahramanmaraş, Turkey, on February 6, 2023.

Recent studies aim to raise awareness of the psychological impacts of large-scale disasters and traumatic events, such as major earthquakes, floods, and hurricanes, on individuals working in these fields. In situations requiring emergency response, such as disasters, the needs of those who are directly exposed to primary trauma are prioritized at all levels. However, it is also crucial to focus on the long-term negative social and psychological impacts experienced by both professionals and volunteers working with traumatized group.

There are two main factors analyzed in this study which are secondary trauma and psychological resilience and it might be beneficial to provide brief description of both. Secondary trauma (ST) refers to the emotional and psychological effects experienced by a person who has not directly gone through a traumatic event, but has heard about or witnessed the traumatic experiences of others. Psychological resilience is the ability to mentally or emotionally cope with a crisis or to return to pre-crisis status quickly.

The participants in the study consist of 101 individuals who volunteered to assist through various non-governmental organizations and municipalities in response to the Kahramanmaraş earthquake on February 6, 2023. In addition to the information form containing socio-demographic data, the Resilience Scale for Adults (RSA) and the Secondary Traumatic Stress Scale (STSS) were used as measurement tools for the participants. The socio-demographic data include gender, marital status, having children, age, and education level. The data were analyzed using SPSS and R program. After removing outliers, a normality test was conducted, and it was found that the data did not violate normal distribution. Therefore, parametric analyses were preferred.

It was found that there is no statistically significant relationship between psychological resilience and categorical variables. On the other hand, a statistically significant difference in secondary traumatic stress was observed between genders. Women were found to experience higher levels of secondary traumatic stress compared to men. Similarly, a statistically significant difference was observed between married and single individuals in terms of experiencing secondary traumatic stress. Single participants were found to experience higher levels of secondary traumatic stress compared to married individuals. Finally, a statistically significant difference was observed between those with and without children in terms of experiencing secondary traumatic stress. Those without children were found to experience higher levels of secondary traumatic stress compared to those with children.

A simple linear regression analysis found a significant regression model between gender and secondary traumatic stress scores and according to this model, gender negatively and significantly predicts secondary traumatic stress levels. This indicates that men have secondary traumatic stress

scores that are 9.21 points lower than those of women. Therefore, it can be inferred that men cope with secondary traumatic stress better than women.

Consequently, the results show that the participants have low levels of exposure to secondary traumatic stress and high levels of psychological resilience. Although there are studies indicating that professionals involved in post-disaster support work experience high levels of secondary traumatic stress, the low levels of secondary traumatic stress among participants in this study are thought to be due to their voluntary service in disaster areas. Non-governmental organizations and volunteer activities can provide strong social support, which may act as a preventive factor against the development of secondary traumatic stress in individuals.

Giriş

Afetler, bir tehlikenin insan popülasyonu ile kesişmesi sonucu geniş çapta yoksunluklar ve etkiler yaratan karmaşık sosyal fenomenlerdir. Dünya genelinde afetlerin şiddetinin, sıklığının, yoğunluğunun ve etkilerinin artmakta olduğu ve bu eğilimin daha da kötüleşeceği konusunda geniş bir görüş birliği bulunmaktadır (Glasser, 2019). Doğal afetlerin fiziksel güçleri, savunmasız bir insan popülasyonu ile çarpıştığında duygusal ve davranışsal sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. Aslında, afetlerden kaynaklanan psikolojik etkilerin kapsamı olarak daha geniş, zaman içinde daha uzun süreli ve sıklıkla doğal afetlerin yaralayıcı fiziksel etkilerinden daha yıpratıcı olduğu düşünülmektedir (Shultz vd., 2007).

Afet bölgelerinde çalışan uzman ve gönüllüler, toplumların afet sonrasındaki toparlanma süreçlerinde oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalar afet bölgelerinde çalışan profesyonel meslek elemanlarının ve gönüllülerin genellikle kendi sağlık ve psikolojik iyi oluşlarını ikinci plana atarak yardım çalışmalarına katıldığını ve bu durumun kişilerin kısa ve uzun vadede tükenmişlik duygularını tecrübe etmelerine sebebiyet verdiğini ortaya koymaktadır (Figley, 1995; Pearlman ve Saakvitne, 1995). Yardım profesyonellerinin yaptığı işin mahiyeti ne olursa olsun, bu mesleklerin faaliyetleri, bireylerin, grupların ve toplumun sağlığı ve yaşamı üzerinde yüksek ahlaki sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple karmaşık sosyal etkileşim sürecinde sürekli olarak karşılaştıkları stresli durumlar, kişisel güvensizlik ve diğer psikolojik faktörler sağlık üzerinde olumsuz bir etki yapabileceği düşünülmektedir.

Afet sonrası çalışmalar, profesyonel meslek elemanları ve gönüllüler için yardım ettikleri insanların yaşadıkları acı ve sınırlı kaynaklar ile birleştiğinde oldukça zorlayıcı olmakta ve çeşitli biçimlerde mesleki stres ve tükenmişliğe yol açabilmektedir. Şiddet, travma, savaş ve çatışma gibi durumlarda, yardım mesleklerinde çalışan bireyler, yoğun kayıp ve yıkım karşısında çaresizlik hissedebilmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar; büyük ölçekli depremler, sel, kasırga gibi afetlerin ve travmatik olayların, bu alanda çalışan bireyler üzerindeki psikolojik etkilerine yönelik farkındalığı artırma amacı taşımaktadır (Norris, Friedman & Watson, 2002; Norris ve diğ., 2006). Afet gibi acil müdahale gerektiren durumlarda, birincil travmaya maruz kalan kişilerin her düzeydeki ihtiyaçlarının öncelenmesi gerekmektedir. Ancak uzun vadede bu grup ile çalışan hem profesyonel hem de gönüllülerin yaşadıkları olumsuz sosyal ve psikolojik etkilerine

odaklanması önem arzemektedir. Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem sonrası sonrası, afet bölgesinde yürütülen psiko-sosyal destek (PSD) çalışmalarına gönüllü olarak katılan bireylerin psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik strese maruz kalma durumları incelenmesi hedeflenmiştir.

İkincil Travma

İkincil travma (İT), bir kişinin doğrudan travmatik bir olay yaşamamış olmasına rağmen, başkalarının yaşadığı travmatik olaylar hakkında bilgi edinmesi veya bu olaylara tanıklık etmesi sonucunda yaşadığı duygusal ve psikolojik etkileri ifade eder (Figley, 1995; Schauben ve Frazier, 1995; APA, 2013). İkincil travmanın belirtileri, Travma Sonrası Stres Bozukluğu'nun (TSSB) belirtilerinin büyük bir kısmını da içeren geniş bir semptom yelpazesine yayılır (Dekel & Solomon 2006). Bu semptomlar arasında zorlayıcı yeniden yaşama, kaçınma, uyarılma ve reaktivitede değişiklikler, biliş ve duygudurumda değişiklikler ve dissosiyasyon yer almaktadır (Sprang ve Diğ., 2018). Travmatik yaşam olayları bu belirtilerin de ötesinde hem bireyin kendisiyle hem de dünyayla kurduğu inanç sistemini de bozabilmektedir (Janoff-Bulman ve Berg, 1998)

İkincil travmanın belirtileri duygusal, bilişsel, fizyolojik ve davranışsal alanlarda ortaya çıkarmaktadır. Fiziksel belirtiler arasında anksiyete, yorgunluk, bitkinlik, uyku bozuklukları, kâbuslar ve ağrılar yer alırken bilişsel belirtiler arasında ise olayla ilgili takıntılı düşünceler ve anılar, zayıf konsantrasyon ve hafıza, yönelim bozukluğu ve kafa karışıklığı, sevimli olmaya layık olmadıklarını ya da şu anda sevilmediklerini düşünme, hayatta olma ve mutlu olma hakkını sorgulama bulunabilir (Klarić vd.,2013). Bu, karar verme yetilerini veya başkalarına güvenme becerilerini etkileyebilir. Davranışsal belirtiler arasında ise olayı hatırlatan yerlerden veya aktivitelerden kaçınma, sosyal geri çekilme ve izolasyon ile ilgi kaybı içerebilir. Duygusal belirtiler arasında korku, hissizlik ve kopukluk, depresyon, suçluluk, öfke ve irritabilite, anksiyete, panik, yorgunluk, zevk alamama, duygusal karıncalanma, umutsuzluk ve duygusal tükenmişlik sayılabilir (Sprang vd., 2011)

Birincil travma mağdurlarına yakın olan bireyler üzerindeki ikincil travmatizasyonun olumsuz etkilerini tanımlamak için, bu olgu farklı şekillerde adlandırılmıştır. Bu terimler genellikle duygusal acı çeken kimselere 'bakım verme bedeli' ile ilişkili olup, "eş-mağduriyet", "dolaylı mağduriyet" ve "travmatik karşı-aktarım" olarak tanımlanmıştır (Pearlman ve Saakvitne, 1995; MacRitchie ve Leibowitz, 2010; Figley, 1995). Ayrıca travmayla çalışan bireylerin inanç ve bilişsel şemalarında oluşabilecek değişikliklere yönelik üstlenilmiş (vicarious) travma kavramı da kullanılmaktadır. Fakat üstlenilmiş travma bireylerdeki inanç sistemine yönelik değişimlere odaklanırken (Pearlman ve Saakvitne, 1995) ikincil travma, travma sonrası stres durumuna odaklanmaktadır (Figley, 1995). Her ne kadar iki kavram arasında farklılık varmış gibi görünse de bu iki olgunun aynı durumu ölçtüğüne yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Deighton vd., 2007; Jenkins ve Baird, 2002).

Travmanın etkilerinin kısa ve uzun vadede bireylerin normal bir yaşam sürme yetisini engelleyebildiği ve mağdurların zihinsel ve duygusal dengesinde kalıcı bir etki bıraktığı bilinmektedir. Özellikle afet sonrasında gerçekleştiren krize müdahale, vaka yönetimi, psikolojik danışmanlık gibi çeşitli roller post-travma ortamında gerçekleştirilmekte ve bu durum profesyonellerin ikincil travma stresi yaşama riskini oldukça artırmaktadır (Mayers ve Wee, 2005; Young vd., 1998). Her ne kadar ikincil travmatik stresin hızlı başlayıp hızlı iyileştiği belirtilse de (Figley, 1995) ikincil travmaya maruz kalan bireylere yönelik sağaltıcı çalışmaların yürütülmesi son derece elzem bir konu olmaktadır.

Psikolojik Dayanıklılık

Dayanıklılık kavramı literatürde uzun yıllardır incelenmiş olmasına rağmen, dayanıklılığın tanımı, kavramsallaştırılması ve ölçülmesi konusunda hala tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Dayanıklılığın üzerinde uzlaşmış bir tanım olmasa da, tüm dayanıklılık tanımları temel olarak hem zorluklara hem de olumlu sonuçlara atıfta bulunmaktadır (Pai ve Vella, 2018). Her ne kadar literatürde geniş bir tanım yelpazesi bulunsun da genel anlamıyla zorluklardan ‘kurtulma’, uygun şekilde tepki verme veya hayat zorluklarına karşılık ‘yeniden ayağa kalkma’ yeteneğini yansıtmaktadır (Grant & Kinman 2013). Dayanıklılık terimi, geri sıçramak veya ‘geri atlamak’ anlamına gelen Latin fiili “*resilire*”den türemiştir. Dayanıklılık terimi birçok alanda kullanılmakta olup, başlangıçta ekolojiden gelmektedir. Dayanıklılık, bir ekosistemin bozulduğunda iyileşme veya hasarı önleme yeteneğini ifade etmektedir. Günümüzde dayanıklılık terimi ekolojik anlamından ziyade psikolojik anlamı daha ön plana çıkmaktadır (Ayed ve diğ., 2019, Fletcher ve Sarkar, 2013; Forbes ve Fikretoglu, 2018). Psikolojik olarak baktığımızda zorlu yaşam deneyimlerinde bazı kişiler zorlukların üstesinden gelerek kedisini toparlarken bazı kişiler de psikopatoloji geliştirebilmektedir (Çetin, Yeloğlu ve Basım, 2015). Psikolojik dayanıklılığa yönelik yapılan ilk çalışmalar genel olarak zorluk karşısında başarılı olanlar ile başarılı olamayanların kıyaslanmasına ve başarılı olanların temel kişisel özelliklerine odaklanmaktadır (Garmezy, 1991; Garmezy, Masten ve Tellegen, 1984; Luthar, 2003; Masten, 2001; Werner ve Smith, 1982; Werner ve Smith, 2001).

Mesleki hayatta psikolojik dayanıklılık, profesyonelin etkileşimde bulunduğu çevredeki risk faktörlerine karşı direnç gösterebilme ve iyi oluşunu sürdürme yeteneği anlamına gelmektedir (Buyukbodur ve Var, 2019). Psikolojik dayanıklılık, özellikle yardım meslekleri için önemli bir nitelik barındırmaktadır. Bu meslek gruplarının stresli çalışma koşullarına olumlu bir şekilde uyum sağlamalarına, duygusal talepleri yönetmelerine, etkili başa çıkma stratejilerini geliştirmelerine ve mesleki gelişimlerini desteklemelerine yardımcı olmaktadır (Morrison 2007, Collins 2008, McDonald ve diğerleri 2012, Stephens 2013). Psikolojik dayanıklılık yardım veren meslek gruplarındaki eğitim, tecrübe ve algılanan yetkinlikle doğrudan ilişkilidir (Brooks, 2018). Bundan dolayı bu alanda profesyonel olarak çalışmayan grupların psikolojik dayanıklılıklarına bağlı olarak

yaşayabilecekleri ikincil travma süreçleri önemli bir konu haline gelmektedir. Bu sebeple bilhassa travmanın etkilerinin daha yoğun hissedildiği afet sonrası müdahalelerde gönüllü olarak çalışmaların ikincil travma yaşama düzeyleri, psikolojik dayanıklılıkla olan ilişkisi ve ikincil travmanın ne gibi sosyo-demografik değişkenden etkilendiğini ortaya koymak bu alandaki farkındalığın gelişmesini sağlayacaktır. Böylelikle afet sonrası gönüllü katılımcıların ikincil travma deneyimlerini etkileyecek temel faktörlerin ortaya çıkartılması bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmaya katılan katılımcılar 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremine, çeşitli sivil toplum kuruluşları (AFAD, Kızıyay, İHH, İnsan Vakfı, Yeryüzü Çocukları Derneği, vb.) ve Belediyeler vasıtasıyla gönüllü olarak yardıma katılan 101 kişiden oluşmaktadır. Çalışmada elde edilen bulguların tüm evrene genellemesi amaçlanmadığından, ayrıca zaman ve maliyetten tasarruf sağlanması amacıyla katılımcılar kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Bundan dolayı elde edilen bulguların ana kitleyi temsil etme yeterliliği oldukça zayıftır. Katılımcılar 6 Şubat depreminden hemen sonra İstanbul'dan bölgeye giden ve tekrar Nisan ve Mayıs aylarında İstanbul'a dönüş yapan gönüllülerden oluşmaktadır. Katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler Tablo 1'de detaylı şekilde sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Katılımcılara ait kullanılan ölçme araçları içerisinde sosyo-demografik verilere ait bilgi formunun haricinde psikolojik dayanıklılık ölçeği (YPDÖ) ve ikincil travmatik stres ölçeği (İTSÖ) kullanılmıştır. Sosyo-demografik veriler için cinsiyet, medeni durum, çocuğu sahip olma, yaş ve eğitim durumları yer almaktadır. Sosyo-demografik verilere ait özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Yetişkinlerde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği Friborg ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilmiş olup ölçeğe ait 5 alt boyut bulunmaktadır: kişisel güç, yapısal stil, sosyal yeterlilik, aile uyumu ve sosyal kaynaklar. Friborg ve arkadaşlarının 2005 yılında yaptıkları başka bir çalışma ile 6 alt boyutlu bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması Basım ve Çetin (2011) tarafından hem 5 faktörlü hem 6 faktörlü olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı $\alpha=.86$ olarak bulunmuştur. Örnek madde: “*Beklenmedik bir olay olduğunda her zaman bir çözüm bulurum*”. Ölçek 5'li likert şeklinde tasarlanmış olup 33 sorudan oluşmaktadır ve yüksek puan yüksek psikolojik dayanıklılığı göstermektedir. Bu çalışmada yapılan açımlayıcı faktör analizinde ise dik (oblique) döndürme kullanılmış olup toplamda 7 alt boyut çıkmıştır. Fakat çıkan 7 boyutun maddelerinin literatürden biraz farklı bir

şekilde yüklenmesinden dolayı ölçek tek faktör olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Bir ölçeğin tek faktör olarak değerlendirilebilmesi için birinci faktörün toplam varyansın %30'dan fazlasını açıklaması ve ikinci faktörün özdeğerinden en az 3 kat fazla olması beklenmektedir (Kaya, 2005). Bu çalışmada ise birinci faktörün toplam varyansın %37'sini açıkladığı gözlemlenmiş ve ikinci faktörün özdeğerinden 4 kat büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple ölçek tek faktör olarak değerlendirilmeye alınmıştır. YDPÖ ölçeğinde örneklem büyüklüğünün yeterliliğine ilişkin hesaplanan KMO değeri 0.844 olarak bulunmuştur. Çok değişkenli normallik varsayımının karşılanmasına yönelik test edilen Bartlett küresellik testinin ise anlamlı olduğu ($\chi^2=2074.821$, $df=528$, $p<.0001$) sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek iç tutarlılık analizine bakıldığında ise madde-toplam korelasyonunun .45 ile .71 arasında değiştiği ve ölçeğin toplam güvenilirliğinin yüksek olduğu ($\alpha=.93$) gözlemlenmiştir.

İkincil Travmatik Stres Ölçeği

İkincil travmatik stress ölçeği Bride ve arkadaşları (2004) tarafından, travmatize olmuş bireylerle çalışan meslek elemanlarının yaşadığı ikincil travmayı ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Bireylerin yaşadığı son yedi gündeki deneyimlerine dayanarak ölçülmektedir. Ölçek 17 maddeden 5'li likert olacak şekilde tasarlanmıştır. Ölçekteki 17 maddenin her biri DSM-IV kriterlerinde yer alan travma sonrası stress bozukluğu (TSSB) tanısının B ölçütü (yeniden yaşama), C ölçütü (kaçınma) ve D ölçütü (aşırı uyarılmışlık) ölçütleri temel alınarak tasarlanmıştır. Ölçeğin ilk geliştirildiğinde 3 alt boyut bulunmaktadır: İstemsiz etkilenmeler (intrusion), kaçınma (avoidance) ve uyarılmışlık (arousal). Ölçek puanları 17 ve 85 arasında değişmekte olup yüksek puan yüksek etkilenme düzeyine işaret etmektedir. Örnek soru: "*Kendimi duygusal olarak uyumuş hissettim*". Ölçeğin Türkçe güvenilirlik ve geçerliği ise Kahil (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışmasında açılımlı faktör analizinde 2 boyut ortaya çıkmasına rağmen anlamlı bir dağılım göstermemesinden dolayı tek boyut olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. Ölçeğe ait iç tutarlılık ise $\alpha=.94$ olarak bulunmuştur. Bu çalışmada yapılan açılımlı faktör analizinde ise dik (oblique) döndürme kullanılmıştır. Yapılan çalışmada hem aynı faktöre yüklenmesinden hem de düşük faktör yükünden dolayı 7,9,11 ve 16. maddeler ölçekten çıkartılmıştır. Sonrasında ise ölçekte iki boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu çıkan boyutlar literatürle de uygun olacak şekilde *tedirginlik* ve *kaçınma* olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğe ait 1,2,3,4,5,6,8 ve 10. maddeler *kaçınma* boyutuna; 12,13,14,15 ve 17. maddeler ise *tedirginlik* boyutuna yüklenmiştir. İTSÖ ölçeğinde örneklem büyüklüğünün yeterliliğine ilişkin hesaplanan KMO değeri 0.872 olarak bulunmuştur, çok değişkenli normallik varsayımının karşılanmasına yönelik test edilen Bartlett küresellik testinin ise anlamlı olduğu ($\chi^2=635.984$, $df=78$, $p<.0001$) sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek iç tutarlılık analizine bakıldığında ise madde-toplam korelasyonunun .49 ile .71 arasında değiştiği ve ölçeğin toplam güvenilirliğinin yüksek olduğu ($\alpha=.905$) gözlemlenmiştir. *Kaçınma* boyutuna ait güvenilirliği .896 iken *tedirginlik* boyutuna ait güvenilirliğin ise .814 olduğu görülmüştür.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler deprem bölgesine farklı kurum ve kuruluşlar aracılığı ile gönüllü olarak giden ve sonrasında İstanbul'a dönüş yapan kişilerden toplanmıştır. Veriler 6 Şubat depreminden iki ay sonra Nisan ve Mayıs aylarında toplanmıştır. Katılımcılara kolayda ve kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmış olup onam formu alınarak veri toplanmaya başlanmıştır. Her bir katılımcı için veri setini doldurmak yaklaşık olarak 10 dakika almıştır. Veriler SPSS ve R programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler uç değerlerden arındırıldıktan sonra normallik testi yapılmış ve verilerin normal dağılımı ihlal etmediği görülmüştür. Bundan dolayı parametrik analizler tercih edilmiştir. Kullanılan ölçme araçları için yeniden açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Ölçme aracına yönelik yapılan istatistiklerden "Kullanılan Ölçme Araçları" başlığı altında bahsedilmiştir. Varyans karşılaştırmalarında homojen olmayan veriler için Welch istatistiğine başvurulmuştur. Böylelikle bağımsız örneklem t-testi, ANOVA, korelasyon, basit ve çoklu regresyonlar ile hipotezler test edilmiştir. Regresyon analizi yapılmadan önce regresyon varsayımları sırasıyla sınanmıştır. Değişkenlerin ve hataların normal dağılıma uygunluğu kontrol edilmiştir. Değişkenlere ait uç değerler için standartlaştırılmış hata değerleri, Mahalanobis ve Cook uzaklık değerleri ile kontrol edilmiştir. Değişkenlerin eşvaryanslı (homoskedastik) olduğu görülmüştür. Ayrıca hataların bir birinden bağımsız olduğunu test etmek için ise Dublin-Watson (DW=1.8) katsayısına bakılarak istatistiksel analizlere geçilmiştir. Kategorik değişken olan cinsiyet, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumları için kukla değişken atanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Kukla değişken olan referans grup tabloların altında belirtilmiştir.

Bulgular

Tablo 1: Sosyo-demografik veriler.

Değişkenler	N	%		N	%
Cinsiyet			Yaş		
Kadın	59	58.4	18-23	35	34.7
Erkek	42	41.6	24-29	27	26.7
Medeni Durum			30-39	19	18.8
Bekar	80	20.8	≥40	20	19.8
Evli	21	79.2	Eğitim		
Çocuk			Ortaokul/ Lise	21	20.8
Hayır	78	22.8	Önlisans	18	17.8
Evet	23	77.2	Lisans	49	48.5
			Lisansüstü	13	12.9

Yukarıda sosyo-demografik verilere ait gözlem ve oran değerleri sunulmaktadır. Cinsiyet ve yaş değişkenlerinin oransal olarak daha iyi dağılım gösterdiği, diğer değişkenlerin ise oransal ayrımlarında farklar olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan analiz çıktılarından yorumlanmasında bu farklar da dikkate alınarak değerlendirilme yapılmıştır.

Tablo 2: Sosyo-demografik verilerin ölçeklere göre analizi.

Değişkenler	Psikolojik Dayanıklılık (YPDÖ)			İkincil Travmatik Stres (İTSÖ)		
	Ort. (S) ^a	<i>p</i>	Etki	Ort. (S) ^a	<i>p</i>	Etki
Cinsiyet						
Kadın	130.47 (16.07)	0.886 ^b	0.01 ^c	35.64 (11.27)	0.001^b	0.83 ^c
Erkek	130.94 (15.99)			26.42 (10.66)		
Yaş						
18-23	127.77 (16.00)	0.135 ^d	0.03 ^f	34.73 (11.07)	0.357 ^d	0.002 ^f
24-29	127.72 (14.95)			30.37 (10.68)		
30-39	133.63 (15.76)			30.21 (13.33)		
≥40	136.89 (16.24)			30.15 (13.23)		
Medeni Durum						
Evli	136.30 (14.48)	0.077 ^b	0.37 ^c	26.23 (8.34)	0.003^c	0.60 ^c
Bekar	129.21 (16.09)			33.27 (12.27)		
Çocuk						
Evet	135.72 (14.44)	0.091 ^b	0.25 ^c	27.30 (10.31)	0.038^b	0.51 ^c
Hayır	129.19 (16.16)			33.14 (12.40)		
Eğitim						
Ortaokul/Lise	130.40 (22.24)	0.282 ^d	0.02 ^f	30.80 (13.32)	0.519 ^d	0.007 ^f
Önlisans	137.05 (14.42)			28.94 (11.29)		
Lisans	129.00 (14.84)			33.53 (11.25)		
Lisansüstü	128.23 (8.35)			30.92 (12.88)		

^a ölçeklere göre demografik değişkenlerin ortalama ve standart sapması; ^b bağımsız örneklem t-testi; ^c Welch'in t-testi; ^d tek faktörlü varyans analizi (anova); ^e Cohen's d; ^f Omega kare (ω^2).

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, psikolojik dayanıklılık ile kategorik değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan ikincil travmatik stres ile cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu $t(99)=4.181$, $p<.001$ gözlemlenmiştir. Kadınların (Ort.=35.64, $S=11.27$) erkeklere göre (Ort.=26.42, $S=10.66$) daha yüksek ikincil travmatik stres yaşayabileceği görülmektedir. Etki büyüklüğüne bakıldığında ise (Cohen'd=0.83) yüksek düzeyde bir ilişkinin var olduğu söylenebilmektedir. Benzer şekilde ikincil travmatik stres yaşama deneyiminde, evli olanlar ile bekarlar arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu $t(99)=-2.477$, $p=.003$ gözlemlenmiştir. Bekar olanların (Ort.=33.27, $S=12.27$) evli olanlara göre (Ort.=26.23, $S=8.34$) daha yüksek ikincil travma deneyimi yaşayabileceğini göstermektedir. Etki büyüklüğüne bakıldığında ise (Cohen'd=0.60) orta düzeyde bir etkinin olduğu söylenebilmektedir. Son olarak çocuğa sahip olanlar ile olmayanların ikincil travmatik stres deneyimlerine bakıldığında, aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu $t(99)=-2.291$, $p=.038$ gözlenmektedir. Çocuğa sahip olmayanların (Ort.=33.14, $S=12.40$) çocuğa sahip olanlara göre (Ort.=27.30, $S=10.31$) daha yüksek ikincil travmatik stres yaşayabileceği söylenebilmektedir. Etki büyüklüğüne bakıldığında ise (Cohen'd=0.50) orta düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. İkincil travmatik stresin eğitim düzeylerinde ve yaş farklılarında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Sosyo-demografik verilerle ölçekler arası korelasyon analizi.

Değişkenler	Tedirginlik ^a	Kaçınma ^a	İTSÖ ^b	YPDÖ ^c
Cinsiyet ^d	-.426**	-.215*	-.384**	.015
Yaş	-.180	-.058	-.148	.224*
Medeni Durum ^e	.200*	.246*	.242*	.180
Çocuk ^f	.209*	.149	.207*	.172
Eğitim	.074	.050	.072	-.091
YPDÖ	-.120	-.179	-.159	1
Ort.	21.66	10.140	31.81	127,91
S	4.91	4.990	11.87	22,32

** $p<.01$. * $p<.05$; ^a ikincil travmatik stres ölçeğine ait faktörler; ^b ikincil travmatik stres ölçeği toplamı; ^c yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği toplamı; ^d 1 kadın, 2 erkek olarak kodlanmıştır; ^e 1 bekar, 2 evli olarak kodlanmıştır; ^f 1 hayır, 2 evet olarak kodlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda hem sosyodemografik verilerin ölçek puanlarıyla aralarındaki ilişkiye hem de bağımsız değişken olan psikolojik dayanıklılık ölçeğinin ikincil travmatik stres ile olan ilişkisine bakılmıştır. Buna göre, ikincil travmatik stres ölçeğinin *tedirginlik* alt boyutunun cinsiyet ile ($r=-.426$, $p<.01$) medeni durum ve ($r=.200$, $p<.05$) çocuğa

sahip olma durumu ile ($r=209$, $p<.05$) arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. İkincil travmatik stres ölçeğinin kaçınma alt boyutu ise cinsiyet ($r=-.215$, $p<.05$) ve medeni durum ile ($r=.246$, $p<.05$) arasında anlamlı bir ilişkiye sahiptir. İkincil travmatik stres toplam ölçek puanının ise cinsiyet ($r=-.384$, $p<.01$), medeni durum ve ($r=242$, $p<.01$) çocuğa sahip olma durumu ($r=.207$, $p<.05$) arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile sadece yaş arasında ($r=.224$, $p<.05$) pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca psikolojik dayanıklılık ile ikincil travmatik stres arasında negatif yönlü bir ilişki olsa da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olmadığı gözlemlenmiştir.

Tablo 4: İkincil Travmatik Stres Ölçeğine yönelik basit doğrusal regresyon analizleri.

	Sabit ^a	B ^b	%95 GA ^c	SH ^d	β	<i>p</i>
Bağımsız Değişkenler						
Cinsiyet ^e	35.64	-9.21	-13.63 – -4.80	2.25	-.384	.001
Medeni Durum ^f	33.27	-7.03	-12.67 – -1.40	2.84	-.242	.015
Çocuk ^g	33.14	-5.83	-11.33 – -.33	2.77	-.207	.038
Yaş	35.29	-1.55	-3.62 – -.51	1.04	-.148	.139
Eğitim	29.57	.883	-1.56 – 3.33	1.23	.072	.476
YPDÖ	47.51	-.116	-.263 – .03	.074	-.159	.118

^a Constant; ^b Standardize edilmemiş regresyon katsayısı; ^c güven aralığı; ^d standart hata; ^e referans= kadın; ^f referans=bekar; ^g referans=çocuğa sahip olmayan

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda cinsiyet ile ikincil travmatik stres puanları arasında anlamlı bir regresyon modeli $F(1,99)=17.150$, $p<.001$ bulunmuş olup bağımlı değişkendeki varyansın %14'ünün ($R^2_{Adjusted}=0.139$) bağımsız değişken tarafından açıklandığı görülmüştür. Buna göre cinsiyet ikincil travmatik stres düzeyini negatif ve anlamlı olarak $B=-9.21$, $t=-4.141$, $p<.001$ yordamaktadır. Burada erkeklerin ikincil travmatik strese maruz kalma skorlarının kadınlara göre -9.21 daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle erkeklerin kadınlara göre ikincil travmatik stresle daha iyi baş ettiği söylenebilmektedir. Medeni durum ve ikincil travmatik stres arasındaki regresyon analizi sonucunda aralarında anlamlı bir regresyon modeli $F(1,99)=6.137$, $p=.015$ bulunmuş olup bağımlı değişkendeki varyansın yüzde %5'i ($R^2_{Adjusted}=0.049$) bağımsız değişken tarafından açıklandığı görülmüştür. Buna göre medeni durum ikincil travmatik stres düzeyini negatif ve anlamlı olarak $B=-7.03$,

$t=-2.477$, $p=.015$ yordamaktadır. Bu analiz sonucunda evli bireylerin ikincil travmatik strese maruz kalma skorlarının bekarlara göre -7.03 daha düşük olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile evli olanların bekarlara göre ikincil travmatik stresle daha iyi baş ettiği söylenebilmektedir. Çocuğa sahip olma durumu ile ikincil travmatik stres arasındaki regresyon analizine bakıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir regresyon modeli $F(1,99)=6.137$, $p=.015$ bulunmuş olup bağımlı değişkendeki varyansın %4.3'ünün ($R^2_{\text{Adjusted}}=0.043$) bağımsız değişken tarafından açıklandığı görülmüştür. Buna göre medeni durum ikincil travmatik stres düzeyini negatif ve anlamlı olarak $B=7.03$, $t=-2.477$, $p=.015$ yordamaktadır. Böylelikle çocuğa sahip olanların ikincil travmatik strese maruz kalma skorlarının çocuğa sahip olmayanlara göre -5.83 daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle çocuğu olanların ikincil travmatik stresle daha iyi baş ettiği söylenebilmektedir.

Bağımsız değişken olan psikolojik dayanıklılık ölçeği ile bağımlı değişken olan ikincil travmatik stres ölçeği arasındaki regresyon analizine bakıldığında ise aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir regresyon modeli $F(1,99)=2.488$, $p=.118$ bulunamamıştır. Psikolojik dayanıklılık arttığında ikincil travmatik strese maruz kalma durumu azalıyor gibi görünse de aslında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Tablo 5: İkincil Travmatik Stres Ölçeğine yönelik çoklu doğrusal regresyon analizi.

	Sabit ^a	B ^b	%95 GA ^c	SH ^d	β	<i>p</i>
Bağımsız Değişkenler						
Cinsiyet ^e		-8.42	-13.39 – -3.45	2.50	-.354	.001
Medeni Durum ^f		-5.10	-12.97 – 2.76	3.96	-.177	.201
Çocuk ^g	50.681	-1.29	-10.37 – 7.77	4.56	-.047	.777
Yaş		1.46	-1.39 – 4.31	1.43	.142	.312
Eğitim		-.915	-3.45 – 1.62	1.28	-.075	.477
YPDÖ		-.112	-.255 – .031	.072	-.153	.124

^a Constant; ^b Standardize edilmemiş regresyon katsayısı; ^c güven aralığı; ^d standart hata; ^e referans= kadın; ^f referans=bekar; ^g referans=çocuğa sahip olmayan

Bağımsız değişkenlerin tamamı tek bir model içerisinde değerlendirildiğinde ikinci travmatik stresi yordayan temel değişkenlerin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki tabloda yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinde istatistiksel olarak

anlamli bir regresyon modeli $F(6,91)=3.254$, $p=.006$ bulunmuş olup bağımlı değişkendeki varyansın %12'si ($R^2_{Adjusted}=122$) bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı görülmüştür. Buna göre bağımsız değişkenlerden yalnızca cinsiyet değişkeninin ikincil travmatik strese maruz kalma durumunu negatif yönlü ve anlamlı şekilde $=-.354$, $t=-3.36$, $p=.001$ yordadığı gözlemlenmiştir. Böylelikle erkeklerin ikincil travmatik strese maruz kalma skorlarının kadınlara göre $-.354$ standart sapma daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle travmatik strese maruz kalmada en önemli değişkenin cinsiyet olduğu ve erkeklerin kadınlara göre daha düşük ikincil travmaya maruz kaldığı görülmüştür. Ayrıca psikolojik dayanıklılığın da ikincil travma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tartışma

Bu araştırmada afet sonrası yürütölen psiko-sosyal destek çalışmalarına gönüllü olarak katılmış olan bireylerin psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik strese maruz kalma düzeyleri arasındaki ilişki farklı sosyo-demografik veriler üzerinden incelenmiştir. Genel olarak verilere bakıldığında katılımcıların ikincil travmatik strese maruz kalma düzeylerinin düşük, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ise yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Afet sonrası destek çalışmalarına katılan profesyonellerin ikincil travmatik stres düzeylerinin yüksek olduğunu gösteren çalışmalar olsa da (Bride, 2007; Figley, 2002) bu araştırmadaki katılımcıların ikincil travmatik stres düzeylerinin düşük olması afet bölgelerinde gönüllü olarak hizmet vermiş olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve gönüllü aktiviteler güçlü sosyal destek sağlayarak bireylerin ikincil travmatik stres geliştirmesinde önleyici bir faktör olabilmektedir (Marjanovic vd., 2007; Figley, 2003). Gönüllü katılımcıların güçlü bir psikolojik dayanışma içerisinde çalışma yürütmeleri oluşabilecek ikincil travmatik süreçlerle daha iyi baş etmesini sağlamış olabilmektedir. Sonraki çalışmalarda psikolojik dayanıklılık ile ikincil travma arasında sosyal desteğin aracı rolünün incelenmesinin aradaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Ayrıca ikincil travmatik stresin etkileri uzun vadede ortaya çıktığına dair çalışmalar da bulunmaktadır (Figley, 1995; Creamer ve Liddle, 2005). Bu araştırma 6 Şubat depreminden çok kısa bir süre sonra yapılmasından dolayı katılımcıların ikincil travmatik stres etkilerini henüz deneyimlememiş olabileceği de düşünülmektedir.

Cinsiyetlere göre kadın ve erkek katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeyleri hemen hemen birbirlerine eşit olsa da, kadınların ikincil travmatik stres düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. İkincil travmatik stres ve psikolojik dayanıklılıkla ilgili araştırmalara bakıldığında, bu değişkenlerin katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farkın olup olmadığı konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Birinci ve Erden'in (2016) yardım çalışanlarında üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişliği değerlendirdikleri çalışmada, araştırmaya katılan 150 psikolog, avukat, sosyal hizmet görevlisi ve ambulans görevlisinin ikincil travmatik stres puanları ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda

kadınların ikincil travmatik stresi daha fazla tecrübe ettikleri sonucuna ulaşılırken (Ai vd., 2011; Sprang, Clark ve Whitt-Woosley, 2007); bazı çalışmalarda erkek katılımcıların ikincil travmatik stres puanları daha yüksek bulunmuştur (Adams vd., 2008; Sprang vd., 2011).

Medeni durum ve çocuğa sahip olma durumlarına bakıldığında psikolojik dayanıklılık düzeylerinde anlamlı bir fark bulunmasa da, ikincil travmatik stres düzeylerinde anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Bekar ve çocuğa sahip olmayan katılımcıların ikincil travmatik strese maruz kalma düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifade ile evli ve çocuklu olan kişilerin ikincil travmatik stres deneyimlerinin daha düşük olduğu söylenebilmektedir. Psikolojik dayanıklılık ve yaş arasında pozitif yönlü anlamlı bir korelasyon bulunsa da, yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ayrıca yaşın ikincil travmatik stres düzeylerinde de anlamlı bir farklılığa saptanmamıştır. Ayrıca eğitim durumu ile de ikincil travmatik stres arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Oginska-Bulik ve Michalska'nın yürüttüğü benzer bir çalışmaya göre de eğitim durumu ve yaşın ikincil travmatik stres üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (2020).

Katılımcıların sosyo-demografik verileri ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ikincil travmatik stres düzeyleri üzerindeki etkileri hem basit hem de çoklu-doğrusal regresyon modelleri ile incelenmiştir. Buna göre, basit doğrusal regresyonda cinsiyet, medeni durum ve çocuğa sahip olma durumu ikincil travmatik stres düzeyini anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Çoklu doğrusal regresyon modelinde ise, yalnızca cinsiyetin ikincil travmatik stresi yordadığı ve kadınların erkeklere göre ikincil travmaya daha çok maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Tüm bağımsız değişkenlerin her iki modelde de cinsiyet tarafından yordandığı düşünüldüğünde, cinsiyetin ikincil travmatik stres yaşamada önemli bir değişken olduğu söylenebilmektedir. Afet sürecinde gönüllü yardımda bulunan kadınlara yönelik psiko-sosyal destek programlarının düzenlenmesi ikincil travmatik etkinin azaltılmasında önleyici rol alabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adams, R.E., Figley, C.R. ve Boscarino, J.A. (2008). The compassion fatigue scale: Its use with social workers following urban disaster. *Research on Social Work Practice, 18*(3), 238-250.
- Ai, A.L., Plummer, C., Kanno, H., Heo, G., Appel, H.B., Simon, C.E. ve Spigner, C. (2011). Positive traits versus previous trauma: Racially different correlates with PTSD symptoms among Hurricane Katrina-Rita volunteers. *Journal of Community Psychology, 39*(4), 402-420.
- Ayed, N., Toner, S. ve Priebe, S. (2019). Conceptualizing resilience in adult mentalhealth literature: A systematic review and narrative synthesis. *PsycholPsychother, 22*, 299-341.
- Birinci, G.G., ve Erden, G. (2016). Yardım çalışanlarında üstlenilmiş travma, ikincil travmatik stres ve tükenmişliğin değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Dergisi, 31*(77), 10-26.
- Bride, B.E. (2007). Prevalence of secondary traumatic stress among social workers. *Social Work, 52*, 63-70.
- Brooks, S.K., Amlot, R., Rubin, G.J. ve Greenberg, N. (2018). Psychological resilience and post-traumatic growth in disaster-exposed organisations: Overview of the literature. *Journal of the Royal Army Medical Corps, 166*(1), 52-56.

- Cetinkaya Buyukbodur, A. ve Calik Var, E. (2019). The effect of psychological resilience on secondary traumatic stress in social workers. *International Journal of Social Work and Human Services Practice*, 7(3), 40-48.
- Collins, S. (2008). Statutory social workers: Stress, job satisfaction, coping, social support and individual differences. *British Journal of Social Work*, 38(6), 1173-1193.
- Creamer, T.L. ve Liddle, B.J. (2005). Secondary traumatic stress among disaster mental health workers responding to the September 11 attacks. *Journal of Traumatic Stress*, 89-96.
- Çetin, F., Yeloğlu, H.O. ve Basım, H.N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik analiz. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81-92.
- Deighton, R.M., Gurriss, N. ve Traue, H. (2007). Factors affecting burnout and compassion fatigue in psychotherapists treating torture survivors: Is the therapist's attitude to working through trauma relevant? *Journal of Traumatic Stress*, 20(1), 63-75.
- Dekel R. ve Solomon, Z. (2006). *Secondary traumatization among wives of war veterans with PTSD*. İçinde Charles R. Figley, William P. Nash, (Ed.). *Combat stress injury: Theory, research, and management*, 137-157. Routledge. New York.
- Figley C.R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. New York (NY): Brunner /Mazel
- Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue as secondary traumatic stress disorder: An overview*. C. R. Figley, (Ed.). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized* içinde (1-20). Brunner-Routledge. New York.
- Figley, C.R. (2003). *Compassion fatigue: An introduction*. Green Cross Foundation. Belfast.
- Figley, C.R. (Ed.) (2002). *Introduction. Treating compassion fatigue* (1-14). New York: Brunner-Routledge.
- Fletcher, D. ve Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts and theory. *Eur Psychol*, 18, 1223.
- Forbes, S. ve Fikretoglu, D. (2018). Building resilience: The conceptual basis and research evidence for resilience training programs. *Rev Gen Psychol*, 22, 452-68.
- Friborg, O., Barlaug, D., Martinussen, M. vd. (2005). Resilience in relation to personality and intelligence. *Int J Methods Psychiatr Res*, 14(1), 29-42.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J.H. vd. (2003). A new rating scale for adult resilience: What are the central protective resources behind healthy adjustment? *Int J Methods Psychiatr Res*, 12, 65-76.
- Garmez, N. (1991). Resilience in children's adaptation to negative life events and stressed environments. *Pediatrics*, 20, 459-466.
- Garmez, N., Masten, A.S. ve Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology. *Child Development*, 55, 97-111.
- Glasser, R. (2019). Special report: Preparing for the era of disasters. Australian Strategic Policy Institute. www.preventionweb.net/publications/view/64126
- Grant, L. ve Kinman, G. (2012) Enhancing wellbeing in social work students: building resilience in the next generation. *Social Work Education: The International Journal*, 31(5), 605-621.
- Greenglass, E.R. ve Coffey, S. (2007). The relevance of psychosocial variables and working conditions in predicting nurses' coping strategies during the SARS crisis: An online questionnaire survey. *Int J Nurs Stud*, 44(6), 991-8.
- Janoff-Bulman, R. ve Berg, M. (1998). Disillusionment and the creation of value: From traumatic loss to existential gains. J. Harvey, (Ed.), *Perspectives on loss: A sourcebook* içinde (35-48). Taylor & Francis. Washington, DC.
- Jenkins, S.R. ve Baird, S. (2002). Secondary traumatic stress and vicarious trauma: A validation study. *Journal of Traumatic Stress*, 15(5), 423-432.
- Kahil, A. (2016). *Travmatik yaşantıları olan bireylere yardım davranışında bulunan profesyonel ve gönüllülerin ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kaya, A. (2005). Çocuklar için yalnızlık ölçeğinin türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 19, 220-237.
- Klarić, M., Kvesić, A., Mandić, V., Petrov, B., & Frančišković, T. (2013). Secondary traumatisation and systemic traumatic stress. *Psychiatria Danubina*, 25(1), 29–36.
- Luthar, S.S. ve Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: A review of research on resilience in childhood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 61, 6-22.
- MacRitchie, V., ve Leibowitz, S. (2010). Secondary traumatic stress, level of exposure, empathy and social support in trauma workers. *South African Journal of Psychology Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sielkunde*, 40, 149 –158. <http://dx.doi.org/10.1177/008124631004000204>
- Masten, A.S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227-238.
- McDonald, G., Jackson, D., Wilkes, J. ve Vickers, M. (2012) A work-based educational intervention to support the development of personal resilience in nurses and midwives. *Nurse Education Today*, 32, 378–384.
- Meyers, D., ve Wee, D. (2005). Disaster mental health services. Brunner-Routledge. New York.
- Morrison, T. (2007). Emotional intelligence, emotion and social work: context, characteristics complications and contribution. *British Journal of Social Work*, 37, 245–263
- Norris, F.H., Friedman, M.J., ve Watson, P.J. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part II. summary and implications of the disaster mental health research. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 65(3), 240–260
- Ogińska-Bulik, N. ve Michalska, P. (2021). Psychological resilience and secondary traumatic stress in nurses working with terminally ill patients—The mediating role of job burnout. *Psychological Services*, 18(3), 398–405.
- Pai, N. ve Vella, S.L. (2018). Can one spring back from psychosis? The role of resilience in serious mental illness. *Aust N Z J Psychiatry*, 52, 1093-4
- Pearlman, L.A., ve Saakvitne, K.W. (1995). Treating therapists with vicarious traumatization and secondary traumatic stress disorders. C.R. Figley (Ed.), *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized içinde* (150 –177). Brunner/Mazel. New York.
- Schauben, L.J. ve Frazier, P.A. (1995). Vicarious trauma: The effects on female counselors of working with sexual violence survivors. *Psychology of Women Quarterly*, 19, 49-64.
- Shultz, J.M., Espinel, Z., Galea, S., ve Reissman, D.B. (2007). Disaster ecology: implications for disaster psychiatry. Ursano, R. J., et al. (Ed.), *Textbook of Disaster Psychiatry içinde* (69–96). Cambridge University Press. Cambridge, UK.
- Sprang, G., Clark, J.J. ve Whitt-Woosley, A. (2007). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout: Factors impacting a professional's quality of life. *Loss and Trauma*, 12, 259-280.
- Sprang, G., Craig, C. ve Clark, J. (2011). Secondary traumatic stress and burnout in child welfare workers: A comparative analysis of occupational distress across professional groups. *Child Welfare*, 90(6), 149-168
- Sprang, G., Ford, J., Kerig, P., ve Bride, B. (2018). Defining secondary traumatic stress and developing targeted assessments and interventions: Lessons learned from research and leading experts. *Traumatology*, 25(2), 72-81. <http://dx.doi.org/10.1037/trm0000180>
- Stephens, T. (2013) Nursing student resilience: A concept clarification. *Nursing Forum*, 48(2), 125–133.
- Werner, E.E. ve Smith, R.S. (1982). *Vulnerable but invincible: A study of resilient children*. McGraw-Hill. New York.
- Werner, E.E. ve Smith, R.S. (2001). *Journeys from childhood to midlife: Risk, resilience and recovery*. Cornell University Press. New York.
- Young, B.H., Ford, J.D., Ruzek, J.I., Friedman, M.F. ve Guzman, F.D. (1998). *Disaster mental health services: A guidebook for clinicians and administrators*. St. Louis, MO: Dept. of Veterans Affairs Employee Education System.

Eksen Kayması Tanımı ve Tartışmaları: Türkiye Örneği

Definition and Debates on Axis Shift: Türkiye Case

Birce Beşgül*

Öz

Eksen kayması kavramı, dış politika literatüründe sıklıkla kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Eksen kayması kavramının açıklaması, eksen kavramının tanımlanması, eksen ülke seçim süreci ve nedenleri gibi çoklu bağlamda ele alınması gereken bir analizi gerektirmektedir. Bu kapsamda, çalışma, eksen kaymasının tanımı, özellikleri ve işleyişini Türk dış politikasından örneklerle açıklamaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan eksen kavramının çeşitli tanımlamalarını incelemektedir. Eksen kavramı tanımlamalarının ortak özelliklerinin tespit edilmesinin ardından çalışmanın ikinci bölümünde eksen ülkenin dört farklı hareketi analiz edilmektedir. Eksen ülkenin dört hareketi hegemon güç ve stratejik orta büyüklükte devletin fayda zarar analizi neticesinde ortaya çıkan bir süreçtir. Bu nedenle, çalışmada eksen kaymasının dört hareketi açıklaması, takip eden bölümde açıklanan ve eksen kaymasının ana aktörleri arasında yer alan hegemonik devlet ve stratejik orta büyüklükte devlet özellikleri bölümüyle bağlantılıdır. Çalışmada stratejik orta büyüklükte bir devletin eksen ülke olarak seçilme süreci Türk dış politikasından örneklerle açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümü, literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılan uydu ülke ve eksen ülke terimlerinin farklılığını açıklamakta ve uluslararası söylemlerde eksen kayması tartışmalarının temel başlıklarını okuyucuya sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Eksen Ülke, Eksen Kayması, Türk Dış Politikası, Uydu Ülke.*

Abstract

The concept of axis shift is one of the critical concepts in the foreign policy literature. The explanation of the concept of axis shift requires an analysis that needs to be handled in multiple contexts such as the definition of the concept of axis, the process of choosing the axis country and its reasons. In this context, the study explains the definition, characteristics and functioning of the axis shift with examples from Turkish foreign policy. The first part of the study examines various definitions of the axis concept in the international relations literature. After identifying the common features of axis definitions, the second part of the study analyzes four different movements of the axis country. The four movements of the axis country is a process that emerged as a result of the cost-benefit analysis of the hegemonic power and the strategic middle-sized state. Therefore, the explanation of the four movements of the pivot in the study is linked to the section on the characteristics of the hegemonic state and the strategic medium-sized state, which are among the main actors of the pivot explained in the following section. The process of choosing a strategic middle-sized state as an axis state is explained with examples from Turkish foreign policy. The last part of the study explains the difference between the terms satellite and axis country, which are often used interchangeably in the literature, and presents the main topics of the axis shift debates in international discourses.

Keywords: *Axis country, Axis Shift, Turkish Foreign Policy, Pivot country.*

* Dr. Arş. Gör, Polis Akademisi, İç Güvenlik Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, bircebesgul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6324-2141

Extended Abstract

To define the term axis shift, the concept of axis must first be explained. The concept of axis is the cooperation that a country develops with the country/group of countries or international organizations with which it cooperates. In the international system, states cooperate with the hegemonic country to realize their own interests. In this context, it is an inevitable necessity to take into account systematic developments beyond interests in the definition of the axis. Radical changes, breaking of agreements, political maneuvers of regional strategic importance, policies of leaving international organizations and many other factors can cause countries to come together or drift apart in the international system. Axis countries have the qualifications to serve the needs of the great powers to implement their policies. Although the definition of an axis country varies periodically and structurally, as in the definition of axis shift, the conditions for being an axis country can be determined by determining the common point of the definitions.

Apart from the factors and characteristics affecting the relations of the axis countries with the great powers, examining the four different positions of the axis countries is critically important for the conceptual discussion of axis shift. The first position of the Axis countries against the moves of the great powers is called alignment and distancing. Axis countries can act within the framework of close or distant policy with a state in the international system in line with their own interests, without preferring one great power to another. The second position of an axis is (pivoting) that is used to indicate its position in motion. In this context, there is a possibility that the axis country may move away from the great power under its influence in line with its interests, approach another great power, or fall under the influence of both great powers. In other words, the axis country is in the middle of the conflict of interests of the great powers.

The third position of the axis countries is considered to be on the axis (pivoted). This position means a complete transition from one great power's sphere of interest to that of another. The axis country has moved out of the influence of one great power and come under the influence of another great power, in line with its interests. The final position of the axis countries is stated as non-aligned status. In this case, although the axis country is in a strategically important position, it is not under the influence of any great power.

The definitions of axis shift in the literature are shaped by the political period in which the concept developed and the influence of international system dynamics. In this context, the process of analyzing axis shift definitions requires studying the definitions at the state and system levels within the framework of an objective approach. Axis shift is when a country breaks away from its existing alliance relations and basic orientations and moves to other orientations and alliance systems. There are many reasons for the lack of common definition of the concept of axis shift. The first of these reasons is that the definition of axis shift is shaped in parallel with the dynamics of the historical period in which it is discussed. It is obvious that the definition of axis shift during the Cold War years will be inadequate or incomplete in explaining today's global and cross-border world structure. Another reason why there is no common definition of axis shift is that country interests and effective power vary in historical periods.

The concept of axis shift refers to the process of controlling strategic middle states in line with the policies of the hegemonic country. The hegemonic state, which is considered the determining actor of the international system, also plays an important role in shaping the political, economic and military order of other states. Strategic middle states are actors that are generally in a critical geopolitical position, prone to cooperation, and have a certain level of military and economic power. The decisions of these states, which have an important role in maintaining the balance of

power in the international system, can determine the direction and consequences of the axis shift. Therefore, the role of both the hegemonic state and the strategic middle-sized states shapes the progress of the axis shift process.

An axis country is a country that has forces and qualities above a certain level, chosen by the hegemonic power in various regions as its economic, military and cultural extension. The axis country definition can be described as the critical threshold for examining the hegemonic power's process of selecting the strategic middle state. The influence of the hegemonic power has an important share in determining the dynamics of the international system. However, for certain political, military and economic purposes, the hegemonic power wishes to influence the critically important middle-sized states in the regions where its needs can be met. This effect opens the door to regional dominance to meet the need for hegemonic power. At this point, the axis country assumes the role of intermediary to the hegemonic power through which its needs will be met. The axis country selection that hegemonic powers will use as policy bases in the regions is middle strategic states with geostrategic importance.

Balancing and Westernism, which dominate Turkish foreign policy, have kept Türkiye's relationship with the United States within a certain 'axis' framework. In this context, Türkiye, which has been periodically on the Western axis in historical processes, has not been on a certain axis by periodically following the strategy of balancing in line with its own interests. Following the roots of the balancingism and Westernism phenomena that shape bilateral relations also brings about examining the orientation of Turkish foreign policy towards the Western axis in the context of cause and effect. At this point, the shaping of Turkish foreign policy in the historical framework and consideration of both facts together constitute the basis of the semantic integrity of the facts. Shaped by Western policies and reforms in its founding years, Türkiye turned to balancing and Western policies during World War I. While the policy of balancing aims to ensure relative autonomy in the international system, the policy of Westernism has gained importance in order to reinforce the reformist identity of the country.

After the Justice and Development Party (AK Party) came to power in Türkiye after the elections held on November 3, 2002, critical changes took place in Turkish foreign policy. These changes have led to discussions about the views that foreign policy, which was progressing within the framework of Westernism and balance policy until the AK Party government, has acquired a new route. Another factor why foreign policy discourses were frequently discussed at the beginning of the AK Party government was the economic growth and relative political stability achieved under the new government. In other words, in the first period of the AK Party government, Türkiye wanted to benefit from international opportunities at the highest level with its active and versatile foreign policy practices and thus aimed to become an important power that has a say in its geography.

With the AK Party government, Türkiye's improvement of its economic relations with its neighbors and regional countries within the scope of its efforts to increase its soft power, and its giving special importance to the role of activism and mediation in foreign policy were among the prominent elements in foreign policy. It is claimed that the change in foreign policy with the AK Party's second term in power has brought Türkiye to a point where it has reached an axis shift. These claims, which are based on the argument that Türkiye is turning away from the West and turning to the East, have also become a criticism of Türkiye's foreign policy. In this context, the concept of axis shift in the foreign policy literature has begun to stand out as a concept used to explain the political change that took place during the AK Party period. In order to analyze

Türkiye's foreign policy axis during the AK Party period, it is possible to examine the AK Party government in four periods.

The first period of AK Party covers the years 2002-2007. This period includes two simultaneous initiatives that determine the axis of Turkish foreign policy. The first of the initiatives is aimed at restructuring the traditional foreign policy vision, which prioritizes relations with the West and EU membership. Türkiye initiated a period of transition from alignment and distancing to a non-aligned state in the foreign policy of the first period of the AK Party government. It is seen that Turkish foreign policy was reshaped at the regional and international level between 2007 and 2011, which is considered the second period of the AK Party government. Erdogan's opposition to Israel at the Davos Summit in 2009 clarified the transition of Turkish foreign policy to an activist identity. In this context, Türkiye has reached the position of a country that is no longer included in the axis. The Arab Spring, which took place between 2011 and 2016, the third period of the AK Party government, brought changes at the regional and international levels. While Türkiye took steps as an actor managing the transformation process at the beginning of the Arab uprisings, the developments in Egypt and Syria turned into a deeper crisis, which led to the repositioning of Turkish foreign policy. Major regional threats such as PKK terrorism, which increased with the Syrian Civil War and threatened Türkiye's national security, the wave of migration to Türkiye, and the increasing ISIS structure in Iraq, have negatively affected Türkiye's national security and regional engagements. Following all these developments, while Türkiye preferred an activist identity in its foreign policy, it moved from an off-axis position to a position of alignment and distance in order to protect its regional security in the international system. The fourth term of the AK Party government, covering the years 2016-2022, started immediately after the FETO coup attempt in Türkiye. Türkiye's mediation role in the international system and the security support it provides to other countries are considered examples of the activist identity adopted in foreign policy. The strengthening of Türkiye-Russia relations in the fourth term of the AK Party government is an indication that Türkiye is on the axis of alignment and divergence in the international system. Türkiye's purchase of the S-400 missile defense system and the choice of a different strategy from the US policy in Syria have negatively affected Türkiye-US bilateral relations. Türkiye, which is geopolitically very important for the USA, started to act together with Russia, causing bilateral relations to become tense. At this point, Türkiye implemented the move to align and distance itself from Russia and the USA based on its own interests.

Giriş

Uluslararası ilişkiler literatürü, ülkelerin güncel dış politika açıklamalarında ortaya çıkan yeni terimlerle her geçen gün kendini yenileyerek gelişmektedir. Yeni güvenlik algısı kapsamında ortaya çıkan bu terimler, Hobsian dünyada çıkar çatışmalarının arasında farklı anlamlar kazanmakla kalmayıp başka terimlerle de özdeşleştirilmektedir. Uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça rastlanan bu yenilenme, akademik çalışmalarda da kendini göstermekte ve dış politika terminolojisini gün geçtikçe genişletmektedir. Terimlerin algısal yapıları, ülkelerin kendi çıkarlarını temel alarak oluşturdukları tanımlamaları ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, ülkeler açıklamalarındaki terim kullanımına kendi güvenlik ve çıkarlarını gözeterek yer vermektedir. Bu noktada, terimlere her ülke tarafından farklı anlamlar yüklendiği ve bu anlamların değişik algıları

da içinde barındırdığı aşıkardır. Dış politikada İngilizce veya Türkçe olan bir terimin tanımlanması sırasında kullanılan ifadelerin birbirlerini tam olarak karşılamaması söz konusu olabilmektedir. Terimlerin açıklanması esnasında yaşanan bu karışıklığın çözümü, akademik çalışmaların terim tanımlamalarının karşılaştırılması ve ortak noktalarının tespit edilmesine yönelik katkılarla gerçekleşecektir.

Uluslararası sistemde kavramların anlam farklılığını örneklendirebilecek güncel örneklerden biri de eksen kaymasıdır. Eksen kayması, birçok çalışmada yer almasına rağmen net bir tanımlamadan yoksundur. Bu çalışma, 2000'li yıllardan günümüze değin uzanan eksen kayması kavramının tanım ver tartışmalarını incelemektedir. Dış politika literatüründe, haberlerde, makalelerde ve daha birçok alanda sıkça kullanılan eksen kayması kavramının çoğu zaman tanımdan yoksunluğu, kavramın farklı yapısal ve algısal boyutlarda ele alınmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, eksen kayması kavramının detaylı olarak incelenmesi dış politika kuramında önemli bir yere sahiptir.

Eksen kayması kavramının açıklaması, eksen kavramının tanımlanması, eksen ülke seçim süreci ve nedenleri gibi çoklu bağlamda ele alınması gereken bir analizi gerektirmektedir. Bu kapsamda, çalışma, eksen kaymasının tanımı, özellikleri ve işleyişini Türk dış politikasından örneklerle açıklamaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan eksen kavramının çeşitli tanımlamalarını incelemektedir. Eksen kavramı tanımlamalarının ortak özelliklerinin tespit edilmesinin ardından çalışmanın ikinci bölümünde eksen ülkenin dört farklı hareketi analiz edilmektedir. Eksen ülkenin dört hareketi hegemon güç ve stratejik orta büyüklükte devletin fayda zarar analizi neticesinde ortaya çıkan bir süreçtir. Bu nedenle, çalışmada eksen kaymasının dört hareketi açıklaması, takip eden bölümde açıklanan ve eksen kaymasının ana aktörleri arasında yer alan hegemonik devlet ve stratejik orta büyüklükte devlet özellikleri bölümüyle bağlantılıdır. Çalışmada stratejik orta büyüklükte bir devletin eksen ülke olarak seçilme süreci Türk dış politikasından seçilen örneklerle somutlaştırılmaktadır. Çalışmanın son bölümü, literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılan uydu ülke ve eksen ülke terimlerinin farklılığını açıklamakta ve uluslararası söylemlerde eksen kayması tartışmalarının temel başlıklarını okuyucuya sunmaktadır.

Uluslararası Sistemde Eksen Tanımı

Eksen kayması teriminin tanımlanmasında ilk adımı eksen kavramının açıklanması oluşturmaktadır. Eksen kavramı, bir ülkenin işbirliği içerisinde olduğu ülke ya da ülkeler topluluğu ve uluslararası kuruluşlar ile geliştirdiği işbirliği ve ortaklıkları olarak ifade edilmektedir (Duran, 2010). Uluslararası sistem dinamiklerinin gelişiminde etkin rol oynayan güçlerin çıkarlarını gözettiği sistemde, hegemon ülkeye ve/veya işbirliği mekanizmalarına kendi yararı doğrultusunda yönelen devletlerin yapılandırdığı eksen, güncel dinamiklere göre şekillenmektedir. Bu bağlamda, eksen tanımlanmasında, çıkarların ötesinde sistematik gelişimlerin göz önüne alınması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Radikal değişimler, yapılan anlaşmaların bozulması, bölgesel stratejik öneme sahip olan

politik manevralar, üye olunan uluslararası organizasyonlardan ayrılma politikaları ve daha birçok etmen uluslararası sistemde ülkelerin bir araya gelmesine veya uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Bu etmenler göz önüne alındığında, eksen kayması için gerekli olan kıstaslar yapılan radikal değişimlere paralel olarak kurumsallaşmanın sağlanması ve değişimin sistematikleştirilmesidir (Duran, 2010).

Eksen kavramının diğer tanımlamasında uluslararası dinamikler göz önüne alınarak ülke çıkarlarının jeopolitik konum ve ona bağlı gelişen stratejilerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede, eksen kavramı bir ülkenin jeopolitik çıkarlarını gerçekleştirmek veya geliştirmek amacıyla kullandığı ana coğrafi mihver olarak ele alınmaktadır (Eslen, 2010). Böylece, eksen kavramının jeopolitik öneme sahip coğrafi bölge alanı olarak tanımlandığını görmek mümkündür. Bölgede etkin olmak isteyen ülke, coğrafi mihvere yönelik amacı doğrultusunda stratejisini tanımlamakta ve hamlelerini gerçekleştirmektedir. Jeopolitik konumun belirleyici nitelikte kabul edildiği bu tanımlamada, bir ülkenin ekseninde komşu ülkeler, boğaz geçişleri, ticaret yolları ve sınırların güvenliği politika belirleyici temel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Eksen kavramıyla sıkça birlikte ele alınan yörünge kavramı ise tali gücü büyük güce bağlayan jeopolitik, stratejik, tarihi, kültürel, ekonomik ilişkiler ağı olarak açıklanmaktadır (Eslen, 2010). Bu bağlamda, hegemon gücün bölgesel çıkarlarını gerçekleştirmek adına hedeflediği coğrafi mihverden seçtiği ülke ile ilişki ağını temellendirdiği sosyo-kültürel, tarihi veya ekonomik ilişkisi yörünge olarak adlandırılmaktadır. Hegemon güç, öncelikli olarak kendi politikasına paralel olarak güç kazanmak istediği coğrafi bölgede yer alan ülkeyle ortak kültürel veya tarihsel bağlarını kullanarak ilişkilerini güçlendirmektedir. Süreç içerisinde coğrafi bölgede yer alan hedef ülke, hegemon ülkeden faydalanmak ve güvenliğini arttırmak için onun politikasına paralel şekilde hareket etmektedir. Hegemon ülkenin hedef ülkeyle kurduğu ilişkideki ortak sosyo-kültürel veya tarihi bağ yörünge olarak tanımlanmaktadır.

Eksen kavramı tanımlamalarının ortak noktaları göz önüne alındığında, eksenin bir ülkenin uluslararası sistemde yer alan diğer ülkelerle kurduğu ekonomik, politik ve stratejik ilişkileri kapsadığı görülmektedir. Bu çerçevede, ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda diğer ülkelerle yaptığı anlaşmalar, uluslararası örgütlerle olan ilişkileri, ticari iş birlikleri ve ortaklıkları eksen kavramında yer alan unsurlardır. Eksen kavramından farklı olarak yörünge ise hegemon bir devletin çıkarlarının bulunduğu bir coğrafyada kritik bir jeopolitik konumda bulunan bir ülkeyle ilişki kurmasını sağlayan ortak tarihi ve kültürel bağıdır.

Eksen Ülke Tanımı

Lord Balfour'un 'itiraf edemediğimiz etki ve inkâr edemediğimiz ilgi alanları' olarak tanımladığı eksen ülke kavramı (Swejis 2014), günümüz diplomasisinin şeffaf incelemesine yardımcı olmaktadır. Uluslararası sistemde yer alan her devlet, politika

üretme sürecinde sistem dinamiklerini ve kendi çıkarlarını rasyonel yaklaşım kapsamında hesaplamakta ve bu analize göre diğer devletlerle ilişkisini şekillendirmektedir. Her devletin kendi politikasını şekillendirdiği bu süreçte, uluslararası sistemde ekonomik ve askeri çıkar çatışmalarının yaşanması sıklıkla rastlanan bir durumdur. Çıkar çatışmalarının kesişim kümesi olan eksen ülkeler, uluslararası dinamiklerin belirlenmesi ve hayata geçirilmesi noktasında dikkat çeken askeri, ekonomik veya düşünsel stratejik varlıklara sahiptir (Swejs 2014). Diğer bir deyişle, eksen ülkeler, büyük güçlerin politikalarını uygulamaları için gerekli olan ihtiyaca hizmet edecek niteliklere sahip olan ülkelerdir. Eksen ülke tanımlaması her ne kadar eksen kayması tanımlamasında olduğu gibi dönemselsel ve yapısal farklılık gösterse de tanımların ortak noktasının tespitiyle eksen ülke olma koşulları tespit edilebilmektedir.

Eksen ülke teriminin Soğuk Savaş dönemi ve günümüz literatüründeki tanımlamalarının farklılığının incelenmesi, eksen ülke teriminin kavramsal gelişim sürecini anlamak adına önemlidir. Soğuk Savaş yıllarında statükocu nitelikleriyle ön plana çıkan eksen ülkeler, iki büyük gücün “kendi gücünün ve etkisinin uluslararası istikrarda hayati önem taşıdığı” bir bağlamda incelenmiştir (Özkan, 2016). Statükocu yapılarıyla paralel olarak eksen ülke politikalarının bu dönem zarfında mevcut uluslararası normların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması yönünde ilerlediği gözlemlenmektedir. Soğuk Savaş yıllarında çıkarları dâhilinde iki ülke arası ilişkilerin yönetimiyle sınırlandırılan eksen ülkelerin, günümüz ulus aşırı dünyasında kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu, daha geniş hamlelere sahip olan bir yapıya sahip oldukları açıktır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş dönemindeki statükocu yapılarının aksine, eksen ülke literatürü günümüz dünyasında çok daha kritik uluslararası hamlelere açık stratejileri ve gelişmeleri içermektedir.

Halford Mackinder, eksen ülke kavramını tarihte ilk defa ‘sınırlı manevra kabiliyetli, kritik bir güç tarafından elde edilmiş bir devlet yerine bir bölge’ olarak kaleme almıştır (Mackinder,1904). Mackinder’ın eksen ülke tanımlamasında devlet kavramından ziyade bölgeyi tercih etmesi, eksen ülkelerinin özellikleri ile ilişkilendirilmelidir. Bu doğrultuda, eksen ülkeler, büyük devletlerin politikaları kapsamında ihtiyaç duydukları gereksinimlerin ötesinde yeni askeri-stratejik parametreler oluşturabilmekte, devletlerin haberleşme hatlarına erişimini sınırlayabilmekte veya alternatif olarak açabilmekte veya dünyanın enerji arzı dinamiklerini önemli ölçüde değiştirebilmektedir (Mackinder,1904). Mackinder, eksen ülkelerin sağlayabileceği bu avantajları göz önüne alarak eksen ülkelerin etkisini sıradan bir devletin yapabileceklerinden daha etkin ve yararlı olarak kabul ederek eksen ülkeleri bölge olarak nitelendirmektedir.

Eksen Ülkelerin Dört Hareketi

Eksen ülkelerin uluslararası sistemdeki hamleler karşısında yer aldıkları dört farklı konumun incelenmesi, eksen kayması teriminin kavramsal tartışmasında kritik öneme sahiptir. Eksen ülkelerin büyük güçlerin hamleleri karşısındaki ilk konumu hizalanma ve uzaklaşma (aligning and distancing) olarak adlandırılmaktadır (Geller, Singer,

1998). Eksen ülkeler bir büyük gücü diğer büyük güce tercih etmeksizin kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası sistemdeki bir devletle yakın veya uzak politika çerçevesinde hareket edebilmektedir. Eksen ülkelerin bu çıkarları arasında en çok öne çıkan ülke güvenliğidir. Günümüz uluslararası sisteminde bunun en belirgin örneğini hem Avrupa Birliği hem de ABD ile ilişkilerini rasyonel politika ve çıkarları doğrultusunda yakın veya uzak politika izleyerek yürüten ülkeler oluşturmaktadır (Geller, Singer, 1998). Bu ülkeler için ABD ile yakın veya uzak politika uygulamak herhangi bir zarara neden olmadığı takdirde çıkarlarını ön plana alarak sistem dinamikleri ışığında ilerlemek yarar sağlamaktadır.

Eksen ülkenin büyük güçlerle olan ilişkilerindeki ikinci durumunu ifade etmek için hareket halindeki konumunu belirten eksen halinde (pivoting) kavramı kullanılmaktadır (Kelly, 1986). Bu çerçevede, eksen ülkenin çıkarları doğrultusunda etkisi altında olduğu büyük güçten uzaklaşma, başka bir büyük güce yaklaşma veya her iki büyük gücün etkisi altına girme ihtimali bulunmaktadır (Kelly, 1986). Başka bir deyişle, eksen ülkenin büyük güçlerin çıkar çatışmasının ortasında yer alması söz konusudur.

Eksen ülkelerin üçüncü konumu ekseninde (pivoted) olarak kabul edilmektedir. Bu konum, büyük bir gücün menfaat alanından, diğerinkine tamamen geçişi anlamına gelir (Bremmer, 2012). Eksen ülke, çıkarları doğrultusunda bir büyük gücün etkisinden çıkarak diğer bir büyük gücün etkisi altına girmiştir. Uluslararası ilişkiler literatüründe bir eksen ülkenin ekseninde olarak kabul edilmesi için beş sene boyunca aynı büyük gücün etkisi altında olması gerekliliği tartışılmaktadır (Bremmer, 2012). Ancak, yeni güvenlik yaklaşımları kapsamında değişken nitelik taşıyan uluslararası dinamikler göz önüne alındığında, ekseninde olan ülkelerin sayısının bu tartışma çerçevesinde sayılarının yok denecek kadar az olacağı açıktır.

Eksen ülkelerin son konumu, ekseninde olmayan (non-aligned) durumu olarak belirtilmektedir. Bu durumda, eksen ülke, stratejik olarak önemli bir konumda olmasına karşın hiçbir büyük gücün etkisi altında yer almamaktadır (Bremmer, 2012). Eksen ülke ve büyük güçler arasındaki ilişkiler, silahların ve ekonomik mal ticaretinin ve diplomatik etkileşimin tezahür ettiği ilişkilerin temeli olan askeri anlaşmalar ve ticaret anlaşmalarının yanı sıra dil, din ve rejim tipindeki yapısal benzerliklerden oluşan bağlar olarak düşünülebilir. Bu kapsamda, eksen ülke ve büyük güçler konumlanmasını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Eksen ülkeler ve büyük güçler arasındaki ilişkiler günümüzde gelişmekte ve daha fazla eksen ülke uluslararası sistemde aktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Eksen Kayması Tanımı

Literatürde yer alan eksen kayması tanımları, kavramın geliştiği politik dönem ve uluslararası sistem dinamiklerinin etkisiyle birlikte şekillenmektedir. Bu bağlamda, eksen kayması tanımlarının analiz edilme süreci, tanımların objektif yaklaşım

çerçevesinde devlet ve sistem düzeyinde ele alınması gerekmektedir. Eksen kayması, bir ülkenin var olan ittifak ilişkilerinden ve temel yönelimlerinden bir biçimde koparak başka yönelimlere ve ittifak sistemine geçmesidir (Duran, 2010). Tanımlamada dikkat çeken ilk özellik, uluslararası sistemdeki ülke yapılanmasının ittifak ilişkileri olarak ifade edilmesidir. İttifak ilişkileri kullanımının, bu noktada, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş tarihsel dönemlerine atıfta bulunduğu açıktır. Özellikle iki kutuplu Soğuk Savaş yıllarında dikkat çeken eksen kayması kavramının bu tanımlama ile dile getirilmesi dönemsel faktörlerin kavramsal şekillenme sürecindeki önemini ve etkisini gözler önüne sermektedir. Tanımlamada öne çıkan diğer bir özellik ise, eksen değiştiren ülkenin hangi yollarla veya hangi amaçla diğer ittifak sistemine geçmesi bilgisinin eksikliğidir. Bir biçimde olarak dile getirilen bu eksiklik tanımlamada anlam eksikliğine neden olmakla birlikte eksen ülke ve eksen ülkeyle iş birliğine girecek olan devlet arasındaki ilişkinin yapılanma sürecini göz ardı etmektedir.

Eksen kayması, başka bir çalışmada ülkelerin politik yapılarını, stratejilerini, mevcut güvenlik ve değerlerini istenilen/dayatılan şekilde yeni bir sisteme dönüştürmesi olarak dile getirilmektedir (Danilovic, 2002). Eksen kayması kavramını uluslararası sistem dinamiklerini temel alarak açıklayan bu tanımlamada ise öne çıkan olgu, eksen değiştiren ülkenin etkisi altına girdiği ülke için sistem değişikliğine girme zorunluluğudur. Diğer bir deyişle, eksen değiştiren ülke, etkisi altına girdiği ülkenin politik, güvenlik ve temel devlet unsurlarını değişime uğratmakla yükümlüdür. Bu noktada, diğer eksen kavramı tanımlamasıyla paralel olarak eksen kaymasının nedenlerine değinilmemektedir. Ek olarak, kavramsal tanımlamalarda sıkça karşılaşılan bir sorun olarak tanımlamada yer verilen eksen kayması olgusu çoğunlukla uydu ülke kavramı ile eşleşmektedir.

Eksen kayması, uluslararası ilişkilerdeki kullanımıyla bir ülkenin kadim politik duruş ve argümanlarının radikal bir şekilde farklı alanlara kaydırılması veya yönlendirilmesi olarak ifade edilmektedir (Danilovic, 2002). Eksen kaymasının bu tanımlaması, yukarıda ele alınan her iki tanımlamayla farklılıktan çok benzerlik gösterir niteliktedir. Tanımlama genel olarak ele alındığında, eksen kayması kavramı kapsamında ele alınan bir ülke, sadece politik duruşunu ve argümanlarını etkisi altında kalınan ülke doğrultusunda kaydırmakta veya yönlendirmektedir. Bu noktada ele alınan yönlendirme ve kaydırma, diğer tanımlamalarda ele alınan değiştirilme politikasından daha çok yumuşak güç anlayışına yatkındır. Diğer bir deyişle, başka bir ülkenin eksenine giren ülke, politik ve uluslararası yapılanmasını tamamen etkisine girdiği gücün hükmüne bırakmamakta, sadece uluslararası sistem hamlelerini bu ülkeye göre belirlemektedir. Bu doğrultuda, eksen kayması kavramının bu tanımlamasında bahsedilen ülkenin orta büyüklükte stratejik öneme sahip olan ülkeler gözetilerek oluşturulduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır.

Eksen kayması teriminin iç politik dengeler gözetilerek açıklandığı tanımlamalar da mevcuttur. Örneğin, Mehmet Gökhan Genel, eksen kayması kavramını literatürde jeopolitik bir kavram olarak kullanılan, yön veya çizgi değiştirme, kayma anlamına

gelen politik argüman olarak isimlendirmiştir (Genel, 2014). Tanımlamada yer alan eksen kaymasının politik argüman kapsamında incelenmesi, eksen kayması kavramının uluslararası dinamiklerin etkisinde şekillendiği kadar iç politikle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Genel'in tanımlamasında dikkat çeken bu durum, eksen değişimi yolunda ilerleyen ülkelerin iç politika üretiminde eksen değişimi kararını fayda zarar analizi yaparak rasyonel yaklaşımla ele aldıklarını açıklamaktadır.

Eksen kayması kavramının ortak tanım eksikliğinin yaratımında birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, eksen kayması tanımının ele alındığı tarihsel dönemin dinamikleriyle paralel olarak şekillenmesidir. Soğuk Savaş yıllarındaki eksen kayması tanımının, günümüz küresel ve sınır ötesi dünya yapısını açıklamada yetersiz veya eksik kalacağı aşikardır. Eksen kaymasının ortak bir tanımlamasının bulunmamasındaki diğer bir neden ise yine tarihsel dönemlerde farklılık gösteren ülke çıkarları ve etkin gücün değişiklik göstermesidir. Örneğin, İpek Yolu'nun ticareti belirlediği yıllarda jeopolitik konumu gereği önem kazanan bir ülkenin, sınırların ortadan kalktığı günümüzde aynı öneme sahip olmayışı eksen kayması tanımını farklılaştırmaktadır. Aynı şekilde, uluslararası sistemde yer alan ülkelerin iç politikalarında önem verdikleri güvenlik ve ekonomik ihtiyaçları, bir ülkenin hegemon gücün etkisi altına girip girmeyeceği hususunda kritik önem arz etmektedir. Ülke iç politikalarının oluşturulmasında önemli bir paya sahip olan etnik, kültürel ve dini bağlar da eksen kaymasının oluşması noktasında belirleyici unsur olabilmektedir. Aynı etnik ve kültürel bağlara sahip ülkelerin ikili ilişkilerinde birbirlerini desteklemesi, herhangi bir güvenlik tehdidi karşısında ortak hareket etmesi ve hegemon ülkeye karşı aynı stratejiyle konumlanması bu durumun bir örneğidir.

Eksen kayması tanımlarında belirgin ortak özellik, tanımların sistem değişikliği ifadesidir. Nitekim eksen kaymasının yaşandığı uluslararası sistemdeki politik aktörlerin hamleleri bu değişikliği sağlamakta, kimi zaman domino etkisi yaratmakta, kimi zamansa ülke çıkarları doğrultusunda karşılıklı hamlelere neden olmaktadır. Bu doğrultuda, eksen kayması kavramı mercek altına alındığında, etki altına giren devletin çıkarlarını gözettiği ve güvenlik ve ekonomik ihtiyaçlarını gidermek adına hegemon devletin politik uygulamalarını desteklediği görülmektedir. Etki altına giren devletin hegemon devlete yaklaşımının ihtiyaçlar ötesinde uluslararası dinamiklerle de gerçekleşebileceği bu noktada anımsanması gereken en kritik unsurdur.

Eksen Ülke & Uydu Ülke Farklılığı

Orta büyüklükte stratejik öneme sahip olan devletlerin eksen ülkeye dönüşüm sürecinin açıklanmasında gözden kaçırılmaması gereken kritik noktayı eksen ülke ve uydu ülke farklılığının netleştirilmesi oluşturmaktadır. Diğer bölümlerde ele alındığı üzere, eksen ülke, birçok hükümetle birebir ilişki kurma, en kârlı iş birliği koşullarını güvence altına almak için bir ülkeyi diğer ülkeye karşı kışkırtma kapasitesine sahiptir. Bu doğrultuda, eksen ülkenin hegemon gücün etkisi altına girmesi kendi çıkarları doğrultusunda alacağı kararlarla paralellik göstermektedir.

Uydu ülke ise uluslararası sistemde eksen ülkeden farklı bir aktör olarak yer almaktadır. Tek bir gücün gölgesinde hareketsiz, etkisiz olarak kalan ülkeleri yansıtan uydu ülkeler, çıkarlarını gözetmeksizin hegemon gücün veya bölgesel hâkimiyeti olan gücün politikaları doğrultusunda geleceğini ve politik hamlelerini şekillendirmektedir (Özdemir, 2008).

Bu noktada, eksen ülkeyi uydu ülkelerden farklı kılan en temel etmenin eksen ülkelerin çıkarları doğrultusunda sistemde hareket etmeleridir (Özdemir, 2008). Uydu ülkeler hegemon gücün ayağı olarak nitelendirilebilmektedir. Uydu ülke tanımlamasını İsrail örneği ile ilişkilendirmek mümkündür. Ortadoğu'daki hamlelerini yönetmek ve bölge politikalarında aktif rol almak isteyen ABD, Ortadoğu'da İsrail'i uydu ülkesi olarak konumlandırmıştır.

Eksen ülkelerin uydu ülkelerden farklılığının açıklanmasında eksen kayması sürecinde yer alan temel aktörlerin detaylı incelenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın devam eden bölümünde eksen kayması sürecinde temel aktör olarak kabul edilen hegemon güç ve orta büyüklükte stratejik devletlerin tanım ve özellikleri açıklanmaktadır.

Eksen Kayması Sürecindeki Temel Aktörler

Eksen kayması kavramı, hegemon ülkenin politikaları doğrultusunda stratejik orta büyüklükteki devletleri kontrol etme sürecini ifade etmektedir. Uluslararası sistemin belirleyici aktörü olarak kabul edilen hegemon devlet, diğer devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri düzeninin şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Stratejik orta büyüklükte devletler ise çoğunlukla kritik jeopolitik konumda olan, iş birliğine yatkın, belirli bir seviyede askeri ve ekonomik gücü olan aktörlerdir. Uluslararası sistemin güç dengesinin sağlanmasında önemli bir role sahip olan bu devletlerin kararları, eksen kaymasının yönünü ve sonuçlarını belirleyebilmektedir. Bu nedenle hem hegemon devletin hem de stratejik orta büyüklükteki devletlerin rolü, eksen kayması sürecinin ilerleyişini şekillendirmektedir.

Hegemon Ülke

Hegemonya kavramı, uluslararası ilişkiler literatüründe birçok tanımlama ve unsura göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Devletin güvenliğini esas alan realist yaklaşım, hegemon devletin ekonomik ve askeri güç unsurlarını bir araya getirmesi gerektiğini savunmaktadır. Klasik realist yaklaşım, hegemon gücün eksikliğinde uluslararası sistemde anarşinin hâkim olacağını öngörmektedir. Düzenin oluşumunda askeri ve siyasi gücün mutlak hâkimiyetinin vurgulandığı hegemonya anlayışında, dünyadaki güç dengesinin sürdürülmesi için hegemon öncül bir rolde yer almalıdır. Hegemon ülkenin sahip olması gereken güç unsurlarını sıralayan Joseph Nye, güçlü bir devlet denilince ilk akla gelen unsurları askeri ve ekonomik büyüklük, etkin yumuşak güç kullanımı,

teknolojik liderlik ve uluslar üstü iletişim ağının düğüm noktalarını kontrol etmek olarak belirtmektedir (Nye, 2003).

Hegemon güç unsurları arasında ilk sırada yer alan askeri güç, savaş teknolojisi, liderlik ve silahların adedi yanında niteliğini de kapsayan birçok faktörü içinde barındırmaktadır (Arı, 2001). Klasik realist yaklaşım çerçevesinde hegemonya kavramının temel güç unsuru olarak kabul edilen askeri güç, bir ülkenin özellikle nitelik bakımından üstün silahlara sahip olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bir devletin askeri gücüyle sistemde hegemon konumuna erişebileceğini ve bu hegemonyasını devam ettirebileceğini savunan realistler, diğer güç unsurlarını ikincil planda tutmaktadır. Robert Gilpin'e göre hegemon devlet, güç dengesinin sağlandığı uluslararası sistemin bozulmasına yol açabilecek muhtemel saldırılara karşı tehlike oluşmasını beklemeden hazırlık yapmalıdır. Değişen sistem dinamikleri göz önüne alındığında, başta hegemon ülke olmak üzere her ülkenin gereken koşullarda savaşa ya da askeri operasyonlara hazırlıklı olması gerekmektedir. Bu nedenle barış döneminden itibaren, güçlü ve kullanılmaya hazır bir Silahlı Kuvvetlere sahip olmak bütün ülke yöneticilerinin öncelikli görevi olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, 2008).

Hegemon devletin güç unsurları arasında yer alan ekonomik güç gerek siyasi gerekse askeri gücün gelişiminde kritik bir role sahiptir. Bir ülkenin refahı, mutluluğu, güvenliği ve gelişmesi için kullanılan bütün kaynakların toplam kapasitesi ve bu maksatlar için ürettiği değerlerin meydana getirdiği toplam hâsıla, ekonomik güç olarak tanımlanmaktadır (Tezkan, 2005). Bu bağlamda, ekonomik güç, ülkede kitleleri mutlu edebilecek ve milli güvenliği askeri güçle koruyabilecek yapının temel gerekliliğidir. Gilpin, uluslararası ekonomik güçlerin devletlerarası ilişkileri şekillendirmedeki etkisini kabul etmekte ve çok uluslu şirketlerin pazardaki doğası ile dinamikleri konusuna da dikkat çekmektedir (Solomon, 2011). Bu çerçevede, uluslararası pazarda gelişmiş çok uluslu şirketlerin artan ticaret hacmi, hegemon devletin varlığını sürdürmesinde büyük önem taşımaktadır.

Doğrudan kaynak sağlama yeterliliğine ek olarak hegemon ülke, uluslararası sistemde kendi ekonomik düzenini kurarak diğer devletlere bu düzeni benimsetmelidir. Başka bir deyişle, bir yandan ekonomik açıdan doğrudan kaynak sağlayan hegemon devlet, bir yandan da diğer devletlerin kendi ekonomik düzenine uymalarını sağlayacak politikalar üretmektedir. Hegemon ülkenin kurduğu uluslararası ekonomik düzene uymayanlar ise yaptırımlarla 'cezalandırılmaktadır'. Böylece, hegemon devlet, kendine sadece ekonomik alanda değil siyasi alanda da asimetrik avantajlar sağlamaktadır. Uluslararası sistemdeki güç dengesinin temel göstergesi, devletlerin ticaret dengesidir. Wallerstein'in da altını çizdiği üzere hegemonya, üretim, ticaret ve finans olmak üzere ekonomi alanının üç dalındaki önderlikle kazanılabilmekte veya yitirilebilmektedir (Wallerstein, 2003). Wallerstein, belirtilen üç alanda aynı anda avantajlı konuma erişen ülkenin hegemon olabileceğini vurgulamaktadır (Wallerstein, 2003).

Hegemon ülkenin sahip olması gereken bir diğer güç unsuru siyasi güç olarak kabul edilmektedir. Kurumsal güç olarak da literatürde yer alan siyasi güç unsurunun tasviri, çeşitli kuramlar tarafından farklı boyutlarda yapılmaktadır. Tanımlamaların ortak özellikleri göz önüne alındığında, hegemon ülkenin uluslararası sistemi kurma sürecinde gerçekleştirmesi gereken sorumluluklarının öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda hegemon ülke, güvenliği sağlama, uluslararası ekonomide iş birliğini teşvik etme ve bu iş birliklerinin istikrarlı olarak devamını sağlamak için gerekli mekanizmaları kurmalıdır.

Stratejik Orta Büyüklükte Devlet

Stratejik orta büyüklükte devlet evrensel etki yapacak kuvveti olmayan, hegemon gücün kararlarını etkileyebilen, jeo-stratejik konumdaki devlet olarak tanımlanmaktadır (Oran, 2010). Stratejik orta büyüklükte devletlerin önceliği, uluslararası sistemde kendi güvenliklerini korumaktır. Bu bağlamda, stratejik orta büyüklükteki devletlerin diğer aktörlerle iş birliği içerisinde yer almayı tercih ettiği görülmektedir. Bu ülkelerin belirgin özellikleri arasında politik esneklik, diplomasiye olan yatkınlık ve çok taraflı işbirliğine açıklık bulunmaktadır (Duran, İnat & Özcan, 2011).

Stratejik orta büyüklükteki devletin uluslararası sistemdeki etkinliğini belirleyen başlıca unsurlar arasında jeo-stratejik konumu, ekonomik ve askeri gücü bulunmaktadır. Uluslararası sistemdeki güç dengesini devletlerin askeri ve ekonomik kapasitesini temel alarak açıklayan realist yaklaşım, hegemon güç ve diğer devlet arasındaki hiyerarşinin önemini vurgulamaktadır (Waltz, 1979). Waltz, sistemdeki bu hiyerarşik yapılanmada yer alan diğer devletlerin güç elde etmek için hegemon devletle iş birliği yapması gerektiğini savunmaktadır (Waltz, 1979). Waltz'un stratejik orta güç olarak tanımladığı bu devletler, sistemin dengeleyici güç unsurlarıdır. Nitekim stratejik orta büyüklükteki devletlerin belirgin özellikleri arasında değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlayan politik esnek yapı ve iş birliğine yatkınlık görülmektedir.

Stratejik orta büyüklükteki devlet, jeo-stratejik konumu gereği uluslararası sistem gündeminde yer alan konuların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Stratejik orta büyüklükte devlet, genellikle küresel siyasi arenada etkin bir rol oynamak isteyen, ancak hegemonik güçlerin sahip olduğu ekonomik ve askeri kapasiteye sahip olmayan devletleri ifade eder (Hurrell, 2006). Hegemon ülkenin politik kararları doğrultusunda etkisi altına almaya çalıştığı stratejik orta büyüklükte devletin en büyük avantajı – diğer bir tabirle politik kozu- hegemon gücün rasyonel politikasında kapaması gereken boşluğu kendi hamleleriyle doldurabilecek nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, orta büyüklükte stratejik öneme sahip olan bir devlet, uluslararası sistem düzeyinde hegemon ülkeyle kendi çıkarlarını gözeterek pazarlığa oturabilecek güce ve alt yapıya sahiptir. Stratejik orta büyüklükte devletin hegemon gücün etkisi altına girmesi veya girmemesi, kendi iç dinamiklerini ve kâr zarar hesabı sonucunda alacağı karara bağlıdır. Bu noktada, hegemon güç, stratejik orta büyüklükte devleti

seçme gücüne sahipken, orta büyüklükte jeo-stratejik konumuyla öne çıkan devletin bu hâkimiyeti kabul etmesi veya etmemesi tercihe bağlıdır.

Hegemon Gücün Eksen Ülkeyi Seçme Süreci

Eksen ülke, hegemon gücün kendi ekonomik, askeri, kültürel uzantısı olarak devreye sokmak üzere çeşitli bölgelerde seçtiği, belirli düzeyin üstünde kuvvet ve niteliklere sahip olan ülkedir (Oran, 2010). Eksen ülke tanımlaması, hegemon gücün stratejik orta boy devleti seçme sürecini inceleme yolundaki kritik eşik olarak tabir edilebilir. Hegemon gücün etkisi uluslararası sistem dinamiklerini belirlemede önemli paya sahiptir. Ancak, belirli politik, askeri ve ekonomik amaçlar doğrultusunda hegemon güç, ihtiyacının karşılanabileceği bölgelerde kritik öneme sahip orta büyüklükte devletleri etkisi altına almayı ister (Oran, 2010). Bu etki, hegemon güce ihtiyacını karşılamak üzere bölgesel hâkimiyetin kapısını açar. Bu noktada, eksen ülke, hegemon güce, ihtiyaçlarının karşılanacağı aracı rolünü üstlenir. Hegemon güçlerin, bölgelerde politika üssü olarak kullanacakları eksen ülke seçimi, jeo-stratejik öneme sahip olan orta büyüklükte devletlerdir (Oran, 2010).

Hegemon gücün orta büyüklükte stratejik bir devleti seçme sürecinde Türkiye ve ABD ilişkisi kritik bir örneklem olarak kabul edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminden günümüze kadar jeo-stratejik konumu gereği birçok politik çıkarın kesişim noktası olarak kabul edilen Türkiye, Baskın Oran'ın "Osmanlı, duraklamadan itibaren bir Stratejik Orta Boy Devletti, Türkiye de öyle," sözüyle dile getirdiği üzere orta büyüklükte stratejik öneme sahip olan bir ülkedir (Oran, 2010).

Hegemon ülkenin eksen ülkeyi seçme süreci analizinin diğer bir adımı, hegemon ülkenin eksen ülkeyi seçme nedenlerinin incelenmesidir. Bu doğrultuda, ABD'nin Türkiye'yi eksen ülke olarak elinde tutmak istemesinin en temel nedeni bilindiği üzere Türkiye'nin jeo-stratejik konumudur. ABD tarafından Ortadoğu olarak isimlendirilen bölgeye olan sınırı, her iki kıtaya uzanan toprağı ve deniz hâkimiyet alanıyla Türkiye, ABD'nin kolayca göz ardı edebileceği veya görmezden gelemeceği bir politik aktördür. Jeo-stratejik konumuna ek olarak, Türkiye'nin tarihsel kimliği ve Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle olan sosyo-kültürel bağı, ABD için bir tehdit unsurudur. Jeopolitik konumun ötesinde, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini geliştirmesi de yine ABD için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, ABD – Türkiye ilişkilerinde giderek eli güçlenen Türkiye'nin ABD karşısında söz sahibi olduğu ve çıkarlarını savunabilen etkin bir politik aktör konumuna eriştiği görülmektedir. Irak'taki Kürt halkının varlığı, Suriye'deki çıkarlar, İran'ın Türkiye ile ilişkileri ve daha birçok uluslararası dinamiğin ABD – Türkiye ilişkisini vazgeçilmez kıldığı aşikârdır. Böylece Türkiye, AK Parti iktidarı dönemi dış politikasında görüleceği üzere, eksenini kendi çıkarları doğrultusunda stratejik orta büyüklükte bir ülke olarak hizalanma ve uzaklaşma stratejisiyle belirlemektedir. Aktivist dış politikasıyla hegemon gücün uydu ülke konumunda olmayan, güvenliğini öncelleyen, çıkarları doğrultusunda

işbirliği içerisinde giren Türkiye'nin eksenini hizalanma, uzaklaşma ve uzaklaşma stratejileri arasında değişim göstermektedir. Bu minvalde, AK Parti dönemi Türk Dış politikası incelemesi, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki eksenini analiz etmek için temel bir adım niteliğindedir.

Türk Dış Politikasının Eksenini

Türk dış politikasına egemen olan dengencilik ve Batıcılık olguları, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkisini belirli bir 'eksen' çerçevesinde tutmuştur. Bu bağlamda, tarihsel süreçlerde dönemsel olarak Batı ekseninde yer alan Türkiye, yine dönemsel olarak kendi çıkarları doğrultusunda dengencilik stratejisini izleyerek belirli bir ekseninde yer almamıştır. İkili ilişkileri şekillendiren dengencilik ve Batıcılık olgularının köklerini takip etmek, Türk dış politikasındaki Batı eksenine yönelimini neden – sonuç bağlamında incelemeyi de beraberinde getirmektedir. Bu noktada, Türk dış politikasının tarihsel çerçevede şekillenmesi ile her iki olgunun birlikte ele alınması, olguların anlamsal bütünlüğünün temelini oluşturmaktadır. Kuruluş yıllarında Batıcı politika ve reformlarla şekillenen Türkiye, 1. Dünya Savaşı süresince dengencilik ve Batıcılık politikalarına yönelmiştir. Dengencilik politikası, uluslararası sistemde göreceli özerklik sağlamayı amaçlarken, Batıcılık politikası ülkenin reformist kimliğini perçinlemek adına önem kazanmıştır. Batıcılık politikasının Türk dış politikasındaki yeri, reformist yapılanmalara ek olarak çok çeşitli boyutlardan kaynaklanmaktadır. Tarihsel olarak Osmanlı'dan, ideolojik olarak Türkçü ve Batıcı olan İttihat ve Terakki'den, sosyo-kültürel olarak aydınların Batıcı olmasından gelen Batı kavramı etkisi, Türk Dış politikasında AK Parti dönemine kadar varlığını korumaktadır (Oran, 2010).

Cumhuriyet'in kuruluş dönemi, dengencilik ve Batıcılık politikaları üzerine yapılandırılmıştır. Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'nda yine Batı ile ilişkilerine ağırlık vermiş ve NATO üyesi olmuştur (Oran, 2010). Türkiye'nin dengencilik politikasının en belirgin örneğini ise Soğuk Savaş Dönemi yansıtmaktadır. Sovyetler ve ABD arasındaki iki kutuplu dünya düzleminde, Türkiye, kendi çıkarları doğrultusunda her iki eksene de çıkarları doğrultusunda yakınlık göstermiştir. Türkiye, Batı ile rakipleri arasında, o mümkün değilse de Batı'nın farklı gruplaşmaları arasında denge aramıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nin ardından statükocu kimliğini koruyan, Batı değerlerini ve politikasını benimseyen Türkiye'nin uluslararası sistemdeki dış politika değişimi AK Parti iktidarıyla başlamıştır. AK Parti iktidarıyla yeniden şekillenen Türk dış politikası, statükoculuk yerine aktivist bir kimliğe bürünmüştür. Batı ile çıkarları doğrultusunda bağlarını koparmayan Türkiye, dış politik kimliğinden ödün vermeden yönünü ağırlıklı olarak Doğu'ya çevirmiştir.

Türkiye'de 3 Kasım 2002'de gerçekleşen seçimlerden sonra iktidara Adalet ve Kalkınma Partisi'nin gelmesinin ardından Türk dış politikasında kritik değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler, AK Parti iktidarına kadar Batıcılık ve denge politikası çerçevesinde ilerleyen

dış politikanın yeni bir rota edindiğine dair görüşlerin tartışılmasına yol açmıştır. AK Parti iktidarı başlangıcında dış politik söylemlerin sıkça tartışılmasındaki bir diğer etmen ise yeni iktidar yönetiminde elde edilen ekonomik büyüme ve görece siyasi istikrar ortamının varlığıdır. Başka bir deyişle, Türkiye, AK Parti iktidarının ilk döneminde aktif ve çok yönlü dış politika uygulamalarıyla uluslararası fırsatlardan en üst düzeyde faydalanmak istemiş ve böylece bulunduğu coğrafyada söz sahibi olan önemli bir güce dönüşmeyi hedeflemiştir.

AK Parti iktidarı ile birlikte Türkiye'nin yumuşak gücünü artırma gayretleri kapsamında komşuları ve bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini iyileştirmesi, dış politikada aktivizm ve arabuluculuk rolüne özel bir önem vermesi dış politikada öne çıkan unsurlar olarak yer almıştır. AK Parti'nin ikinci iktidar dönemi ile birlikte dış politikada yaşanan değişimin ise Türkiye'yi eksen kaymasına varan bir noktaya taşıdığı iddia edilmektedir (Yeşiltaş, 2022). Türkiye'nin yüzünü Batı'dan çevirerek Doğu'ya döndüğü argümanını temel alan bu iddialar, aynı zamanda Ortadoğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurarken AB ve İsrail ile ilişkileri belirgin bir biçimde kötüye giden Türkiye'nin dış politikasına getirilen bir eleştiri niteliği kazanmıştır (Yeşiltaş, 2022). Bu kapsamda, dış politika literatüründe yer alan eksen kayması kavramı, AK Parti döneminde gerçekleşen politik değişimi açıklamak için kullanılan bir kavram olarak öne çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin AK Parti döneminde dış politika eksenini analiz etmek için AK Parti iktidarını dört dönemde incelemek mümkündür.

AK Parti döneminin ilk dönemi, 2002-2007 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem, Türk dış politikasının eksenini belirleyen iki eş zamanlı girişimi içermektedir. Girişimlerden ilki, Batı ile ilişkilerin ön planda tutularak AB üyeliğinin esas alındığı, geleneksel dış politika vizyonunu yeniden yapılandırmaya yöneliktir (Yeşiltaş, 2022). Türkiye'nin Batıcılık ve denge politikasının ardından AB üyeliği sürecini hızlandırması, aktivist politikaya geçişin ilk adımı olarak görülmüştür. Bu adımı destekler nitelikte olan Türkiye'nin ikinci girişimi ise uluslararası sistemde ülkenin yeniden konumlandırılmasıdır. Türkiye, AK Parti iktidarının ilk dönemi dış politikasında hizalanma ve uzaklaşma (aligning and distancing) hamlesinden eksende yer almayan (non-aligned) duruma geçiş döneminin başlatmıştır.

AK Parti iktidarının ikinci dönemi olarak kabul edilen 2007-2011 yılları arasında Türk dış politikasının bölgesel ve uluslararası düzeyde yeniden şekillendiği görülmektedir. Türkiye'nin aktivist politika kapsamında uluslararası sistemde karar alıcı olarak yeniden konumlanmasını çeşitli örneklerle tespit etmek mümkündür (Zengin, 2023). 2009 yılında toplanan Davos Zirvesi'nde Erdoğan'ın İsrail'e karşı koyuşu, Türk dış politikasının aktivist kimliğe geçişini belirginleştirmiştir. Bu çerçevede, Türkiye artık eksende yer almayan ülke konumuna ulaşmıştır.

AK Parti iktidarının üçüncü dönemi olan 2011-2016 yılları arasında gerçekleşen Arap Baharı, bölgesel ve uluslararası düzeyde değişimleri beraberinde getirmiştir. Arap Baharı

ayaklanmasının ilk aşamasında Türkiye, kendisini bölgesel siyaseti şekillendirebilecek en önemli oyunculardan biri olarak konumlandırarak yeni bölgesel dönüşüme öncülük etmek istemiş ancak sonraki dönemde hedeflerine ulaşmayı sağlayacak maddi kapasite eksikliği ve bölgesel siyasetin kendi iç dinamikleri nedeniyle stratejik ve taktik olarak ciddi dış politika zorluklarıyla baş etmek zorunda kalmıştır (Yeşiltaş, 2022). Türkiye, Arap ayaklanmalarının başlangıcında dönüşüm sürecini yöneten bir aktör olarak adımlar atarken Mısır ve Suriye'deki gelişmelerin daha derin bir krize dönüşmesi, Türk dış politikasının yeniden konumlandırılmasına yol açmıştır. Suriye İç Savaşı'yla artan ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden PKK terörü, Türkiye'ye başlayan göç dalgası, Irak'ta giderek artan DAESH yapılanması gibi başlıca bölgesel tehditler Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve bölgesel angajmanlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından Türkiye, dış politikasında aktivist kimliği tercih ederken, uluslararası sistemde bölgesel güvenliğini korumak için eksen dışı konumdan hizalanma ve uzaklaşma konumuna geçmiştir.

AK Parti iktidarının 2016- 2022 yıllarını kapsayan dördüncü dönemi Türkiye'deki FETÖ'cü darbe girişiminin hemen sonrasında başlamıştır. Türkiye'nin özellikle Suriye sınırında ağırlıklı olarak DEAŞ ve PKK/YPG'den kaynaklanan güvenlik tehditlerini önlemek için Suriye'deki askeri harekâtları, Türkiye'nin Katar'daki darbe girişimini önlemesi, Libya ile yapılan anlaşma sonrasında Libya'ya yönelik askeri desteği, Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'a verilen destek ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin oynadığı rol Erdoğan'ın liderliğinde dönüşen dış politikanın karakteristik özellikleri arasında yer almıştır (Yeşiltaş, 2022). Türkiye'nin uluslararası sistemde üstlendiği arabuluculuk rolü ve diğer ülkelere sağladığı güvenlik desteği dış politikada benimsenen aktivist kimliğin örnekleri olarak kabul edilmektedir (Gören, 2023).

AK Parti iktidarının dördüncü döneminde Türkiye – Rusya ilişkilerinin güçlenmesi, uluslararası sistemde Türkiye'nin hizalanma ve uzaklaşma ekseninde yer aldığı bir göstergesidir. Türkiye'nin S-400 füze savunma sistemini satın alması ve Suriye'de ABD politikasından farklı bir strateji tercih edilmesi Türkiye-ABD ikili ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir (Kıbaroğlu, 2018). ABD için jeopolitik olarak son derece önemli olan Türkiye'nin Rusya ile birlikte hareket etmeye başlaması ikili ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Bu noktada, Türkiye, Rusya ve ABD ile kendi çıkarlarını temel alarak hizalanma ve uzaklaşma hamlesini uygulamıştır.

İç ve Dış Söylemlerde Eksen Kayması Tartışması

Eksen kayması, özellikle 2000'li yılların başında gündemde sıkça tartışılan ve Türk dış politikasının değişimini Batı'dan uzaklaşma ile eşleştiren bir söylem olarak ortaya çıkmıştır. Türk dış politikasının belkemiğini oluşturan Batıcılık ve dengencilik politikaları, bir paranın yazı – turası gibidir (Oran, 2010). Hegemonluk sürecini korumasına karşın, Batılı ülkeler, uluslararası sistem dinamikleri gereğince Türkiye'deki

dengecilik politikasının Batıcılık politikasını kontrol altında tuttuğunu düşünmektedir (Oran, 2010). Diğer bir ifadeyle, stratejik orta büyüklükte olan Türkiye, dengencilik politikasını korumak adına Batıcılık politikasından hiçbir zaman ödün vermemiştir. Türk dış politikasında Batıcılık ve dengencilik kavramlarının ortak kesişim noktası olarak hâkimiyetini yıllar boyu sürdüren statükoculuk, beraberinde Batı'yla ilişkileri mutlak ve koşulsuz kabule götürmüştür.

Batı açısından bakıldığında, bu durum son derece güvenli bir alan olarak nitelendirilebilmektedir. Dengencilik politikasıyla paralel olarak büyümesi belirli bir seviyede tutulan Türkiye her zaman güvenli bir ortak olarak kabul görmüştür. Bu durumun tersine dönmesi ise Türkiye'nin stratejik orta büyüklükte devlet yapısında dönüşüme giderek aktivist politikaya geçmesiyle gerçekleşmiştir. Türkiye, jeopolitik konumuyla, kendi çıkarlarını ön planda tutarak kenarda kalmak yerine uluslararası sistemde sesini duyurmaya başlamış ve kritik hamlelere imza atmıştır. 2000'li yıllarda başlayan ve günümüzde devam eden bu dış politik dönüşüm, beraberinde dengencilik politikasıyla kendini güvende hissedilen Batı'ya karşı büyük tehdit oluşturmuştur.

Bu noktada, Batı'nın uluslararası sistemde Türkiye'nin etkisini azaltmak ve büyümesini belirli bir seviyede tutmak adına gerçekleştirdiği birçok hamle görülmektedir. Bu hamlelerin başında ise eksen kayması söylemi gelmektedir. Eksen kayması söylemlerinin yer aldığı tarihi aralıklar dikkatli olarak mercek altına alındığında, bu dönemlerin Türkiye'nin dengencilik politikası yerine kendi çıkarlarını temel alarak büyümeye başladığı aralıklar olduğu açıktır. Diğer bir deyişle, Türkiye ne zaman Batıcılık ve dengencilik politikasında değişime ve dönüşüme gitse, politikayı farklı stratejik temeller üzerine oturtsa, eksen kayması söyleminin Batı tarafından kamuoyuna duyurulması kritik olarak ele alınması gereken bir gerçekliği sunmaktadır. Baskın Oran, bu dönem zarflarını şu şekilde özetlemektedir:

1919-21'de "Türkiye Bolşevik oluyor" demişlerdir. 1940-43'te "Türkiye Nazilere meydediyor" demişlerdir. 1967'de ABD sefiri, Sovyet kredilerine başvuran Demirel'in makamına dalmıştır: "Eksen mi değiştiriyorsunuz?". Ecevit hükümetleri döneminde "Türkiye bağlantısızlara kayıyor" demiştir Batı. 1991'de, kendi icat ettiği "Adriyatik'ten Çin Denizine Türk Dünyası" sloganından ürkmüştür. Şimdi de "İslamcılar eksen değiştiriyor" lafını çıkardı. Bütün bunlar, Türkiye Batıcı politikasını her çeşitlendirmeye kalkıştığında arzu endam eder. Oysa, ülke ya dramatik küresel değişikliklerle baş etme (1940-43), yahut değişmekte olan uluslararası düzende görece özerk bir yer edinme çabasıdır (1919-21, 1967, 1974, 1991) (Oran, 2010).

Baskın Oran'ın dile getirdiği üzere, Türk dış politikasında herhangi bir değişim ve yeniden yapılanma Batı tarafından medya kullanılarak, diğer bir deyişle yumuşak güç kullanımı ile engellenmeye çalışılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sistemdeki etkisinin ve büyümesinin tehlike oluşturacağı gerçekliğinden kaynaklanmaktadır. Batı'nın Türk dış politikasına yönelik müdahaleleri aynı zamanda

ideolojik çerçevede de ele alınabilmektedir. 2009 yılında toplanan Davos zirvesi sonrasında, Türkiye'nin dış politikasına yönelik eleştirilerin merkezinde yer alan "eksen kayması" tartışmaları, bu ideolojik maluliyetin bir örneği ve uzun soluklu bir mücadelenin karakteristiğidir (Genel, 2014). Türkiye, ABD ve uydu ülkesi olan İsrail aracılığıyla Ortadoğu bölgesinde proaktif dış politikası nedeniyle yalnız bırakılmaya da çalışılmaktadır. Daha sonra Haziran 2010'daki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran'a yaptırım kararını hedefleyen oylamada, Türkiye'nin ambargodan ziyade diplomatik kanalları devreye sokma talebi, kendisine küresel zeminde eksen kayması tartışmaları ile karşılık bulmuştur (Oran, 2010). Wall Street Journal'da yer alan bir haberde Erdoğan'ın, İsrail'i Ortadoğu barışı için birincil tehlike olarak göstermesi, Türkiye'nin Soğuk Savaş müttefiklerinden ayrıldığı ve İran gibi Ortadoğu ülkeleriyle müttefik olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Oran, 2010).

Sonuç

Eksen kayması kavramı, dış politika literatürü çerçevesinde yer alan kavram tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Dış politika literatüründe yer alan her terimin, söylemlerdeki kullanımı ve kullanım maksadı terimin politik yapılanma süreci gözetilerek kritik inceleme ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu noktada, dış politikada yer alan her terimin belirli bir amaçla uluslararası sistemde yankılandığı göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir.

Özellikle dış politika bağlamında kullanılan kavramlar, bu sebepler doğrultusunda yapısal ve algısal değişimlere uğramaktadır. Politik aktörlerin söylemlerinde yer verdikleri bu kavramların tanımlanması ve çalışmalarda yer alması beraberinde farklı yorumlamaları da getirmekte, anlam kargaşasına neden olmaktadır. Terimlerin yapısal değişimleri ise başka bir dilden çeviri sırasında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, terimin dilde kullanımının tanımlamada farklı bir şekilde ifade edilmesi beraberinde yine anlam bozukluğu ve yanlış kullanımı getirmektedir.

Uluslararası ilişkiler paradigmasında yer alan birçok terimin ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda isimlendirmekten kaçındığı tek, sade ve net bir tanımının bulunmaması sıkça karşılaşılan bir problemidir. Tanım analizlerine yönelik birçok çalışma, bu kapsamda, literatürde mevcut olan tanımların ortak özelliklerinin belirlenerek geniş bir çerçevede okuyucuya sunulmasını amaçlar. Eksen kayması teriminin kavramsal tartışmasının oluşturulmasını amaçlayan bu makalede de benzer olarak tanım karşılaştırmalarının ortak değerlendirilmesi yapılarak daha net bir tabloya ulaşılmaya çalışılmıştır.

Eksen kayması sürecinde yer alan temel aktörler hegemon ve stratejik orta büyüklükte devlettir. Hegemon devlet, genellikle ekonomik, askeri ve kültürel açılardan üstünlüğe sahip olan ve uluslararası sistemi yönlendiren aktör olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, hegemon devlet, diğer devletler üzerinde büyük bir etkiye sahip olan ve küresel politika ve ekonomiye yön veren güçtür. Stratejik orta büyüklükte devlet, belirli

bir bölge veya alanda jeo-stratejik etkiye sahip, hegemon devletle rekabet edecek kadar kuvvetli olmayan aktördür. Stratejik orta büyüklükte devlet, uluslararası sistemin güç dengesini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Eksen ülke, uluslararası sistemde hizalanma ve uzaklaşma, eksen halinde hareket, eksende bulunma ve eksende olmama olmak üzere dört durumda yer almaktadır. Bu durumlardan ilki olan hizalanma ve uzaklaşma, eksen ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda bir büyük güce yakınlaşma veya uzaklaşma stratejisini ifade etmektedir. Eksen ülke bu pozisyonda diğer büyük güçler arasında tercih yapmaksızın kendi ulusal güvenliği öncelikli olmak üzere çıkarlarını gözetmektedir. Eksen ülkenin ikinci durumu eksen halinde harekettir. Eksen ülkenin bir büyük güçten uzaklaşarak diğer bir büyük güce yaklaşma veya her iki büyük gücün etkisi altında hareket etme olasılığını belirten bu durumda, eksen ülke büyük güçler arasındaki çıkar çatışmasının ortasında bulunmaktadır. Eksen ülkenin üçüncü durumu olan eksende bulunma, eksen ülkenin bir büyük gücün etkisi altından çıkarak diğer bir büyük gücün etkisi altına girdiği durumu tasvir etmektedir. Bu durumda, eksen ülke uzun bir süre boyunca aynı büyük gücün etkisi altında kalmaktadır. Eksen ülkenin diğer bir durumu, eksende olmamadır. Stratejik öneme sahip olmasına rağmen hiçbir büyük gücün etkisi altında olmayan eksen ülke bu pozisyonda kendi ulusal çıkarlarını korumakta ve bağımsız bir politika izlemektedir.

Hegemon devletin stratejik orta boy devleti eksen ülke olarak seçmesi belirli bir süreçte gerçekleşmektedir. Bu süreç, hegemon devletin belirli politik, askeri ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için uygun olan stratejik orta büyüklükteki devleti aracı olarak kullanma stratejisi olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede, hegemon devletin etkisini genişletmek ve bölgesel hâkimiyetini güçlendirmek için stratejik orta büyüklükte devleti kendi politikasının bir parçası olarak kullanılması eksen ülkenin seçimi olarak tanımlanmaktadır. Burada belirtilmesi gereken kritik husus, stratejik orta büyüklükte devletin eksen ülke olmayı tercih edip etmeyeceği karardır. Stratejik orta büyüklükte devlet, kendi çıkarlarını göz önüne alarak hegemon devletin yanında yer alıp almayacağını tercih etmektedir.

Stratejik orta büyüklükte devlet olan Türkiye'nin ilk dönem dış politikasında dengencilik ve Batıcılık politikaları benimsenmiştir. Dengencilik politikası, uluslararası sistemde görece bir özerklik sağlamayı amaçlarken, Batıcılık politikası ülkenin reformist kimliğini güçlendirmek amacıyla tercih edilmiştir. Osmanlı'dan itibaren Türk dış politikasını etkileyen Batı odaklı İttihat ve Terakki hareketi ile aydınların Batı'yı benimsemesi gibi faktörler, AK Parti dönemine kadar Türk dış politikasında etkili olmuştur. AK Parti döneminde yürütülen Türk Dış politikasında dengencilik ve Batıcılıktan ziyade aktivizmin benimsendiği görülmektedir. Bu dönem zarfında, Türkiye'nin yumuşak gücünü artırma gayretleri kapsamında komşuları ve bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini iyileştirmesi, dış politikada arabuluculuk rolünün geliştirilmesi öne çıkan unsurlar olarak yer almıştır.

Eksen kayması kavramı, dinamik bir yapıya sahiptir. Günümüz hegemon devleti ABD, başta Türkiye olmak üzere orta büyüklükte stratejik öneme sahip olan ülkeleri belirli bir seviyede tutmak adına eksen kayması tartışmalarını güncel uluslararası dinamiklerle ilişkilendirerek kamuoyuna yansıtmaktadır. Bu doğrultuda, eksen kavramı tartışmasının gelecekte de birçok olayla ilişkilendirilerek gündeme geleceği açıktır.

Kaynakça

- Arı, T. (2001). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, Alfa Yayınları, 91.
- Bremmer, I. (2012). Every Nation for Itself: Winners and Losers in a G-Zero World, Penguin, 112.
- Danilovic, V. (2002). When the Stakes Are High Deterrence and Conflict among Major Powers, University of Michigan Press.
- Duran, B., İnat, K. & Özcan, M. (2010). Türk Dış Politikası Yıllığı, SETA, 32-33.
- Duran, D. (2010). Eksen Kayması Tartışmalarının Ortasında Bir Diğer Ülke: Ukrayna. Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/777/-eksen-kaymasi-tartismalarinin-ortasinda-bir-diger-ulke--ukrayna/#.W9yY-NIzbIV> (11.02.2010)
- Eslen, N. (2010). Jeopolitikte ve Kimlikte Eksen Kayması, 21. Yüzyıl Dergisi, 10, 13-14.
- Geller, D.S., Singer, D.J. (1998) Nations at War: A Scientific Study of International Conflict, Cambridge University Press, vol. 58, 119.
- Genel, G.M. (2014). Bir Dış Politika Kavramı Olarak “Eksen Kaymasının Son Dönem AB İlişkileri Bağlamında Türkiye Basınına Yansıması (Şangay İş Birliği Örgütü Tartışmaları Örneğinde). Akademik Bakış Dergisi, 43, 21-22.
- Griffiths, M., Roach, S. & Solomon, M. (2011). Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler, Nobel Yayıncılık, 87.
- Gören, K.B. (2023). Sınır Güvenliği Paradigmalarının Değişimi Ekseninde Türkiye'nin Sınır Güvenliği. Güvenlik Çalışmaları, 25, 30-50.
- Hurrell, A. (2006). Hegemony, Liberalism and Global Order: What Space for Would-Be Great Powers? Royal Institute of International Affairs, 1-19.
- Kelly, P.L. (1986). Escalation of Regional Conflict: Testing the Shatterbelt Concept, Political Geography Quarterly, 5, 162-163.
- Kibaroğlu, M. (2018). Türkiye'nin S-400 Macerasının Dört Yüzü. Yörünge, 41-45.
- Mackinder, H.J. (1904). The Geographical Pivot of History, The Geographical Journal, 23, 436-437.
- Nye, J. (2003). Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz?, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, 5-17.
- Oran, B. (2010). Eksen Kayması Meselesi, Radikal, <https://baskinoran.com/eksen-kaydirma-meselesi/> (10.04.2024)
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63-3, 12-26.
- Özkan, M. (2016). A New Approach to Global Security: Pivotal Middle Powers and Global Politics, Perceptions, 10.
- Sweijts, T., Oosterveld, W.T., Knowles, E. & Schellekens, M. Why Are Pivot States So Pivotal? The Role of Pivot States in Regional and Global Security. The Hague Centre for Strategic Studies, 2014, 14-15.
- Tezkan, Y. (2005). Jeopolitikten Milli Güvenliğe, Ülke Kitapları, 181.
- Wallerstein, I. (2003). Liberalizmden Sonra, Metis Yayınları, 33.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company.

Yeşiltaş, M. (2022). 2023 Yaklaşırken Dış Politika. *Kriter*, 71, <https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-siyaseti/2023-yaklasirken-dis-politika> (10.04.2024)

Yılmaz, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 37-38.

Zengin, Ü.N. (2023). Dönüşümcü Liderlik Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan Liderliği, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 65, 344 – 361.

1. Sayı (Ocak 2011), **Gazali**
 2. Sayı (Mayıs 2011), **Evliya Çelebi**
 3. Sayı (Eylül 2011), **Said Halim Paşa**
 4. Sayı (Ocak 2012), **Çağdaş İslâm Düşüncesi**
 5. Sayı (Mayıs 2012), **Ahmet Hamdi Tanpınar**
 6. Sayı (Eylül 2012), **100. Yılında Balkan Savaşları ve Muhaceret Edebiyatı**
 7. Sayı (Ocak 2013), **Türkiye'nin Düşüncesi**
 8. Sayı (Mayıs 2013), **Türkiye'nin Tarihi**
 9. Sayı (Eylül 2013), **Türkiye'de Sosyoloji-Metinler, Sosyologlar, Yaklaşımlar**
 10. Sayı (Ocak 2014), **Edebiyat ve Eleştiri**
 11. Sayı (Mayıs 2014), **100.Yılında I. Dünya Savaşı**
 12. Sayı (Eylül 2014), **Osman Turan ve Selçuklular**
 13. Sayı (Ocak 2015), **Türkiye'de Eğitim, Felsefesi ve Sorunları**
 14. Sayı (Mayıs 2015), **100 Yıl Sonra Çanakkale Zaferi**
 15. Sayı (Eylül 2015), **Ortadoğu**
 16. Sayı (Ocak 2016), **Türkiye'de Yüksek Öğretim ve Akademi**
 17. Sayı (Mayıs 2016), **Türk-Rus İlişkileri**
 18. Sayı (Eylül 2016), **İran ve Türkiye**
 19. Sayı (Ocak 2017), **Amerika**
 20. Sayı (Mayıs 2017), **Çin**
 21. Sayı (Eylül 2017), **İsrail**
 22. Sayı (Ocak 2018), **Orhan Okay**
 23. Sayı (Mayıs 2018), **Estetik**
 24. Sayı (Eylül 2018), **Mizah/İroni**
 25. Sayı (Ocak 2019), **Yerlilik/Yerellik**
 26. Sayı (Mayıs 2019), **Yaşayan Edebiyat**
 27. Sayı (Eylül 2019), **Milli Mücadele**
 28. Sayı (Ocak 2020), **Sinema ve Edebiyat**
 29. Sayı (Mayıs 2020), **21. Yüzyılda Türkçe**
 30. Sayı (Eylül 2020), **Salgın, Tecrit ve Edebiyat**
 31. Sayı (Ocak 2021), **Doğu Akdeniz**
 32. Sayı (Mayıs 2021), **Kafkasya**
 33. Sayı (Eylül 2021)
 34. Sayı (Ocak 2022), **Çocuk Edebiyatı**
 35. Sayı (Mayıs 2022), **Yeni(den) Anayasa**
 36. Sayı (Eylül 2022)
 37. Sayı (Ocak 2023), **Akıllı Şehirler ve Yapay Zekâ**
 38. Sayı (Mayıs 2023), **100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti**
 39. Sayı (Eylül 2023), **Mevlânâ 750. Vuslat Yıldönümü**
 40. Sayı (Ocak 2024), **Geçmişten Günümüze Afetler**
 41. Sayı (Mayıs 2024), **Filistin**
- Karma Özel Sayı (Mayıs 2024)

